

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

**TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ, YAPABİLİRLİK VE
YAPABİLİRLİKTEN YOKSUNLUK: SOSYAL POLİTİKA YANSIMALARI**

Çağrı ÖNGEN KÖSE

Doktora Tezi

Ankara, 2021

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ, YAPABİLİRLİK VE YAPABİLİRLİKTEN
YOKSUNLUK: SOSYAL POLİTİKA YANSIMALARI

Çağıll ÖNGEN KÖSE

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2021

KABUL VE ONAY

Çağıl ÖNGEN KÖSE tarafından hazırlanan “Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk: Sosyal Politika Yansımaları” başlıklı bu çalışma, 05.05.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kasım KARATAŞ (Başkan)

Prof. Dr. Sema BUZ (Danışman)

Prof. Dr. Ayşe GÜNDÜZ HOŞGÖR (Üye)

Prof. Dr. Emrah AKBAŞ (Üye)

Doç. Dr. İlknur YÜKSEL KAPTANOĞLU (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

13 /04/2021

Çağrı Öngen Köse

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Sema Buz** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

13/04/2021

ağıl ngen Köse

*Her umutsuzluğa düştüğümde
güzel yarınlara dair umudumu
yeniden yeşerten
canım babamın anısına,*

TEŞEKKÜR

Akademik yaşamın en zorlu aşamalarından biri olan doktora tez çalışmam s¼recinde yanımnda olan herkese minnettarım.

En başta, araştırmama katılarak yaşam ¼yk¼lerini benimle paylaşan ve eşitsizliklerin izlerini birlikte s¼rd¼ğ¼m¼z araştırma ¼znelerine,

Tezin hen¼z bir fikir olduğu ilk g¼nden son g¼n¼ne kadar emeğini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Sema BUZ'a, tez izleme komitesi ¼yeleri olarak tezde çok b¼y¼k katkıları olan Prof. Dr. Ayşe G¼ND¼Z HOŞGÖR ve Doç. Dr. İLKNUR Y¼KSEL KAPTANOğLU'na ve değerli j¼ri ¼yeleri Prof. Dr. Kasım KARATAŞ ve Prof. Dr. Emrah AKBAŞ'a,

Sosyal hizmet eğitimine başladığım ilk g¼nden bu yana bilgisiyle ve emeğiyle bana çok Şey katan Prof. Dr. ¼zlem CANKURTARAN'a,

Beni savunma sınavında dahi yalnız bırakmayan, desteklerini daima hissettiğim sevgili dostlarım Doç. Dr. Burcu Hatiboğlu KISAT ve Doç. Dr. ¼zge Sanem ¼ZATEŐ GELMEZ'e,

Motivasyonumu kaybettiğim anlarda imdadıma yetişen sevgili arkadaşlarım Dr. İlkay Başak ADIG¼ZEL, Dr. Ercem ERKUL, Arş. Gör. Meral UÇMAZ KOÇAK ve Arş. Gör. G¼rkem KELEBEK K¼¼KARSLAN'a,

Bana olan inançlarımı bir an dahi yitirmeyen ve beni hep destekleyen sevgili ailem G¼ler-Attila TANYOLAÇ, ¼zlem AKKAN, Nil¼fer-G¼l¼mser-Yusuf KÖSE'ye, Yaşamın ¼n¼m¼ze çıkardığı her zorlukta birlikte m¼cadele verdiğimiz, g¼c¼m¼ g¼c¼nden aldığım canım annem Dilek ÖNGEN'e ve uzunca bir tez ser¼veninin ortalarında karşıma çıkan ve varlığıyla hayatımda pek çok 'iyi ki'nin sebebi olan sevgili eşim Emrah KÖSE'ye,

g¼n¼lden teŐekk¼r ederim.

ÖZET

ÖNGEN KÖSE, Çağıl. *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk: Sosyal Politika Yansımaları*, Doktora Tezi, Ankara, 2021.

Bu çalışma kapsamında eğitim yaşamlarının bir döneminde şartlı eğitim yardımından yararlanmış genç kadın ve erkeklerin onların değer verdikleri bir yaşam sürmek üzere çeşitli alanlardaki yapabilirliklerini etkileyen başta toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri olmak üzere çeşitli eşitsizlikler, bu eşitsizlikler nedeniyle karşılaştıkları engeller ve bu engellerle mücadele deneyimleri ele alınmıştır. Niteliksel araştırma metodolojisinin tercih edildiği çalışmada, 16 kadın ve 12 erkekle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmelerde, yapabilirlik yaklaşımının teorik çerçevesinden yararlanılarak hazırlanmış görüşme yönergesi kullanılmıştır. Veriler, MAXQDA programı kullanılarak çözümlenmiş ve veri çözümleme sürecinde temellendirilmiş kuram çalışmasının metodolojik adımları izlenmiştir.

Bugün tümü Keçiören’de ikamet eden görüşmecilerin büyük çoğunluğu, tarımsal üretimden koparak İç Anadolu bölgesindeki köy ve kasabalardan Ankara’ya gelen ailelere mensuptur. Görüşmecilerin yarısı, halen sosyal yardımlardan yararlanmaya devam ederken, önemli bir kısmı ise ya yakın zamanda yeniden sosyal yardım başvurusunda bulunmuş ya da yararlandıkları yardımlar yakın tarihte sonlandırılmıştır. Yardım alan ailelerin çocuklarının daha uzun süre eğitim yaşamında kalmaları amacıyla sağlanan şartlı eğitim yardımından yararlanmış genç kadın ve erkeklerin yarısı maddi yoksulluk, kurumsal olanaksızlıklar ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi yapısal eşitsizliklerin kesişiminde eğitim yaşamlarını erkenden terk etmek zorunda kalmışlardır. Bugün ise, geçmişe oranla yaşam koşullarının görece iyileştiği ancak işgücü piyasasının güvencesiz koşullarından olumsuz etkilendikleri ve sosyal yardımlara olan ihtiyacın sonlanmadığı görülmektedir. Sadece maddi transferlere dayanan yardımların yararlanıcıları olan genç kadın ve erkeklerin yapabilirlik alanlarını, ekonomik, kültürel, siyasal ve toplumsal özgürlüklerini genişletebilmek ve onları yapabilirlikten yoksun bırakan yapısal eşitsizliklerle mücadele edebilmek için özgürleştirici ve dönüştürücü sosyal politikalara gereksinim bulunmaktadır. Sosyal yardımlar, ailelere kısmi ekonomik destekler sunulmasının dışında onları yoksullaştıran ve kendi yaşamları

üzerinde sınırlı eylemlerde bulunabilecek biçimde kısıtlayan farklı biçimlerdeki eşitsizliklere duyarlı olmalı, hak temelli ve bütüncül bir kurguyla planlanmalıdır. Yardım alanlarla çalışan ve sosyal politikaların sahadaki uygulayıcısı konumundaki bir meslek olan sosyal hizmet ise, baskı karşıtı ve feminist sosyal hizmet gibi özgürleştirici ve eleştirel uygulamalarla bu eşitsizliklere meydan okuma ve onları dönüştürme potansiyelini barındırmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sosyal politika, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, yapabilirlik yaklaşımı, yoksulluk, sosyal hizmet.

ABSTRACT

ÖNGEN KÖSE, Çağl. *Gender Inequality, Capabilities and Lack of Capabilities: Social Policy Reflections*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2021.

This study focuses on the capabilities of young women and men to lead a life as they reason to value, the inequalities like gender inequalities in their lives and their coping experiences with inequalities and obstacles created by these structural inequalities. Qualitative research methodology has been used and in-depth interviews have been conducted with 16 women and 12 men who were once the beneficiaries of conditional cash transfer for education. Interview guideline has been formed with the help of the theoretical framework of capability approach. MAXQDA qualitative analysis software has been used for data analysis, and the methodological steps of grounded theory has followed to analyze the data. All the study participants are residents of Keçiören and majority of their families were immigrated from the villages of central Anatolia after they were drifted apart from the agricultural production. Half of the participants are still the beneficiaries of social welfare programs while significant part of them either have recently applied for a social welfare program or the program was recently canceled. Eventhough, they benefitted from conditional cash transfer for education, a good part of them dropped school prematurely because of poverty, institutional incapacities, and structural inequalities like gender inequalities. Today, they are still struggling with the insecurities in the labor market and the need for social welfare still goes on even if their living conditions have relatively improved. Therefore, there is a need for transformative and emancipatory social policies besides the social welfare programs which solely aim to transfer cash in order to enhance capabilities and economic, cultural, political and social freedoms and challenge inequalities. Social welfare programs should be rights-based and go beyond partial economic transfers and evaluate inequalities that condemns people to poverty and restricts their agencies. Social work practice with welfare beneficiaries should include critical and emancipatory perspectives like anti-oppressive practice and feminist social work to challenge inequalities and transform them.

Keywords: Social policy, gender inequality, capability approach, poverty, social work.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER	3
1.1. ARAŞTIRMANIN SORUNU	3
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	4
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	5
2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	7
2.1. TÜRKİYE’NİN SOSYAL REFAH REJİMİ	7
2.1.1. Refah Rejimini Tanımlama ve Sınıflandırma	7
2.1.2. Tarihsel Süreçte Türkiye’nin Refah Rejiminin Genel Çerçevesi	10
2.1.3. 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Sosyal Refah Rejimi.....	15
2.1.3.1. Uluslararası Yoksullukla Mücadele Programlarının Sosyal Yardım Programlarına Yansıması	17
2.1.3.2. Şartlı Nakit Transferleri	20
2.2. TÜRKİYE’NİN SOSYAL REFAH REJİMİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ.....	24
2.2.1. Toplumsal Cinsiyet: Neoliberal Muhafazakâr Sosyal Politikalar ve Eşitsiz Toplumsal Cinsiyet İlişkileri	24
2.2.2 Eşitsizliklerin Değerlendirilmesine Yönelik Normatif Bir Çerçeve: Yapabilirlik Yaklaşımı.....	31
2.2.3. Eşitsizliklerle Mücadele ve Sosyal Hizmet	37
2.2.3.1. Sosyal Hizmet ve Yapabilirlikler	37
2.2.3.2. Eşitsizliklerle Mücadelede Özgürleştirici Yaklaşımlar.....	41
2.2.3.2.1. Baskı Karşıtı Uygulama	43

2.3.3.2.2. Feminist Sosyal Hizmet.....	46
3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	52
3.1. YORUMLAYICI SOSYAL BİLİM VE NİTELİKSEL ARAŞTIRMA.....	52
3.2. VERİ OLUŞTURMA SÜRECİ.....	54
3.2.1. Derinlemesine Görüşmeler	54
3.2.2. Derinlemesine Görüşme Yönergesi	55
3.2.3. Araştırma Katılımcılarının ve Araştırma Sahasının Belirlenmesi	56
3.2.4. Araştırma İzinleri ve Araştırma Sahaya Giriş.....	58
3.2.5. Araştırma Sahasına İlişkin Bilgiler.....	60
3.2.6. Araştırma Öznelerine İlişkin Bilgiler	61
3.3. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ	61
4. BÖLÜM: ÇÖZÜMLEME VE TARTIŞMA	71
4.1. YOKSUL VE YOKSUN ÇOCUKLUK, GELENEKSEL VE ATAERKİL İLİŞKİLERİN ÜRETTİĞİ EŞİTSİZLİKLERLE BÜYÜMEK	71
4.1.1. Yoksulluğun Ekonomik ve Toplumsal Boyutu	72
4.1.1.1. Kırsalda Geçim ve İstihdam İlişkileri	72
4.1.1.1.1. Ücretsiz Aile İşçileri Kadınlar ve Görünmeyen Emek.....	73
4.1.1.1.2. Ücretsiz Aile İşçileri Çocuklar ve İmkânsız Çocukluk.....	76
4.1.1.1.3. Kırsalda Giderek Zorlaşan Geçim Koşulları.....	82
4.1.1.2. Kentte Geçim ve İstihdam İlişkileri	88
4.1.1.2.1. Kentte Zorlu Geçim Koşulları: Enformel ve Formel Yardımlar ve Destekler.....	89
4.1.1.2.2. Kentte Kadınlar ve Çocuklar	92
4.1.2. Ailede Eşitsizlik Üreten Geleneksel ve Ataerkil İlişkiler.....	94
4.1.2.1. Erken Yaşta Evlilikler, Zorla Evlendirilme, Görücü Usulü ve Akraba Evlilikleri	96
4.1.2.2. Ailede İktidar İlişkileri, Roller, Beklentiler	101
4.1.3. Kurumsal Olanaksızlıklar ve Toplumsal Eşitsizliklerle Kurulan Engeller..	107
4.1.3.1. Yoksul Büyüme.....	108
4.1.3.2. Eğitimden Uzaklaşmak	109
4.1.3.3. Evle Sınırlanmak.....	119
4.2. KUŞAKTAN KUŞAĞA AKTARILAN YOKSULLUK VE YOKSUNLUKLA MÜCADELE, GELENEKSEL VE ATAERKİL İLİŞKİLERİ SORGULAMAK ...	121
4.2.1. Yoksulluğun Ekonomik ve Toplumsal Boyutu: Kentte Değişen Geçim ve İstihdam İlişkileri.....	122

4.2.1.1. İşgücü Piyasasında Kadınlar ve Erkekler.....	122
4.2.1.2. Kentte Zorlu Geçim Koşulları: Enformel ve Formel Yardımlar ve Destekler	127
4.2.2. “Benim Yaşadığımı Çocuğum Yaşamasın”: Eşitsizlik Üreten İlişkileri Sorgulamak, Kurumsal Olanaksızlıklar ve Toplumsal Eşitsizliklerle Kurulan Engellerle Mücadele	136
4.2.2.1. Sevgisiz Evlilikler, Kadına Yönelik Şiddet	136
4.2.2.2. Ailede Kadının Adı Yok	138
4.2.2.3. Geleneksel ve Ataerkil Değerleri Tartışmaya Açmak	140
4.2.2.4. Geçmişe İsyân, Çocuklar Üzerinden Geleceği Kurgulama.....	143
4.2.2.5. Dönüşen Evlilikler ve Aile İçi İlişkiler	148
4.2.2.6. Tesadüfi Kurulan Bağlar ve Destekler	152
5. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER	154
5.1. ARAŞTIRMANIN SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME	154
5.2. ÖNERİLER	162
KAYNAKÇA	176
EK 1 DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME YÖNERGESİ	197
EK 2 ETİK KURUL İZİNİ.....	202
EK 3 ORJİNALLİK RAPORU	203

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1 - Yapabilirlik Yaklaşımı ve Sosyal Hizmet Uygulama Stratejileri.....	39
Tablo 2 - Yorumlayıcı Yaklaşım.....	53
Tablo 3 - Katılımcılara İlişkin Bilgiler.....	63
Tablo 4 - Satır-satır Kodlama Örneği.....	67

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1 - Yapılandırmacı Temellendirilmiş Kuram Yaklaşımı	66
Şekil 2 - Kategoriler	69
Şekil 3 - Temalar ve Kategoriler	70

GİRİŞ

Bu tez çalışmasında yoksul bir aileden gelen genç kadın ve erkeklerin, çocukluklarından bugüne kadar karşılaştıkları çeşitli eşitsizlik alanlarındaki yaşantılarının dinlenmesine ve yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde başta toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri olmak üzere çeşitli yapısal eşitsizlikler nedeniyle yaşamları boyunca sahip oldukları ya da olamadıkları olanakları, önlerindeki fırsatları ve engelleri ve bu engellerle mücadelelerine ilişkin deneyimlerini anlamaya odaklanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları olan ve bugün 21-30 yaş aralığında bulunan bu genç kadın ve erkekler, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin tek başına iktidara geldiği ve uluslararası finans kuruluşlarının sunduğu neoliberal politikalarla uyumlu yoksulluğu azaltma stratejilerini uygulamaya koymaya başladığı yıllarda, sosyal yardım sistemiyle ilişkilenebilir. 2001 ekonomik krizi sonrasında Dünya Bankası ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında yapılan anlaşma üzerine hayata geçirilen Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP- Social Risk Mitigation Project) kapsamında gerçekleştirilen bir nakit transferi olan Şartlı Eğitim Yardımından yararlanmışlardır.

Şartlı Eğitim Yardımı ve onun bir parçası olduğu Şartlı Nakit Transferleri (ŞNT) ile, yaşanan ekonomik krizlerden en çok etkilenen yoksul nüfusa, çocuklarının temel eğitim ve sağlık hizmetlerinde kullanma koşullarına bağlı olarak sosyal yardım yapılması hedeflenmektedir (Dünya Bankası, 2001). Dünya Bankası'nın finansmanı ile, Latin Amerika, Afrika ve Avrupa'daki birçok ülkede uygulanan ŞNT programlarının önemli bir özelliği ise, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlanması, kadınların ve kız çocuklarının güçlenmesi hedeflerine yönelik olarak tasarlandığı vurgusudur. Yardımların yoksul hanelerdeki annelere, genellikle çocukların iyilik hallerini geliştirmeye yönelik eğitim, sağlık gibi koşullara dayalı olarak yapılması ve yardımların eğitime devam eden kız çocukları için biraz daha yüksek tutulması gibi etmenler bu yardım türünün toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı ve kadınların güçlenmesi hedefli olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Ancak bu bir dereceye kadar geçerlidir. Çünkü, yardımların kadınlara veriliyor olması, yine cinsiyetçi kabuller üzerinden gerçekleştirilmektedir. Geleneksel ataerkil değer ve tutumlarla da paralellik gösterecek şekilde, hanedeki kadınların sosyal yardım programlarına başvurma, alınan yardımları hanenin ve özellikle de çocukların

yararına olacak şekilde idare etme, hane içinde ve dışında geçim için stratejiler yürütme, çocukların okula devamlılıklarını takip etme, okul ihtiyaçlarını sağlama ve diğer hane içi işlerden sorumlu oldukları kabulü üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle var olan geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmekten uzak ve hatta pekiştiren bir özelliğe sahip olduğu ileri sürülebilir.

Niteliksel araştırma metodolojisinin izlendiği bu çalışma kapsamında da, eğitim yaşamları boyunca bir süre şartlı eğitim yardımıyla yararlanmış, 16 kadın ve 12 erkek ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Derinlemesine görüşmeler, araştırma öznelerinin bugüne kadar başta toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri olmak üzere karşılaştıkları çeşitli yapısal eşitsizliklere ilişkin yaşam deneyimleri odağında ilerlemiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, araştırmanın sorunu ve amacına yönelik genel bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde araştırmaya ilişkin kuramsal çerçeve tanıtılmış ve üçüncü bölümde araştırmanın yöntemine ilişkin bilgiler paylaşılmıştır. Dördüncü bölüm, araştırmanın analizine ayrılmış, beşinci ve son bölümde ise araştırmanın sonuçlarına ve bu sonuçlar doğrultusundaki önerilere yer verilmiştir.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

1.1. ARAŞTIRMANIN SORUNU

Sadece şartlı nakit yardımlarıyla birlikte gündeme gelen bir olgu olmamakla birlikte, pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yoksulluk politikaları ve programları planlanırken kız çocukları hedef kitle olarak belirlenmektedir. Kız çocuklarının yoksul ülkelerdeki beşeri sermayenin geliştirilmesinde anahtar role sahip oldukları kabulüyle (de la Briere ve Rawlings, 2006: 17-18) birlikte düşünüldüğünde, sosyal yardım programlarının kadınlara ve kız çocuklarına araçsal bir rol yüklediği görülebilir. Şartlı Eğitim Yardımı ödemelerinin çeşitli ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de eğitimine devam eden kız çocukları için biraz daha yüksek tutulmasıyla kız çocuklarının okullulaşma oranının ve özellikle ilköğretimden ortaöğretime geçiş oranlarının artırılması hedeflenmektedir.

Kalkınma alanyazınında, yaygın olarak, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, yoksulluğu azaltmak üzere planlanan tüm diğer hedeflere ulaşmada önemli bir araç olarak kabul görmektedir. Örneğin kız çocuklarının eğitime uzun dönemli yatırımlar yapan ülkelerde, kız çocuklarının ilköğretim kayıtları arttıkça kişi başına düşen gayri safi ulusal hasıla da artmaktadır (UNICEF, 2011). Eğitimin sağladığı becerilerle kendilerini donatma şansı bulan, kız çocukları ve kadınlar hem kendilerinin hem de ailelerinin yaşamlarında kontrol sahibi olabilir ve içinde buldukları yaşam koşullarını iyileştirebilirler. Eğitimli kadınların toplumsal yaşama, yönetime ve ekonomiye katılımları toplumun da yararına olmaktadır (UNICEF, 2004).

Tüm bu olumlu çıktılara karşı çıkmaksızın, benim savunduğum nokta ise, eğitim başta olmak üzere kadınların kendi yaşam koşullarını iyileştirebilmek, güçlenmek ve kendilerini ilgilendiren kararlara katılabilmek üzere donanımlı hale gelmelerini sağlayabilecek her türlü hak ve özgürlüklerin araçsal olmanın ötesine geçerek kendi içinde bir amaç olarak tanımlanması gerekliliğidir. Çünkü eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkileri, kadınlar ve kız çocukları için “sevdikleri için kendini feda etme”, “gereksinimlerini başkalarının gereksinimleri söz konusu olduğunda geri plana atma” gibi değişmez beklentileri sürekli olarak yeniden üretirler. Oysa, bu beklentileri

değiştirmek ve onları başkalarının amaçlarına hizmet edecek bir araç değil, insan onuru ve değeri bakımından hak ettikleri üzere bir amaç olarak kabul eden bir noktadan yola çıkmak gerekmektedir. Ancak böyle bir kavrayışla, kadınların eşit birer yurttaş olarak toplumda var olabilmelerini, kendilerini gerçekteştirebilecekleri mutlu bir yaşama sahip olmalarını engelleyen alanları beraberce keşfetmek ve dönüştürmek mümkün olabilir.

Geleneksel ve ataerkil toplumsal cinsiyet norm ve değerlerinin, sadece kadınların, ya da ikili toplumsal cinsiyet sistemi üzerinden sadece kadın ve erkeklerin değil, farklı cinsiyet kimliklerine ve cinsel yönelimlere sahip bireylerin üzerinde yarattığı baskı, ayrımcılık ve hak ihlallerinin görünür kılınmasına, toplumsal cinsiyet temelinde farklılaşabilecek rol, sorumluluk, beklenti, gereksinim ve deneyimlere kulak verilmesine ihtiyaç vardır. Ancak bu sayede, bireylerin insani haklarını kullanma, fırsatlara ve olanaklara eşit yurttaşlar olarak erişmelerini engelleyen eşitizlik, ayrımcılık, baskı ve dışlanmayı yeniden üretmeyen sosyal politikalar geliştirilmesi mümkün olabilir. Bu bağlamda, bu araştırmanın sorunu, insani gelişmeyi insanların yararlandıkları özgürlüklerin genişletilmesi olarak gören yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde, başta toplumsal cinsiyet eşitizlikleri olmak üzere yapısal eşitizliklerin genç kadın ve erkeklerin yaşam koşullarını değiştirmek, güçlenmek ve kendilerini gerçekteştirmek üzere sahip oldukları özgürlükleri nasıl etkilediğinin belirlenmesine olan gereksinimdir.

1.2. ARAşTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, genç kadın ve genç erkeklerin, ekonomik, kültürel, siyasal ve toplumsal özgürlüklerinin ve seçim alanlarının varlığını tehdit eden ve onları değer verdikleri şeyleri yapma ve diledikleri gibi bir hayat yaşama özgürlüklerinden mahrum bırakan başta toplumsal cinsiyet eşitizlikleri olmak üzere eşitizlikleri değerlendirmek ve bu eşitizliklere yönelik sosyal hizmet odağında çözümler ve öneriler geliştirmektir. Bu bağlamda yanıt aranan sorular şu şekildedir:

1. Yoksul bir aileden gelen genç kadın ve erkekler çocukluklarından bugüne kadar başta toplumsal cinsiyet eşitizliği temelli olmak üzere ne tür eşitizliklerle ve engellerle karşılaşmışlardır?

2. Eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerin yarattığı engellerle mücadele etmek için neler yapmışlardır?
3. Özgürlüklerini ve seçim alanlarını arttırmak, yaşam koşullarını iyileştirmek ve güçlenmek için hangi kaynaklara ve olanaklara gereksinim duymuşlardır ve hangi ölçüde bu kaynaklara ve olanaklara ulaşabilmişlerdir?
4. Geleneksel ve ataerkil toplumsal değer ve tutumların dışına çıkmak üzere hangi stratejileri geliştirmişlerdir?

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Birçok ülkede uygulanan ve 2003 yılından bu yana da Türkiye'de uygulanmakta olan Şartlı Nakit Transferlerinin (ŞNT) etkisini değerlendirmek üzere çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırmalar çoğunlukla ŞNT uygulamalarının doğrudan hedefinde olan çocuk yoksulluğunun azaltılması ve beşeri sermayenin geliştirilmesi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesine odaklanmıştır. Araştırmalar ŞNT uygulamalarının çocuk yoksulluğunun azaltılmasına, okula katılımı arttırmaya, özellikle kız çocuklarının okullulaşmasına, sağlık göstergelerinin iyileşmesine ve kadınların aile içindeki konumlarının güçlenmesine katkıda bulunduğunu¹, ancak ŞNT'nin yegane sosyal koruma tedbiri olarak değil, sosyal sigorta, sosyal hizmetler, asgari gelir gibi farklı tedbirlerin bir arada uygulandığı bir stratejinin bileşenlerinden biri olduğunda çok daha başarılı sonuçlar vereceğini göstermektedir². ŞNT kapsamında sağlanan yardımların miktarının çok düşük olması nedeniyle hane bütçesinde anlamlı bir farkın yaratılmadığı, ŞNT'nin dolaylı hedefi olan kadınların konumunun güçlendirmesinde ise dönüştürücü bir etkisinin olmadığı da görülmektedir³.

Herhangi bir sosyal yardım programının etkisini değerlendirmek ya da topyekûn sosyal yardım rejimini analiz etmek gibi bir amaçla yola çıkmadığım bu çalışmada, şartlı eğitim yardımından yararlanarak ortaokulu tamamlayan genç kadın ve erkeklerin yaşam

¹ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2012; Karakoyun ve Erdal, 2009; Kaya, 2008; Yıldırım Öcal, 2012.

² Saripek, 2012.

³ Yılmaz Bayraktar ve diğ., 2012.

deneyimleri üzerinden, onların değer verdikleri gibi bir yaşam sürmek üzere çeşitli alanlardaki yapabilirlikleri ile bu yapabilirliklerin işlevlere dönüşmesinin önündeki başta toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri olmak üzere eşitsizliklerin yarattığı engeller ve bu engellerle baş etme stratejilerini anlamaya odaklandım. Her ne kadar araştırmamın başlığı, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri şeklinde olsa da araştırmama katılan bireylerin deneyimlediği farklı eşitsizlik yaşantılarını dışlamak gibi bir niyetimin olmadığını belirtmek isterim. Ancak araştırma öznelerinin tümünün bir dönem yararlanmış oldukları şartı eğitim yardımının -pek çok sosyal yardım türünde olduğu gibi- kadın ve kız çocuklarını hedef kitle olarak benimseyerek toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadeleye katkı verdiğini öne sürüyor olmasının, eşitsiz toplumsal cinsiyet norm ve değerlerinin bu bağlamda irdelenmesini gerekli kıldığını eklemek isterim.

Bu bağlamda, ŞNT programlarını, toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakışla, genç kadın ve erkeklerin sahip oldukları/olamadıkları hak ve özgürlükler bakımından sosyal hizmet kuram ve uygulama çerçevesi içerisinde ele alan ilk çalışma olması nedeniyle, çalışmamın alanyazına katkı sağlayacağına inanıyorum.

2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. TÜRKİYE’NİN SOSYAL REFAH REJİMİ

Bu bölümde, öncelikle refah devleti ve refah rejimi kavramları ile farklı refah rejimi modellerine değinecek ardından da tarihsel olarak Türkiye’nin sosyal refah rejiminin genel çerçevesini ele almaya çalışacağım.

2.1.1. Refah Rejimini Tanımlama ve Sınıflandırma

Tarihsel olarak kökleri, sanayi devriminin sonrasında yaşanan, kapitalist piyasa ekonomisinin yarattığı ve büyük kitleleri etkileyen sağlıksız ve düşük ücretli çalışma koşulları, yoksulluk ve sosyal güvencesizlik karşısında devletin yurttaşlarının yaşam koşullarını asgari düzeyde de olsa garanti altına alması yönündeki taleplerle ortaya konan sosyal politikalara kadar götürülebilecek refah devleti, aslen İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Sanayileşmiş Batı ülkeleri, kapitalist piyasa ekonomisinin krizlerini çözebilmek ve yükselen işçi sınıfı ve sendikal hareketlere karşın duydukları kaygıları azaltabilmek için piyasaya müdahale edilmesi gerekliliğini benimseyerek, çalışma koşullarını iyileştirmek, sosyal güvenlik sistemlerini geliştirmek gibi bir dizi sosyal politikayı hayata geçirmişlerdir. Refah devleti müdahaleleri olarak adlandırılabilir şekilde, serbest piyasanın neden olduğu olumsuz etkiler karşısında hem ekonomik hem de sosyal müdahalelerde bulunmak üzere çeşitli politika ve uygulamalar yürütmüşlerdir. Briggs (2006)’e göre refah devleti, piyasanın bireyler üzerinde yarattığı etkileri düzenleyebilmek amacıyla, bireylere ve ailelere minimum düzeyde gelir desteğini sağlamak, hastalık, işsizlik, yaşlılık gibi birey ve aileleri güvencesiz bırakabilecek çeşitli sosyal riskler karşısında desteklemek ve herhangi bir sınıf ya da statü ayırt etmeksizin tüm yurttaşlara olabilecek en iyi yaşam koşullarını sağlayabilmek üzere politika ve uygulamalar yoluyla örgütlü gücünü kullanan devlettir (Briggs, 2006:16). Refah rejimi kavramıysa, bireyleri güvencesiz bırakan sosyal risklerin yönetilmesinde devletin yanı sıra piyasa ile aile ve cemaat gibi çeşitli kaynakların rolünü de kapsamı altına alan, daha geniş bir kavramdır.

Refah rejimlerinin sınıflandırılma çabaları içinde önemli bir yer tutan Esping-Andersen (1990)'in çalışmasında üç farklı refah rejimi modeli tanımlanmıştır. Bu modeller başlıca örneklerini Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere'nin sergilediği liberal/kalıntı refah modeli; Avusturya, Almanya, Belçika ve Fransa'nın örnek oluşturduğu muhafazakâr-korporatist refah modeli ile İsveç, Norveç, Danimarka ve Hollanda'nın refah sistemlerinin örnek gösterilebileceği sosyal demokrat/evrensel refah modeli şeklindedir (Esping-Andersen, 1990:74; Esping-Andersen, 1999:84-85). İçlerinde sosyal politika müdahalelerinin en mütevazî olduğu ve sadece en yoksul ve en fazla dışlanma riski içindekilerin, katı gelir testleriyle ile saptanarak desteklenmelerini kapsayan refah modeli liberal/kalıntı refah modelidir. Muhafazakâr-korporatist refah modelinde ise sosyal haklar piyasayı önceleyen liberal modele göre daha geniş olmakla birlikte, tarihten gelen, toplumsal sınıf ve statüye dayanan farklılıklar sanayi sonrası toplumun sınıfsal yapısı içinde muhafaza edilmektedir. Çalışma temelli sosyal güvenlik sistemi çalışmayan kadınları dışlarken, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri temelinde bakım verme gibi sorumluluklar ailedeki kadın emeğine dayanarak gerçekleşmektedir (Esping-Andersen, 1990:26-27). Sosyal demokrat/evrensel model ise de-komodikasyonun, yani aile ya da piyasaya bağımlı olmaksızın, insanların temel düzeyde sosyal güvenlik ve refaha erişebilme (Esping-Andersen, 1990:37) düzeyinin en yüksek olduğu refah modelidir. Tüm yurttaşların gereksinimlerinin olabilecek en yüksek düzeyde karşılanması temelli eşitlik anlayışı hakimdir (Esping-Andersen, 1990:28-29). Yıllar içinde, mevcut refah rejimi sınıflandırmaları dışında kalan ülkelerin refah rejimleri de çeşitli sınıflandırma çalışmaları sonucunda farklı refah rejim modelleri olarak tanımlanmıştır. Leibfried (1993)'in ve Ferrera (1996)'nın katkılarıyla tanımlanan dördüncü bir refah rejimi modeli ise Güney Avrupa refah rejimi ya da tam oluşmamış model gibi farklı isimlerle anılmaktadır (akt., Özdemir, 2007: 150-151). Bu refah rejiminin temel özelliklerinden biri sosyal koruma sisteminin çok parçalı bir yapıya sahip olmasıdır. Kurumsal emek piyasasında yer alan formel işgücü için cömert, ancak kurumsal olmayan, düzensiz emek piyasasında yer alan işgücü için çok az destek sağlanmaktadır. Geleneksel aile dayanışması sosyal risklerin telafisinde önemli bir rol oynarken, sosyal yardımlar seçim başarısı için manipüle edilebilmektedir (Ferrera, 1996: 195-227). Sosyal refahın üretiminde ve dağıtımında ise yaygın olarak kadın emeğine başvurulmaktadır. Kadınlar yaşlıların ve çocukların ücretsiz bakımından

sorumlu kabul edilmektedirler (Moreno, 2001: 391-392). Moreno (2001)'nin Akdeniz refahının 'süper kadınları' tanımlamasında olduğu gibi, devletler çocuk, hasta, engelli ve yaşlıların bakımı başta olmak üzere kadınların ücretlendirilmeyen ve bu nedenle de görünür olmayan emeklerine yoğun olarak bel bağlamaktadır. Bunun altında, kamu harcamalarında kısıtlamaya gidilmesini tavsiye eden neoliberal politikaların etkisi kadar, toplumsal cinsiyete dair geleneksel ve ataerkil kodların yarattığı toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü vardır.

Esping-Andersen'in refah rejimi sınıflandırması çalışması da dahil olmak üzere gerçekleştirilmiş birçok çalışma eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeteri kadar analiz etmediği için eleştirilerle karşılaşmıştır (Lewis, 1997:160-161; Orloff, 1997:188; Saxonberg, 2013: 26-27). Örneğin Orloff (1997)'a göre, Esping-Andersen çalışmasında kamusal olması gereken sosyal refah hizmetlerinin önemli ölçüde kadınların ücretsiz emeğiyle sunulduğunu belirtirken, bunun arkaplanındaki toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeteri kadar irdilememiştir (1997: 197). Refah rejimine dair sınıflandırmanın, toplumsal cinsiyet temelli analizi gerektirdiğini düşünen alternatif sınıflandırma çalışmaları da bulunmaktadır. Bunlardan biri, Jane Lewis'in çeşitli Avrupa ülkelerinin refah rejimlerine ilişkin gerçekleştirdiği sınıflandırma çalışmasıdır. Lewis (1992), refah devletlerini, 'evin ekmeğini kazanan erkek modeli'nden (*breadwinner model*) ne kadar ve nasıl uzaklaştıklarına göre kategorilendirmiştir. Lewis'in tipoloji çalışmasına göre, İsveç ve Danimarka'nın refah rejimleri bu modele en uzak refah rejimleridir. Erkekler kadar kadınların da işgücüne katılımları yüksektir. Hem erkek hem de kadın çalışanları kapsayan doğum izinleri ve çocuk bakım ödeneklerinin varlığının yanı sıra, aile gelirin vergilendirilmesinde evli çiftlerin gelirleri bireysel olarak hesaplanmaktadır. İngiltere, Almanya ve İrlanda'nın refah rejimlerinde ise ekmeğini kazanan erkek modeli güçlü bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Kamusal bakım ve sosyal hizmetlerinden yararlanma koşulları kadınları toplumsal ve ekonomik statülerine göre ayırmaktadır. Örneğin, evin ekmeğini kazanacak erkek modelinin yokluğunda kadınlar ya dul eş olma ya da çalışan anne olma kriterlerine göre yardımlara hak kazanabilmektedirler. Refah rejimi, bu kadınlara aynı anda hem anne hem de işgücüne dahil olarak eve gelir getiren kişi olarak muamele etmemektedir. Fransa'nın refah rejimi ise, orta düzeyde evin ekmeğini kazanan erkek modeline uymaktadır. Kadınlar işgücüne katıldıkları zaman

hem çalışan olarak çeşitli güvence ve desteklere hak kazanmakta hem de çocukları üzerinden çeşitli desteklerden yararlanabilmektedirler (1992: 159-173).

2.1.2. Tarihsel Süreçte Türkiye'nin Refah Rejiminin Genel Çerçevesi

Buğra (2012), Türkiye'nin refah rejiminin tanımlanmasında, Güney Avrupa refah modeli ile olan benzerliklerinin kullanışlı bir analitik bakış açısı sunduğunu ileri sürmektedir (2012: 51). Nitekim, Gough (1996)'un ve Saraceno'nun (2002) çalışmalarında da Türkiye'nin refah rejimini Güney Avrupa refah rejimi içerisinde sınıflandırdıkları görülmektedir (akt. Buğra ve Keyder, 2003: 14)⁴.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında hayata geçirilen ilk resmi güvenlik sistemi, Güney Avrupa refah rejimi modelinde olduğu gibi korporatist nitelikli, çok katmanlı ve eşitlikten uzak bir kurguya sahiptir (Buğra, 2012: 51). İşçilerin ve memurların sağlık ve emeklilik hakları sırasıyla 1946'da kurulan Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) ile 1949 yılında kurulan Emekli Sandığı (ES) olmak üzere iki farklı kurum tarafından karşılanırken, kendi hesabına çalışanlar ve bağımsız çalışan çiftçileri kapsayan Bağ-Kur ise çok daha sonra 1971 yılında kurulmuştur. Esas olarak kayıtlı çalışanları güvence altına alan, ancak bu kayıtlı işgücünü de kendi arasında bölümlendiren bu çok parçalı yapı, içerisinde önemli eşitsizlikler barındırmıştır. Örneğin, Emekli Sandığı'na bağlı olan çalışanlar, SSK'ya bağlı olan çalışanlara göre daha fazla sağlık harcamalarından yararlanabilmekteyken, (Buğra ve Candaş, 2011: 518), her üç kurum arasında ödenen prim düzeyi ile erişilen sağlık hizmetinin kapsamı ve niteliği arasında da çok büyük farklılıklar vardır (Ağartan, 2012:263). İşgücü piyasasında kendisi aktif olarak çalışmayan, ancak çalışan yakını üzerinden bağımlı statüsünde (eşi, çocuğu gibi) sosyal güvenlik haklarına sahip olan nüfus içerisinde kadınlar her zaman yoğunlukta olmuşturlardır.

Sosyal güvenlik sisteminin primsiz rejimini oluşturan, işgücü piyasasında yer almayan, ya da yer olsa dahi geçimini sağlayamayanların yoksulluğa düşmemesi ve yoksullukla

---

⁴ Buğra ve Keyder (2003), Avrupa Birliği üyesi Güney Avrupa ülkelerinde son yıllarda yapılan sosyal güvenlik reformlarıyla sistemdeki eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla önemli adımlar atıldığını vurgulamaktadırlar (2003: 14-15).

topyekûn mücadele edilmesine yönelik en temel sosyal politika aracı ise sosyal yardımlardır. Türkiye’de ilk kurumsal nitelikli sosyal yardım sunma girişimlerinde bulunan ve bugün hala varlığını sürdüren kuruluşların önemli bir bölümü ise Osmanlı’nın son döneminde dernek statüsünde kurulmuştur. 1895 yılında kurulan Darülaceze, 1868 yılında kurulan ve 1877’de önce Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne, ardından 1947’de Türkiye Kızılay Derneği’ne dönüşen Kızılay bu kurumlardandır. Kızılay yardımları özellikle savaş ve doğal afet gibi dönemlerde yoğunlaşırken, Darülaceze ise Cumhuriyet döneminin uzun yıllar yoksullara yönelik faaliyet gösteren en önemli kuruluşu olmayı sürdürmüştür (Buğra, 2008:135-136). 1921’de Ankara’da dernek statüsünde kurulan ve 1935 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu adını alan Himaye-i Etfal Cemiyeti ise yoksul ve korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik sağlık, eğitim ve kültür hizmetleri kapsamında ayni ve nakdi yardımlar sunmuştur.

Cumhuriyetin tek partili döneminin yoksullukla mücadeleye ilişkin uygulamaları Osmanlı döneminde olduğu gibi yoğun olarak gönüllü ve hayırsever bir nitelik taşımıştır. Dönemin en başat sosyal sorunlarından biri olan kimsesiz ve/veya yoksul çocuklar gibi sorunların çözümünde devletin rolü sınırlı kalmış, ne şehirde çalışanların içinde bulunduğu yoksul koşullara ne de köylerdeki yoksulluğa ilişkin kapsamlı bir politika geliştirilememiştir (Buğra, 2008: 140-155). Çok partili döneme geçilmesinden 1960’lı yıllara kadar süren dönemde yoksullukla mücadelede hayırseverlik teması azalmakla birlikte yine varlığını sürdürmüştür. 1960-1980 yılları arasında sol siyasetin güçlenmesinin de etkisiyle sosyal refah ve sosyal hizmetler alanında kurumsallaşma çabalarının daha yoğunlukta olduğu bir dönem olmuştur (Buğra, 2008: 158). Nitekim ‘sosyal devlet’ ifadesi ilk defa 1961 Anayasası’nda yer almış, başta yoksulluk olmak üzere çeşitli toplumsal sorunlara yönelik mesleki çalışmalar yürütebilecek uzmanların yetiştirilmesi amacıyla 1959 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na bağlı Sosyal Hizmet Enstitüsü ve 1961 yılında bu enstitüye bağlı olan Sosyal Hizmetler Akademisi, 1967 yılında ise Hacettepe Üniversitesi bünyesinde Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bölümü⁵ kurulmuştur. 1963 yılında Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurularak, İl Sağlık Müdürlükleri içerisinde Sosyal Hizmetler Müdürlükleri oluşturulmuştur (Şahin

⁵ 12 Eylül sonrasında Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bölümü kapatılarak Sosyal Hizmetler Akademisi ile birleştirilmiştir. Sosyal Hizmetler Akademisi Hacettepe Üniversitesi bünyesinde, Sosyal Hizmetler Yüksekokulu adı altında eğitim vermeye devam etmiştir (Karatay ve Erkan, 2005: 128).

Taşğın ve Özel, 2011: 180). Modern anlamda sosyal hizmetlerin örgütlenmesine ve sosyal hizmetler alanında çalışma yürütecek meslek elemanlarının yetiştirilmesine yönelik ilk çabaların ardındaki itici güçse büyük ölçüde dış kaynaklıdır (Karataş ve Erkan, 2005: 115-116). Birleşmiş Milletlerin gelişmekte olan ülkelerde, yoksulluk başta olmak üzere çeşitli toplumsal sorunlarla modern yöntemlerle mücadele etmek üzere sosyal hizmetlerin örgütlenmesine ve sosyal hizmet eğitimi verecek eğitim kurumlarının açılmasına yönelik girişimleri ve maddi destekleri sosyal refah hizmetlerinin kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır (Buğra, 2008: 171). Ancak Buğra (2008)'nin da belirttiği üzere, yoksullukla modern yöntemlerle mücadele konusunda çok geride kalmış olunmasına karşın, o dönemde iktidarda olan Demokrat Parti (DP) zamanında da yoksulluğa ve onun beraberinde getirdiği sorunlara geleneksel ve enformel biçimlerde yanıt aranmaya devam edilmiştir. Formel güvenceye sahip olmayanların sosyal güvenlik hakkına aile üyelerinden birinin üzerinden bağımlı statüsünde erişim sağlamasına dayalı sosyal güvenlik sisteminin örnek verilebileceği aile dayanışması, akrabalık, hemşerilik ve partililik üzerinden kurulan ilişkiler sayesinde kamu iktisadi teşekküllerinde sağlanan istihdam olanakları ve hazine arazilerine yapılan gecekonduların imar kurallarını hiçe saymasına barınma sorununa çözüm getirdiği düşünülerek göz yumulması devletin yoksullukla başa çıkmak için başvurduğu geleneksel ve enformel yaklaşımlar olmuştur (Buğra, 2001: 24-25).

Türkiye'deki sosyal yardım programları içerisinde, ilk defa kapsamı çok daha net olarak tanımlanan ve doğrudan kamu kaynaklarıyla finanse edilen bir yardım programı olan ve yaygın olarak adlandırılan şekliyle '65 yaş aylığı', 2022 sayılı Kanun kapsamında 1976 yılında uygulamaya konmuştur. Bu kanun kapsamında, yaşamını devam ettirmek için bakıma ve yardıma ihtiyaç duyan 65 yaşını doldurmuş kişiler için düzenli aylık yardımlar yapılmaya başlanmıştır^{6 7} (Metin, 2011: 186-187).

⁶ 2022 Sayılı Kanun'da yapılan düzenlemeler sonrasında, 65 yaşını doldurmamış olsa dahi, başkasının yardımı olmaksızın hayatını idame ettiremeyecek olan engelliler de yetkili bir hastaneden alınacak sağlık raporunda belirtilen engellik düzeyine göre bu yardımdan yararlanabilmektedir. Kanun'a bağlı yönetmeliğe göre, -diğer bazı düzenli yardımlarda da olduğu gibi- hane içinde kişi başına düşen gelir, 16 yaşından büyükler için belirlenmiş asgari ücret tutarının üçte birinden az olmalıdır (65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları ile Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik, 2013).

⁷ AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından 2018 yılına kadar bakıma muhtaç %70 ve üzeri engelli aylığı alan kişi sayısı 4,2 kat artmış, %40-%69 arası engelli bakım aylığı alan kişi sayısı ise 1,8 kat artmıştır.

1980'e gelindiğinde, Türkiye'nin hem siyasi hem de ekonomik yapısını kökten değiştiren ve 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarını uygulamak için uygun ortamı sağlayansa 12 Eylül askeri darbesi olmuştur. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi ülkelerin petrol fiyatlarını arttırmasıyla yaşanan ve tüm dünyayı etkileyen petrol krizi ve bunun yanı sıra 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin uyguladığı ambargoyla birlikte, Türkiye ağır bir ekonomik krizin içine girmiştir. Ekonomik krizden çıkmak içinse Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin desteğine başvurulmuş ve sonuç olarak IMF'nin ekonomik önlemler paketi uygulamaya konmuştur. Ancak burada vurgulanması gereken IMF'nin programının amacının Türkiye'yi içinde bulunduğu ekonomik krizden çıkarmaktan çok, Türkiye ekonomisinin neoliberal küresel ekonomiye entegre olması ve serbest piyasa kurallarının işler hale getirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, ithal ikameci sanayileşme modeli terk edilmiş ve uluslararası sermayeye yönelik kolaylıklar ve teşvikler sağlanmıştır. Çeşitli alanlardaki devlet sübvansiyonlarının kaldırılması, kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi ve kamu harcamalarında kısıtlamaya gidilmesi de IMF'nin neoliberal politika önerileriyle uyumlu olarak devletin ekonomideki müdahalesini sınırlandırmak üzere uygulamaya geçirilmiştir.

12 Eylül darbesiyle birlikte örgütlü işçi hareketinin engellenmesi, sendikal hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasının ardından serbest piyasa ekonomisinin getirisi olarak, sermayenin lehine, ancak emekçinin aleyhine işleyen bir sürece girilmiştir. Rekabetçi piyasa koşullarına uygun atipik ve esnek çalışma biçimleri yaygınlaşırken, kayıt dışı istihdam artmaya başlamıştır. Tarımdaki sübvansiyonların kaldırılması ve verimli tarım arazilerinin inşaata açılmasının kaçınılmaz sonucu ise tarımsal üretimin azalması ve kırsalda geçinme imkânı bulamayanların şehirlere göç etmesi olmuştur. Nüfusu hızla artan şehirlerde, kamuya ait arazilere yapılan gecekondu giderek rant kaynağı olurken⁸, politikacılar içinse oy toplama aracına dönüşmüştür⁹. Kırsaldan şehre göçle

---

2007'den bu yana engelli yakını aylığı (18 yaş altı) 10,5 kat artarken, 2011'den bu yana silikozis hastaları da bu yardımdan yararlanmaya başlamışlardır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2019: 15).

⁸ Gecekondulara imar affi kapsamında tapu dağıtılmaya başlanmasıyla birlikte, 'arazi mafyası' veya 'gecekondular mafyası' olarak anılan kişiler enformel piyasada büyük kazanç sağlamaktadırlar (Erman, 2004).

⁹ "Dönemin başbakanı Turgut Özal seçim öncesinde gecekonduculara "*Bana oy verin, ben de sizlere tapu dağıtayım*" diye seslendi ve sözünde durdu" (Çetintaş, 2012).

birlikte geniş ailenin yerini çekirdek ailenin almasının sonucunda aile ve akraba ilişkileri giderek çözülmüştür. Gecekonduların ticarileşmesi sonucunda da şehre yeni gelenlerin barınacak konut bulmaları ise zorlaşmaya başlamıştır. Buğra (2008)'nin deyimiyle yoksulluğu kontrol altında tutan bu enformel mekanizmalar gittikçe zayıflamıştır (2008: 204).

Darbenin üç yıl sonrasında seçimli sisteme dönüşle birlikte iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP), Yeni Sağ siyasetine uygun olarak neoliberal, muhafazakâr ve otoriter bir siyaseti benimsemiştir. Darbenin uygulanması için uygun ortamı sağladığı neoliberal ekonomik ve sosyal politikaların daha da yerleşmesi için, karar alma mekanizmalarını kendinde toplayan hukuki ve siyasi yapıyı kurarak otoriter bir tutum izlemiş, liberal, milliyetçi ve muhafazakâr değerleri bir araya getiren bir siyasi çizgide olmuştur (Akça, 2018: 34-36). ANAP'ın sermayeyi önceleyen ekonomik ve toplumsal politikalarının etkisiyle hem kentte hem de kırsalda yaşam koşulları ağırlaşan ve giderek daha da yoksullaşanların da neoliberal hegemonya projesine katılarak dışlanmalarını önlemek içinse yeni çözümlere ihtiyaç duyulmuştur. 1986'da halk arasında fakir fukara fonu olarak bilinen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF), bu süreçte, sosyal sigortanın kapsamı dışında kalanlara sosyal yardım sağlamak üzere kurulmuştur^{10 11}. Fondan, tüm il ve ilçelerde örgütlenen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığıyla ‘temel gereksinimlerini karşılamakta zorlanan ve mutlak yoksulluk içinde olan kişi ve ailelerine’ ayni ve nakdi yardımlar yapılmaya başlanmıştır (Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, 1986). Türkiye tarihinde kamu sosyal yardımlarına ilişkin ilk defa bu kadar geniş çaplı bir örgütlenme ve düzenleme yapılmıştır. Ancak kamu sosyal yardımlarının vakıf düzeninde örgütlenmesinin ardında, tarihsel olarak Osmanlı Devleti'ndeki sosyal yardım pratikleriyle uyumlu olan ve devletin yanı sıra dini saikler taşıyarak gönüllülerin ve hayırseverlerin desteğinin de alınmasının planlanması (Buğra, 2008: 152) ve neoliberal politikalar uyarınca sosyal yardım ve sosyal refah hizmetlerinde devlet dışındaki

¹⁰ Bu fon halen, kamu sosyal yardımlarının çok büyük bölümüne kaynaklık etmektedir (Dodurka, 2014: 5).

¹¹ Fonun gelirleri, Bakanlık Kurulu kararıyla kurulmuş ya da kurulacak olan fonlar, gelir ve kurumlar vergisi tahsilatı, trafik para cezaları, Radyo ve Televizyon Üstü Kurulu (RTÜK) gelirleri, bütçeye konacak olan ödenekler ile bağış ve yardımlardır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, t.y.).

aktörlere de yer açma amacı yer almaktadır. Nitekim Buğra (2008)'nin da altını çizdiği gibi, 2022 Sayılı Kanun'dan farklı olarak yurttaşlıktan doğan hak temelli bir noktadan yola çıkılmamış, hayırseverlik ve din temelli bir kurgudan hareket edilmiştir (Buğra, 2008: 205-206).

ANAP'tan sonra, iktidara gelen merkez sağdaki Doğru Yol Partisi (DYP) ile merkez soldaki Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) partisinin koalisyonu zamanında uygulamaya konan Yeşil Kart ise, ödeme gücü bulunmayanların sağlık hizmeti giderlerinin kamu kaynakları ile karşılanması amaçlı olarak başlatılmıştır¹². Yeşil karttan yararlanabilmenin koşulu, sağlık güvencesinin bulunmaması ve kişi başına düşen gelirin asgari ücretin üçte birinden az olması şeklinde belirlenmiştir (Metin, 2011: 192). Ancak, yardımdan yararlanabilmede karar yetkisinin yerel birimlere bırakılmasının keyfi değerlendirmelere neden olması, gerekli koşulları taşıdığı halde uygulama kapsamında olmayan kişilerin sayısının çokluğu, gelir testine dayanması nedeniyle damgalayıcı olması ve seçim dönemlerinde oy toplama amaçlı olarak suistimal edilmesi uygulamaya ilişkin olumsuz noktalar olmuştur (Adaman ve diğ., 2011: 17-19; Özden, 2018: 223).

2.1.3. 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Sosyal Refah Rejimi

AKP'nin kurulduğu 2001 yılı, aynı zamanda Türkiye'nin içinde bulunduğu en büyük ekonomik krizlerden birinin yaşandığı yıl olmuştur. Kasım 2000'deki ekonomik krizin ardından Şubat 2001'de yaşanan ve sonuçları ilkinden çok daha ağır olan 2001 ekonomik krizinin sonrasında, merkez sağ seçmeninin oylarını kendisinde toplayan AKP 2002'de tek başına iktidara gelmiştir. Türkiye tarihinde o güne kadar yaşanan en büyük ekonomik kriz karşısında AKP, kendisinden önce iktidarda olan ve ekonomik krizin etkisiyle siyasi istikrarsızlığa sürüklenen Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve ANAP koalisyonunun, krizi çözmek üzere uygulamaya koyduğu ekonomik politikaları¹³ izlemeye devam etmiştir. AKP'nin sadakatle

¹² 1992'de başlatılan Yeşil kart uygulaması 2012'de sona ermiş ve Genel Sağlık Sigortası (GSS) kapsamına alınmıştır.

¹³ AKP, koalisyon hükümeti tarafından Dünya Bankası uzmanı Kemal Derviş'in Ekonomi Bakanı olarak atanmasıyla başlayan reform sürecindeki ekonomi politikalarını büyük ölçüde devam ettirmiştir. Derviş yönetimindeki reform sürecinde başta bankacılık sistemi olmak üzere telekomünikasyon, enerji gibi

uyguladığı ekonomik politikaların yanı sıra dünya ekonomisinin içinde bulunduğu olumlu koşullar sayesinde ülkeye giren sermayenin de artmasıyla birlikte kısa sürede AKP ekonomik anlamda önemli başarılar yakalayabilmiştir (Özden, 2018: 220). IMF'nin mali denetim ve özelleştirme gibi neoliberal reçetelerini takip eden AKP, buna uyumlu olarak da neoliberal yeniden dağıtım programlarını uygulamaya koymuştur (Özden, 2018: 229-230; Akça, 2018: 48). AKP'nin yeniden dağıtım politikaları, neoliberal bir hegemonya inşa eden AKP'nin, toplumun en dezavantajlı kesiminin de desteğini arkasına alabilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Neoliberalizmin, emek sermaye ilişkilerinde sermaye sınıfı lehine bir iktidar düzenleme amacına sahip olmasının (Yıldırım, 2009: 9) bölüşüm dinamiklerinde yarattığı tahribatı onarabilmek ve toplumun en yoksullarının desteğini kaybetmemek için yine reçetesi Dünya Bankası ve IMF tarafından belirlenen neoliberal çözümler imdada yetişmektedir. Bunlardan ilki, sağlık alanında köklü değişimler getiren ve Dünya Bankası'nın da görüşlerine başvurularak hayata geçirilen Sağlıkta Dönüşüm Programı'dır. Bu kapsamda sağlık hizmetlerinin finansmanı için Genel Sağlık Sigortası (GSS) modeli oluşturulmuş, sağlık ocağı sisteminin yerine aile hekimliği sistemine geçilmiş ve hekimlere hastaları müşteriye indirgeyen performansa dayalı ücretlendirme sistemi getirilmiştir (Türk Tabipleri Birliği, 2007). Sağlıkta dönüşüm, sağlık hizmetlerinin giderek daha fazla özelleşmesine ve sağlık çalışanlarının güvencesizleşmesine neden olmuştur. Ancak genel sağlık sigortası modeliyle¹⁴, sağlık sigortaları arasında sağlık hizmetinin kapsamı ve niteliği açısından önemli farklılıklara neden olan ayrışmanın giderilerek, tüm nüfusu kapsayan bir sağlık sigortası sistemine geçilmesi toplumun büyük çoğunluğunda AKP'ye duyulan memnuniyeti arttıran başlıca unsurlardan biri olmuştur¹⁵.

çeşitli sektörlere ilişkin denetleyici ve düzenleyici reformlar yapılmıştır. Bekmen (2018), bu reformların temel özelliğini, devlet aygıtlarının kurumsal ve mali açıdan şekillendirilerek neoliberal disiplin altına alınması olarak vurgulamaktadır (Bekmen, 2018: 82).

¹⁴ Gelir testine göre, sigorta primini ödeyecek gücü olmayanlar ile 18 yaş altında olanların sağlık primleri devlet tarafından ödenmektedir.

¹⁵ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan Türkiye Yaşam Memnuniyeti Araştırması'na göre sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyet 2003'te %39,5 iken, 2016'da bu oran %75,4'e çıkmıştır. En son yapılan Türkiye Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2019'da bu oran %67,1'dir.

Barr (2003)'a göre, neoliberal ekonomi politikalarının takipçisi olan liderler aynı zamanda yoksul kitlelerle kişiselleştirilmiş bağlar üzerinden ilişki kurmaktadır (akt. Yıldırım, 2009: 12). Buna göre iktidardakiler, Barr (2003)'ün neopopülizm olarak adlandırdığı ancak salt siyasi bir olgu olmayan neopopülizm sayesinde, emekçi sınıfların örgütlülüğünü ortadan kaldırırken, bağımlı sınıfları popülist siyaset ve paternalist yardım ilişkileri aracılığıyla pasifleştirmeye çalışmaktadırlar (Yıldırım, 2009: 12). Yoksul kesimleri pasifleştirmek ve neoliberal hegemonya projesine dahil ederek, iktidarını sağlamlaştırmanın yolu da devletin eşit yurttaşlık statüsünden doğan hak temelli sosyal politikalar ve sosyal refah hizmetleri üretme sorumluluğunu vurgulayan bir anlayışın yerini, hayırseverlik dilini öne çıkararak, klientalist ve paternalist yeniden dağıtım ve sosyal yardım programlarına bırakmasıdır. İktidarın ve egemen sınıfların lehine neoliberal ekonomi politikalarının çıkarlarıyla çatışmayacak ama aynı zamanda bağımlı sınıfın en yoksul ve en dezavantajlı kesiminde bulunanların desteğini de arkasına alacak proje ve programlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarının sosyal riskleri azaltma, bir nevi yoksulluğu sürdürülebilir kılma projeleri devreye girmektedir. AKP döneminin sosyal yardım sisteminde de kendine yer bulan uluslararası menşeli yoksullukla mücadele programları da bu çerçevede değerlendirilebilir.

2.1.3.1. Uluslararası Yoksullukla Mücadele Programlarının Sosyal Yardım Programlarına Yansıması

IMF ve Dünya Bankası gibi başlıca uluslararası finans kurumları, ülkelere bir yandan yapısal uyum programları adı altında neoliberal ekonomi politikalarını uygulamalarını salık verirken diğer yandan, bu politikalar sonucunda istikrarsızlaşan ekonomik dengeleri düzeltmek ve bu süreçte toplumun yaşam koşulları daha da zorlaşan ve yoksullaşan kesimlerine yönelik ülkelere yoksullukla mücadele programları önermekte ve finansman desteği sağlamaktadır.

Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar uzun süre ülkelerin içinde bulunduğu yoksulluğun temel nedenleri olarak, ülkelerin küresel kapitalizme eklemlenen ekonomilerini ve uluslararası düzeyde rekabet edebilmek için ülkelerin ağırlık kabul ettikleri kamu sosyal harcamalarını ve emekçilerin kazanılmış sosyal

haklarını törpüleyerek insanları daha da yoksullaştırdıklarını kabul etmemişlerdir. Tam tersine yoksulluğun, ülkelere özgü dengesizlikler ve iç politikadaki hatalı uygulamalardan kaynaklandığını belirtirken, yoksulluğu azaltmak üzere asıl amaçlananın, var olan ekonomik yapıyı değiştirmek bir yana, yoksulların bu ekonomik yapıya uyum sağlamalarını sağlamak olduğunu altını çizmişlerdir (Therien, 199: 729-730). Yapısal uyum programları uyarınca gerçekleştirilen politikaların, piyasa çarpıklıklarını azaltacağı ve ekonomik büyümeyi arttıracığı, bu sayede de yoksulluğun azalması için gerekli olduğu tezi yaygın olarak kabul görmeye devam etmiştir (Vetterlein, 2007; Akt. Metin, 2013: 216). Ancak, IMF ve Dünya Bankası gibi önde gelen kurumların önerdikleri standart gelişme reçetelerini takip eden ülkelerde yoksulluğun azaltılması konusunda kayda değer bir başarı ortaya konamadığı, hatta bazı bölgelerde durumun daha da kötüleştiği belirtilmektedir¹⁶. Uluslararası ticaretin liberalleşmesi, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve kamu sosyal harcamalarının gittikçe azaltılması gibi yapısal reformlar, ülkelerin kendi içindeki gelir dağılımındaki adaletsizlikleri artırması ve sosyal güvenlik sistemlerini zedelemesi neticesinde yoksulluğu ortadan kaldırmak yerine, yoksulluğu daha da şiddetlendirmiştir.

Yoksulluğun şiddetlenmesiyle birlikte, insan haklarını korumak ve daha dengeli kalkınma programlarının hayata geçirmek gibi misyonlar üstlenen Birleşmiş Milletler'in yanı sıra, Dünya Bankası, IMF, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi ekonomi odaklı uluslararası kuruluşlar da mevcut sistemin devamını ve meşruiyetini korumak amacıyla yoksullukla mücadeleyi programlarına dahil etmeye başlamışlardır (Koray, 2009: 3). Bu anlamda 1990'lı yılların başı, uluslararası gündemde yoksullukla mücadeleye ilişkin sembolik düzeyde kalacak girişimlere sahne olmuştur. Birleşmiş Milletler tarafından 1995 yılında Kopenhag'da gerçekleştirilen *Toplumsal Kalkınma Dünya Zirvesi'nde*, yoksulluğun ortadan kaldırılması "insanlığın etik, sosyal, politik ve ekonomik bir zorunluluğu olarak kabul edilerek kalkınma gündemine taşınmıştır.

---

¹⁶ Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelere sağladığı yardım ve borçların temel olarak yoksullukla mücadele etmekten çok ülkelerin içinde buldukları borç krizlerini aşarak makro ekonomik istikrara ulaşmalarını hedeflediği sıklıkla dile getirilmektedir (James, 2002; Akt. Uzun, 2003: 161-162). Yapısal uyum programlarının uygulandığı birçok ülkede kamu sosyal harcamalarının azaltılması ve özelleştirme politikalarının sonucunda ailelerin çocuklarını okula göndermede gittikçe zorlanmaları, okuldan ayrılma oranlarının arttığı, sağlık harcamalarının düştüğü ve çocuk ölümlerinin arttığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Monibot, 2000; McAfee, 1994; Chossudovsky, 1999; Akt. Zabcı, 2003: 219).

Zirve’de her ne kadar, yoksulluğun arttığı ve bununla mücadele edilmesi gerekliliği vurgulansa da küresel serbest piyasa ideolojisinin çizdiği sınırlara aykırı bir tutum sergilenmemiştir. Yoksulluğu azaltmak için tek önlem olarak da gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere, koşullu resmi kalkınma yardımlarının yapılması öngörülmüştür. Resmi kalkınma yardımları yapmaya pek de gönüllü olmayan gelişmiş ülkelerin çekinceleriyle birlikte, stratejik çıkarılara göre yapılan bu koşullu yardımlar 90’lı yıllar boyunca sürekli olarak azalmıştır (Özdek, 2002: 2-3).

Dünya Bankası'nın yapısal uyum programlarının yoksulluk üzerindeki olumsuz etkisini kabul etmesi ise 1990 Dünya Kalkınma Raporu ile gerçekleşmiştir. Raporda yoksullukla mücadele için, emeğe dayalı büyüme ile sağlık ve eğitim alanlarına özel önem verilmesi gibi önlemler yer almıştır. Ancak hem IMF hem de Dünya Bankası, yoksulluğu önlemek için çeşitli somut adımlar atarken yapısal uyum politikalarının ana çerçevesine müdahale etmemeye özen göstermişlerdir. Bunun yerine yapısal uyum politikalarının olumsuz etkilerini azaltmak ve olumsuz etkilenen kesimler için bir güvenlik ağı oluşturulmasına ağırlık vermişlerdir (Şenses, 2009: 41-42). Bu güvenlik ağı oluşturulması bağlamında, Dünya Bankası'nın 2000/2001 yılında yayınladığı Yoksullukla Mücadele raporunda yoksulluğun azaltılmasında güçlenme, fırsatlar ve güvenlik unsurlarından oluşan bir strateji önerilmiştir. Önerilen strateji, yoksulların ekonomik, sosyal ve siyasal süreçlere katılımlarında ve politikaları etkilemede karşılaştıkları eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve karar mekanizmalarına katılımlarını arttırmak üzere *güçlenmelerini*, onları yoksulluğa düşürebilecek riskleri azaltmak ve risklerle baş edebilmeleri için mikro ve makro düzeyde *güvenlik* önlemleri alınmasını ve insani ve altyapısal olanaklarının arttırılarak sürdürülebilir ekonomik büyümeye dahil olabilmelerini sağlamak üzere *fırsatlar* yaratılmasını içermektedir (Dünya Bankası, 2001: 6-7). Raporda tanımlanan güvenlik önlemleri çerçevesinde, yoksulları daha da dezavantajlı kılacak ekonomik kriz, doğal afet gibi sosyal risklerin yönetilmesi için beşerî sermayenin korunması ve sosyal güvenlik ağının oluşturulması başlıca stratejiler olarak yer almaktadır. 2001 ekonomik krizi sonrasında Dünya Bankası ve T.C. Hükümeti arasında yapılan anlaşma üzerine başlatılan Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP - Social Risk Mitigation Project) de, Dünya Bankası'nın sosyal risklerin yönetilmesine dair önerdiği stratejileri yansıtmaktadır.

SRAP kapsamında belirlenen hedefler, yaşanan ekonomik krizden etkilenen yoksullara (1) doğrudan acil gelir desteğinin sağlanması, (2) sosyal hizmet ve sosyal yardımlardan sorumlu devlet kurumlarının sosyal kapasitelerinin artırılması, (3) temel sağlık ve eğitim hizmetlerinde kullanılma şartına bağlı kalarak nüfusun en yoksul %6'sını kapsayacak sosyal yardım uygulamasının başlatılması ve (4) yoksullar için gelir ve istihdam yaratıcı fırsatların artırılması şeklindedir (Zabcı, 2003: 232). SRAP'ın alt bileşeni olan Şartlı Nakit Transferleri (ŞNT), hedef kitlesi toplumun en yoksul %6'sına temel sağlık ve eğitim hizmetlerinde kullanılma şartına bağlı olarak uygulanacak bir sosyal yardım uygulaması olarak başlatılmıştır.

2.1.3.2. Şartlı Nakit Transferleri¹⁷

Dünya Bankası'nın sosyal riskleri yönetme amaçlı bir sosyal politika programı olarak gündeme getirdiği, birçok ülkede farklı isimler taşıyan şartlı nakit transferi programları (ŞNT) yoksul ailelere düzenli gelir transferleri yapılarak hem yoksulluğun etkilerinin azaltılmasını hem de kuşaktan kuşağa geçişini engellemeyi hedeflemektedir. Dünya Bankası'nın iddiası, yoksul ailelere çocuklarını okula gönderme, onların sağlık ve beslenme gereksinimlerini karşılama şartıyla gerçekleştirilen nakit transferleri aracılığıyla yoksul ailelerin çocuklarının beşerî sermayelerine yatırım yapmalarının sağlanacağıdır (Fiszbein ve Shady, 2009:1). Ancak Dünya Bankası uzmanları, şartlı nakit transferlerinin uygulandıkları ülkelerde toplumsal eşitsizlikleri ve yoksulluğu azaltmada önemli bir araç olmakla birlikte, tek başına yeterli olamayacağını, bu programların başarılı olması için mutlaka diğer sosyal politika programları ile desteklenmeleri gerektiğinin de altını çizmektedirler (Janvry, 2006; Akt. Kaya, 2008: 120-121). Bu nedenle de ŞNT programlarının başarısı yoğun olarak ülkelerin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, sosyal hizmet politikaları ile bu politikaların uygulayıcısı olan kurumların kapasitelerine yapılan yatırımlara bağlı olmaktadır (Correa ve Ribas, 2008).

Brezilya ve Meksika'da uygulanan ŞNT programlarının eğitim ve sağlık üzerindeki olumlu etkileri üzerine ŞNT programları diğer Latin Amerika ülkeleri ile 15 Asya ve Afrika ülkesinde de uygulamaya konmuştur (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

¹⁷ Tezimin araştırma öznellerinin de yaşamlarının bir döneminde yararlanmış oldukları Şartlı Eğitim Yardımı (ŞEY), Şartlı Sağlık Yardımı (ŞSY) ve Şartlı Gebelik Yardımı (ŞGY) ile birlikte Şartlı Nakit Transferi Programı'nın bir parçasıdır.

Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2012: 10). ŞNT programlarının eğitime yönelik genel hedefi, eğitim çağındaki çocukların ailelerine gelir getirme nedeniyle okula gitmeyerek çalışmaya yönelmelerini engellemektir. (Silva, 2000). ŞNT'nin hem kız hem de oğlan çocuklarının okul kayıt oranlarını ve okul başarılarını arttırdığını, özellikle kız öğrencilerin ilköğretimden ortaöğretime geçiş oranlarının arttırdığını gösteren çalışmalarla birlikte (Son, 2008), okul kayıt oranlarında anlamlı bir etki yaratmadığını gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Borraz ve Gonzales, 2009).

ŞNT programlarının önemli özelliklerinden biri de özellikle kız çocuklarına, yoksul ülkelerdeki beşerî sermayeyi geliştirmenin anahtarı olarak özel bir önem atfedilmesidir (de la Brierè ve Rawlings, 2006). Öyle ki, ŞNT programlarının uygulandığı birçok ülkede, kız çocuklarına sağlanan nakit geliri oğlan çocuklarına oranla daha yüksek tutulmuştur (Son, 2008, Chaudury ve Parajuli, 2010). ŞNT kapsamındaki eğitim destek yardımının miktarının kız çocukları için daha yüksek tutulmasıyla, kız çocuklarının okullulaşma oranının ve özellikle ilköğretimden ortaöğretime geçiş oranlarının artırılması hedeflenmektedir. Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının, aynı zamanda yoksulluğu azaltmak üzere planlanan diğer hedeflere ulaşmada bir araç olacağı yaygın bir kabuldür. Öyle ki, kalkınma ve yoksullukla mücadele söz konusu olduğunda kız çocuklarının eğitime, yapılan yatırımlar çoğunlukla sağlayacağı toplumsal kazanımlarla birlikte ele alınmaktadır. Örneğin Dünya Bankası (2016)'na göre yoksulluğun azaltılmasında kadınların eğitime yatırım yapma stratejisi şu şekilde işlev görmektedir: İyi eğitilmiş kadınlar, eğitim hakkından yararlanamamış kadınlara oranla daha sağlıklıdırlar. Eğitime katılma ve iş piyasası için gerekli donanıma sahip olmada daha avantajlıdırlar. Bu sayede daha güvenceli ve daha yüksek ücretli işlerde çalışma şansı bulabilirler. Kendi yaşamlarına ilişkin kararlarda söz sahibi olabilirler. Geç evlenme ve daha az çocuk sahibi olma eğilimindedirler. Kendi çocuklarının da daha nitelikli sağlık bakım ve eğitim hizmetlerinden yararlanabilmelerini sağlayabilirler. Bu faktörlerin tümü bir araya geldiğinde ise hanelerin yoksulluktan çıkma şansları artabilmektedir (Dünya Bankası, 2016). Birçok araştırmayla da desteklendiği şekilde, kız çocuklarının okullaşma oranlarının artması, doğurganlık oranlarının ve doğumdaki anne ölümlerinin azalması, çocukların daha eğitilmiş ve daha sağlıklı bir yaşama sahip olabilmelerini beraberinde getirmektedir (Arends-Kuenning ve Amin, 2001:125). Yoksullukla mücadele ve kalkınma alanyazınında kız çocuklarının

eğitime erişimlerinin ve eğitim yaşamında daha uzun süre kalabilmelerinin hem kendi geleceklerini hem de yetiştirecekleri çocukların geleceklerini olumlu yönde etkilemesi şeklinde değerlendirilmesi kız çocuklarının eğitimine hem kendi içinde bir amaç hem de araşsal bir nitelikte ele alındığını göstermektedir.

Uygulandığı ölkelerde şNT'nin önemli hedeflerinden biri de kadınların güçlendirilmesi ve hem aile hem de toplum içindeki statülerinin geliştirilmesi olarak vurgulanmaktadır. Örneğin, Meksika'da uygulanan şNT programının tasarlanması sırasında, programın toplumsal cinsiyet eşitliğini pekiştirecek şekilde planlanmasına, özellikle anneler ve çocuklarının eğitim düzeylerinin yükseltilmesi, onların politik ve toplumsal katılım olanaklarının arttırılması ve yapabilirliklerinin geliştirilmesine özel vurgu yapılmıştır (Molyneux, 2009: 22-25). Farklı ölkelerde uygulanan şNTlerin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama, kadınları ve kız çocuklarını güçlendirme hedefi doğrultusunda genel özellikleri şu şekildedir:

1. Ödemeler kız çocukları için daha yüksek tutulmaktadır,
2. Ödemeler annelere yapılmaktadır¹⁸ ve
3. Kadın sağlığının korunmasına yönelik olarak hamilelik ve doğum süreçlerine özel ödemeler yapılmaktadır (Yılmaz Bayraktar ve diğ., 2012).

Ancak Molyneux (2009) şNT'nin kadınları güçlendirme ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama hedefini ne derece yerine getirebildiğini şu şekilde sorgulamaktadır:

1. şNT'nin kadınları güçlendirme iddiasını destekleyecek bulgular zayıftır.
2. şNT kadınların annelik ve bakım verme rollerini güçlendirecek şekilde asimetric toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmektedir. Bu nedenle de çocukların ve kadınların uzun vadeli sosyal güvenliklerini riske atmaktadır.
3. Hane içinde toplumsal cinsiyet eşitliğsizliklerinin sürüp gittiği bilindiği için bu programların cinsiyetler arası ve kuşaklar arası dönüşüm yaratacak ve hane içindeki tüm bireylerde olumlu çıktıları oluşturacak (bakım sorumluluğunu

---

¹⁸ Kadınların çocukların ve evin ihtiyaçlarına ilişkin daha sorumlu ve ilgili olacakları ön kabulünden hareket edilerek ödemeler annelere yapılmaktadır. Bu sayede ödemelerin hanehalkı ve özellikle de çocukların ihtiyaçları için kullanacağı öngörülmektedir (Emir, Erbaydar ve Yüksel, 2013: 124). Yılmaz Bayraktar ve diğ. (2012), tarafından yürütölen çalışmada da annelere ödenen paraların bu ön kabulü uyumlu biçimde, hane ve çocukların ihtiyaçları için kullanıldığını göstermektedir.

paylaşan baba gibi) bir model şeklinde planlanması gerekmektedir (Molyneux, 2009: 2).

2012’de Türkiye’de uygulanan ŞNT programlarına dair gerçekleştirilen etki analizi çalışmasının sonuçları, doğrudan kadınlara yapılan ödemelerin, programın tasarımında da öngörüldüğü üzere, hanenin ve çocukların ihtiyaçlarına yönelik kullanıldığını göstermektedir. Aynı çalışma, ödemelerin kadınlara yapılmasının kadınların aile içindeki konumlarını iyileştiren ve onları güçlendirici etkisi olduğu sonucuna varmıştır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2012). Ancak Yılmaz Bayraktar ve diğ. (2012)’nin ŞNT uygulamalarının etkisini araştırmak üzere Mersin, Gaziantep, Adana, Mardin ve Diyarbakır’da yürüttükleri çalışma ise ödemelerin kadınlara yapılmasının kadınların toplumsal konumlarını dönüştürmede bir etkisi olmadığını göstermektedir. Hatta tam tersine ataerkil toplum düzeninin cinsiyetçi iş bölümünü pekiştiren bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Yılmaz Bayraktar ve diğ., 2012). Molyneux (2009), ŞNT uygulamalarının dönüştürücü bir etkisi olmamasının nedeni olarak kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesi için para alıyor olmalarını ve programın toplumsal cinsiyet eşitliğini pekiştirecek stratejileri (örneğin kadınların sosyal ve ekonomik yükümlülüklerini hafifletecek çocuk bakımı gibi destek mekanizmaları) kapsamamasını göstermektedir (Molyneux, 2009: 31). Bu bağlamda yine Molyneux (1985) tarafından kavramsallaştırılan ve Moser (1993)’in kalkınma alanyazınındaki çalışmalarıyla da zenginleşen stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları ile pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları arasındaki ayrımın üzerinde durulması önemli olacaktır.

Pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları, toplumsal yapının kadınları erkekler karşısında eşitsiz kılan kabullerine meydan okumaksızın, geleneksel ataerkil toplumsal cinsiyet rollerinden doğan çocuk bakımı ve ev içi sorumlulukları gibi kısa vadeli ihtiyaçlarını karşılamaya dönük iken, stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları ise kadınların toplumdaki konumlarını iyileştirmeye ve onların güçlenmelerine karşılık gelen ihtiyaçları kapsamaktadır. Kadınların anlık ihtiyaçlarını gözeten ve gündelik olarak onların yaşam koşullarında olumlu etkiler sağlayan pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları da eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürmeyi hedefleyen stratejik ihtiyaçlar kadar önemlidir ve her ikisinin de sosyal politikaların planlanmasında göz önünde

bulunması gerekmektedir. Ancak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın ve kadınların özgürleşebilmelerinin tek yolu sosyal politikaların eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerinin sebep olduğu hane içindeki eşitsizlikler ile kadınları toplumda ikincilleştiren ve ezen mevcut iktidar ilişkilerine meydan okumayı dışarda tutmayacak şekilde planlanmasıdır.

2.2. TÜRKİYE’NİN SOSYAL REFAH REJİMİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Bu bölümde, 2000’li yılların sosyal refah ve sosyal yardım politikalarının toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkileri üzerinde duracağım. Ardından eşitsizlikleri değerlendirmede, araştırmama dayanak olan yapabilirlik yaklaşımına değinecek ve sosyal hizmet disiplini ve mesleği odağında başta toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri olmak üzere eşitsizliklerle mücadele etmeye yönelik kuram ve uygulama çerçevesini ele alacağım.

2.2.1. Toplumsal Cinsiyet: Neoliberal Muhafazakâr Sosyal Politikalar ve Eşitsiz Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

Sosyal politikaların önemli bir parçası olan sosyal yardımların nasıl kurgulandığı, kimleri hangi ölçüde kapsamasının planlandığı, aynı zamanda toplumsal cinsiyet norm ve ilişkilerini de içerek şekilde toplumun değer ve tercihlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Türkiye’de bu değer ve tercihlerse kısmen 1980’lerden başlayarak ancak 2000’lerden sonra giderek artarak neo-liberal ve neo-muhafazakâr rasyonalitelerin kesişiminde gerçekleşmektedir (Acar ve Altunok, 2015: 57). 2002’den bu yana iktidarda olan AKP’nin izlediği sosyal politikaların genel çerçevesi de muhafazakâr kültürel söylemlerin ve liberal ekonomi politikalarının ortaklığında çizilmektedir.

AKP’nin toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşımı ise, iktidara geldiği ilk yıllardan günümüze kadar değişken ve kararsız bir görüntü sergilemiştir. Yeğenoğlu ve Coşar (2014), AKP’nin özellikle iktidardaki ilk yıllarında toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın meselesine ilişkin söylemlerinin ve izlediği politikaların “ikircikli örüntüsünün” altında, bir yandan Avrupa Birliği uyum süreci çerçevesinde kadın örgütleriyle diyalog kurma,

onların taleplerini dikkate alarak yasal düzenlemelerle hayata geçirme, ancak diğer yandan da muhafazakar değer ve tercihlere uygun olarak da kadınların ikincil konumlarını pekiştirmek gibi bilinçli bir eğilimin titizlikle uygulanmasının yattığını belirtmektedirler (Yeğenoğlu ve Coşar, 2014: 159).

AKP'nin iktidardaki ilk döneminde, kadın ve erkek eşitliğinin sağlanmasında sorumluluğu devlete yüklemek ve eşitliğin sağlanmasında gerekli tedbirlerin alınmasının eşitlik ilkesine aykırı olmadığını vurgulamak üzere Anayasa'nın 10. Maddesinde değişiklik yapılması, Türk Ceza Kanunu'nda önceden topluma karşı işlenen suçlar altında yer alan cinsel suçların kişilere karşı suçlar kapsamına alınarak cezaların arttırılması, evlilik içi tecavüzün suç kapsamına girmesi ve töre cinayetlerinin kasten öldürme kapsamına alınması gibi kadınlara yönelik ayrımcı hukuk maddelerinde düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulmuş¹⁹ ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı'nın hazırlanmıştır. Bu yıllarda, Avrupa Birliği'ne üye olma hedefine yönelik olarak kadınların toplumsal konumlarını iyileştirici adımlar izleyen AKP, diğer yandan geleneksel muhafazakâr değerlere de uygun hareket etmiştir. Bu ikircikli duruma, AKP'nin zinanın yeniden suç kapsamına alınması için kanun teklifi vermesi, ancak mecliste muhalefetin tepkisinin ardından geri adım atmak zorunda kalması örnek gösterilebilir²⁰.

AKP'nin toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin iki uçta yer alan çelişkili duruşu, Avrupa Birliği'yle müzakere sürecinin hızını kaybetmesiyle dönüşmeye başlamıştır. AKP, kadın erkek eşitliği söylemini terk ederken, kadını birey olarak değil, ailenin bekasını sağlamada taşıdığı rol üzerinden ele alan ve 'aile'yi öne çıkartan bir söyleme giderek daha fazla ağırlık vermeye başlamıştır (Toksöz, 2016:117). Aileyi öne çıkartan ve bunu yaparken de kadınlara araçsal bir nitelik atfeden söylem ve politikalar AKP'ye özgü değildir ve ister sağ ister sol partilerin iktidarında olsun Türkiye'nin siyasi tarihinde de

¹⁹ Başbakan Erdoğan'ın 2010 yılındaki bir konuşmasında "Ben zaten kadın erkek eşitliğine inanmıyorum. Onun için fırsat eşitliği demeyi tercih ediyorum. Kadınlar ve erkekler farklıdır, birbirinin mütemmimidir" (Cumhuriyet, 20.07.2010, 'Buz gibi sözler') şeklindeki söylemi, partinin kadın ve erkek eşitliğine ilişkin yaklaşımını göstermektedir. Kadın ve erkeğin yaratılış olarak farklı olduğu bu nedenle eşit olmayacakları ancak iki cinsiyet için fırsat eşitliğinden söz edilebileceği üzerine şekillenen yaklaşımlarının yansıması olarak komisyonun adı, kadın örgütlerinin karşı çıkmasına rağmen fırsat eşitliği olarak kurulmuştur.

²⁰ Hürriyet, 16.09.2004, 'Meclis'te zina muamması'

her zaman merkezi bir rol oynamıştır. Örneğin, kadınların kamusal yaşama ve ücretli işgücüne katılımı politik söylem düzeyinde ne kadar teşvik edilirse edilsin, bugüne kadar, bu katılımın gerektirdiği elverişli koşulları sağlayacak şekilde kadın ve erkeklerin aile ve iş yaşamlarını uyumlaştıracak doğum ve bakım izinleri ile yaygın kamusal bakım hizmetleri gibi sosyal politikalar hak temelli ve bütüncül bir kurguyla yapılandırılmamıştır. Bunun doğrudan sonucu ise kadınların ücretli işgücüne katılımlarının erkeklere oranla çok düşük olmasıdır. 2017 verilerine göre OECD ülkeleri içerisinde kadınların işgücüne katılımının en düşük olduğu ülke Türkiye'dir (OECD.Stat, 2017). Dünya Ekonomik Forumu'nun 2020 Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'nde, Türkiye, kadınların işgücüne katılımında 153 ülke arasında 136. sırada yer almaktadır (Dünya Ekonomik Forumu, 2019: 12). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin İstatistiklerle Kadın 2019 verilerine göre, 15 yaş ve üzerinde istihdam edilenlerin oranı erkeklerde %65,7 iken kadınlarda bu oran %29,4'tür (TÜİK, 2020b). Sosyal güvenlik sisteminin primli rejimi olan sosyal sigortalara çalışmadıkları için dahil olamayan, ücretsiz aile işçisi kadınlarsa, çalışan eşleri ve babaları üzerinden bağımlı statüsünde sosyal güvenlik kapsamı altındadırlar (Elveren 2008; akt. Elveren 2015, 69). Pateman (1987), bu durumu ataerkil değerlerin egemen olduğu refah devletinin, ücretli işgücüne katılımı paralel olarak kadın ve erkekler arasında farklı yurttaşlık statüsü tanımlamasıyla açıklamakta ve kadınların eksik yurttaşlar olarak yer aldığı refah sistemi çerçevesinde ikincil konumlarının pekiştirildiğini vurgulamaktadır.

Merkez sağın milliyetçi muhafazakâr dinamiklerini taşıyan AKP'nin iktidara geldiği 2000'li yıllardan bu yana kadınların işgücüne katılımı yavaş ancak yükselen bir grafik çizmekle birlikte kadınların asıl sorumluluklarının eve ve aileye karşı olduğu vurgusu günden güne artarak devam etmektedir (Toksöz, 2016:114-117). Dokuzuncu, Onuncu ve On Birinci Kalkınma Planları üzerinden, AKP'nin ailenin korunması ve güçlenmesi söyleminin sosyal politikalara giderek nasıl daha fazla yansıdığı okunabilir. 2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda kadın istihdamının Avrupa Birliği üyesi ülkelere oranla düşük olduğu tespiti yapılırken, işgücü piyasasının daha esnek bir yapıya kavuşması, engelli, kadın ve genç olarak sıralanan gruplar için de girişimcilik ve istihdam garantili eğitim programlarının oluşturulması hedeflenmektedir. Kadınların işgücüne katılımının artırılmasına yönelik olarak da çocuk ve diğer bakım hizmetlerine

erişimleri kolaylaştırılacaktır denilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2006). 2014-2018 dönemine ait Onuncu Kalkınma Planı'nda, 'Aile ve Kadın' başlığı altında, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamdaki rollerinin güçlendirilmesine yönelik amaç ve hedefler aile kurumunun korunarak, güçlendirilmesi hedefiyle bir arada yer almıştır. Buna göre, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme, kadına yönelik şiddet ve ayrımcılıkla mücadele etmek için örgün ve yaygın eğitim yoluyla bilinç yükseltme hedeflerinin yanı sıra boşanmaların azaltılması için aile danışmanlığı ve uzlaştırma mekanizmalarının geliştirilmesi de hedeflenmektedir. Sosyal yardım ve hizmetlerin sunumunda da aile temelli bir yaklaşıma geçildiği ve Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP)²¹ modelinin uygulanacağı belirtilirken, aile yanında bakımı destekleyen modellerin geliştirileceği de ifade edilmektedir. Kadın istihdamının artırılmasına ve kadınlar için aile ve iş yaşamının uyumlaştırılmasına yönelik olarak bir önceki planda olduğu gibi esnek çalışma biçimlerinin teşvik edilmesi hedeflenmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). Onuncu Kalkınma Planı hazırlıkları çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Çalışma grubu yer almış ancak bu grup tarafından hazırlanan rapor, diğer ihtisas gruplarının raporlarından farklı olarak Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanmamıştır (Toksöz, 2016: 118). Onuncu Kalkınma Planı'nda öncelikli dönüşüm programları arasında sayılan Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı, aile kurumunun güçlendirilmesi ve bu sayede sosyal refah ve sosyal sermayenin artırılması amacıyla başlatılmıştır. Programın performans göstergeleri boşanma ve evlenme oranları, aile danışmanlığı hizmetinden ve evlilik öncesi eğitimlerden yararlanma oranları, toplam doğurganlık hızı ile çalışan kadınlarda toplam doğurganlık hızı olarak belirlenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013). 2019-2023 dönemini kapsayan On Birinci Kalkınma Planı'nda bir önceki planda yer alan toplumsal cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme yer almamıştır. 'Kadın' başlığı altında kadınların güçlenmeleri eğitim, işgücü ve siyasete katılımlarına yönelik amaç ve hedeflere yer verilirken

---

²¹ AKP'nin 2016 yılında aile yapısının güçlendirilmesi hedefine yönelik olarak başlattığı ASDEP, sosyal politikalarda paradigma değişimi olarak lanse edilmiş ve sosyal yardım ve sosyal hizmetlere erişimin artık talep değil arz odaklı olacağı vurgulanmıştır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2015). Aile hekimliği uygulamasına benzer biçimde her ailenin mobil olarak görev yapan bir "sosyal hizmet görevlisi" olacağı ve her ailenin sorunlarının tespit edilmesi ve çözülmesine yönelik olarak izleneceği belirtilmiştir. Program kapsamında, ASDEP görevlileri, psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik sorunların ve ihtiyaçların tespitine yönelik olarak kendilerine tanımlanan bölgelerde hane ziyaretleri yapmakta ve hanelerdeki bireylere gerekli yönlendirme, bilgilendirme ve danışmanlık yapmaktadırlar (Aile Sosyal Destek Programı Pilot Destek Yönergesi, t.y.).

kadınların işgücüne katılımı için girişimcilik, danışmanlık, rehberlik gibi destekler yer almıştır. Ayrı bir başlık olan ‘Ailenin Güçlendirilmesi’ amacına yönelik olarak, evliliklerin artmasını teşvik etmek, dinamik ve genç nüfus yapısını korumak üzere geniş ve büyük aile modellerini özendirmek, medyada aile içi bağları güçlendirmek üzere aile dostu yayınlar olmasına destek vermek şeklinde hedefler belirlenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Kalkınma planlarında teşvik edileceği belirtilen esnek çalışma modelinin, kadınların çalışma yaşamına katılsalar dahi, birincil sorumluluklarının yine ailelerine yönelik olacak şekilde, toplumsal cinsiyet temelli işbölümünü koruyan bir düzenlemeye karşılık geldiği görülebilmektedir. Esnek çalışma modeli hem neoliberal hem de muhafazakâr taleplerle uyumlu olarak, kadınların eş ve anne olarak sorumluluklarını ihmal etmeyecek biçimde, yarı zamanlı, yükselme olanağı daha az ve daha düşük ücretli işlerde çalışma yaşamında yer almaları anlamını taşımaktadır.

AKP muhafazakâr ideolojisi içerisinde en çok kutsallık atfettiği kurum olan aileye yönelik tehditleri bertaraf etmek üzere politikalar üretmeyi sürdürürken, Türkiye’deki aile kurumunun durumuna bakıldığında, kadın ve erkeklerde ortalama ilk evlenme yaşının arttığı, evlenme hızının yavaşlama, boşanma hızının ise artış gösterdiği görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020c). Doğurganlık hızı ise durağanlaşma eğilimindedir, doğurganlığın en yüksek olduğu yaş aralığı 2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması’na kadar 20-24 yaş grubundayken, sonrasında 25-29 yaş grubuna ilerlemiştir (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2019). Evlilik, boşanma ve doğuma ilişkin bu değişen eğilimlere karşın, Türkiye nüfusunun yüzde 64’ü evlidir (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2015) ve hanelerin %63’ünü evli ve çocuklu bireyler oluşturmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020d). T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün 2016 yılında yaptığı Aile Yapısı Araştırması’na göre, toplumun %90’ı çiftlerin nikahsız birlikte yaşamalarını olumsuz karşılarken, %94’ü evlilik dışı çocuk sahibi olmaya olumsuz yaklaşmaktadır. Türkiye genelinde kadınların çalışmasını olumlu bulan kadınların oranı %91 iken, bu oran erkeklerde %78’dir. Kadınların çalışmasını olumlu bulmayanların %81’i kadınların asli görevlerinin çocuk bakımı ve

işleri olduğunu belirtirken, %63'ü ise çalışan kadınların çocuklarını mağdur ettiklerini düşünmektedirler (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2019: 140-145).

Hane içindeki işlerin ve bakımın sorumluluğunu birincil olarak kadınlara yükleyen geleneksel ve ataerkil cinsiyetçi değer yargılarının toplumdaki yaygınlığının kadın ve erkeklerin gündelik yaşamına yansımalarını değerlendirmede zaman kullanım anketleri önemli veriler sağlamaktadır. TÜİK'in en son 2014-2015 yıllarını kapsayacak şekilde gerçekleştirdiği Zaman Kullanım Araştırmaları, ücretlendirilmemiş hane içi çalışmaya ayrılan zaman açısından cinsiyetler arasındaki ayrışmayı göstermektedir. TÜİK Zaman Kullanım Araştırması 2014-2015, bir gün içinde çalışan erkeklerin ortalama 6 saat 25 dakikalarını ücretli çalışmaya ayırırken kadınların ortalama 4 saat 32 dakikalarını ücretli çalışmaya ayırdıklarını göstermektedir. Ancak çalışan kadınlar hanede aile bakımına günde ortalama 3 saat 31 dakika ayırırlarken, erkekler ortalama 46 dakika ayırmaktadırlar (Türkiye İstatistik Kurumu, 2015). Geleneksel cinsiyetçi işbölümü nedeniyle, hanedeki işler kadın ve erkekler arasında eşit paylaşılmamaktadır. Bu da kadınların toplam iş yüklerinin erkeklerinkinden fazla olmasına karşın emeklerinin karşılığını alamadıklarını göstermektedir. Memiş ve diğ. (2012) tarafından, TÜİK Zaman Kullanım Araştırması 2006 verileri üzerinden gerçekleştirilen çalışma, kadınların evlendikten sonra karşılıksız çalışmaya daha fazla zaman ayırmaya başladıklarını, ailedeki çocuk sayısı arttıkça karşılıksız çalışmaya ayırdıkları zamanın da giderek arttığını göstermektedir. Erkeklerin karşılıksız çalışmaya ayırdıkları zamansa evlendiklerinde azalırken, ilk çocukla birlikte artmaktadır. Ancak çocuk sayısı arttıkça erkekler evdeki sorumluluklarını bırakma eğiliminde olmaktadır (Memiş ve diğ., 2012: 174-177). Bu durum, hanedeki çocukların bakım sorumluluğunun çok büyük ölçüde anneler tarafından üstlendiğini göstermektedir. Nitekim TÜİK Aile Yapısı Araştırması 2016'ya göre, 0-5 yaş aralığındaki çocukların gündüz bakımları %86 oranında anneler tarafından yapılmaktadır. Bakımın %7,4'ü anneanne ve babaanneler tarafından üstlenilirken, kreş veya anaokulundan bakım hizmeti alma oranı ise %2,8'dir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2017).

Türkiye'de Kadın İşgücü Profili İstatistiklerinin Analiz Çalışması'na göre, çocuksuz hanelerdeki 25-49 yaş aralığındaki kadınların istihdama katılma oranı %36,8'ken, çocuklu hanelerde bu oran %25,4'tür (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının

Statüsü Genel Müdürlüğü, 2014, 34). DİSK/Genel-İş'in Türkiye'de Kadın Emeği: Emek Araştırma Raporu'na göre, 2019 yılında 494 bin kadın "ailedeki çocuklara veya bakıma muhtaç yetişkinlere bakmak için" ev içi bakım yükü nedeniyle işinden ayrılmıştır. Ev içi sorumluluklar ve bakım yükümlülüğü nedeniyle hiçbir şekilde iş yaşamına katılmamış kadınların sayısı ise 20 milyonun üzerindedir (DİSK/Genel-İş, 2020). Bu veriler, aynı zamanda ücretsiz ve erişilebilir kreş hizmetlerinin eksikliğinin kadınları ücretli çalışma yaşamına katılmaktan alıkoyduğunun da bir göstergesidir.

Türkiye'nin de taraf olduğu Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin (CEDAW) 11. Maddesi uyarınca, taraf devletlerce anne ve babanın aile içi yükümlülüklerini, çalışma yaşamlarındaki sorumluluklar ve toplumsal yaşama katılımı uyumlaştırabilmek üzere gerekli destekleyici sosyal hizmetlerin sağlanmalı ve bu bağlamda çocuk bakım kurumlarının kurulması ve geliştirilmesi teşvik edilmelidir. Ancak Türkiye, OECD ülkeleri içerisinde, evrensel bir hak olan, "kurumsal erken dönem çocuk bakım hizmetlerine" bir diğer adıyla kreş hizmetlerine erişime yönelik olarak kamu harcamalarında ayrılmış payın (yaklaşık olarak GSYİH'nın %0,1'i) en düşük olduğu ülkedir (OECD, 2019). Bu durum, kamuya ait kreşlerin hem niceliksel hem de niteliksel olarak yetersiz kalmasına neden olmaktadır (Türkoğlu Üstün, 2020: 1573). Yerel yönetimlerin önceden 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nca var olan okul öncesi eğitim kurumu açma yetkileri, Anayasa Mahkemesi'nin okul öncesi eğitim hizmetinin yerel değil ulusal nitelikte bir hizmet olduğu gerekçesiyle 2007 yılında iptal edilmiştir. Ancak yerel yönetimler, sosyal hizmet sunumu kapsamında kreş açabilmektedirler (Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi, 2016). İşverenlerin kreş açma yükümlülükleri ise, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanan Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik'le belirlenmiştir. Yönetmelikte, 150'den fazla kadın çalışanı olan işyerlerinde, 0-6 yaşındaki çocukların bakımına yönelik olarak yurt kurulması zorunlu tutulmuştur. Ancak bakım sorumluluğunu sadece kadına yükleyerek tüm çalışan sayısının temel almıyor olması başlı başına sorundur. Ayrıca birçok işveren bu sorumluluğu yerine getirmektense maliyet açısından ceza ödemeyi tercih edebilmektedir (Dedeoğlu, 2009: 51). Erişilebilir ve nitelikli kurumsal çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaşmasının önündeki tüm bu engeller, aileleri bakım hizmetini özel

kuruluşlardan satın almaya mecbur bırakılmaktadır. Bu hizmeti piyasadan satın alabilecek ekonomik koşulları olmayan ailelerde ise kadınların çalışma yaşamından uzak kalarak çocukların bakım sorumluluğunu üstlenmesi tek yol olarak görülmektedir.

Sosyal refah politikalarının neoliberal ve muhafazakâr rasyonalitelerin kesişen talepleriyle belirlenmesi sonucunda, tıpkı kreş hizmetlerinde olduğu gibi bakım bir kamu hizmeti olarak herkes için erişilebilir bir niteliğe sahip olamamaktadır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, 2006 yılında hayata geçirilen evde bakım uygulamasıdır. Bu uygulama çerçevesinde, ağır engelli raporu olan ve ekonomik yoksulluk²² içerisinde olan engelli bireylerin bakımı aile içerisinde gerçekleştirilmekte ve bunun karşılığında bakım maaşı ödenmektedir. Ailede engelli bireylere haftanın her günü yirmi dört saat bakım verenlerse, geleneksel ve ataerkil rol ve beklentilerle bakım verme sorumluluğunu üstlenmek durumunda olan kadınlar olmaktadır. Yoksul aileler için bir hak olmaktan ziyade “muhtaçlara yardım” biçiminde planlanan, cinsiyetçi işbölümünü pekiştirici nitelikteki evde bakım uygulamasının doğrudan sonucu ise bakım veren kadınların ücretli çalışmaya katılma olanaklarının ortadan kalkması, kendi istekleri doğrultusunda zamanı kullanamamaları ve tükenmişliktir (Özateş Gelmez, 2015). Orloff (1996)’un, sosyal refah politikalarının toplumsal cinsiyet ilişkilerini doğrudan etkileyerek, eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini azaltabileceği gibi tam tersine pekiştirebileceğine ilişkin iddiası doğrulanmaktadır. Yurttaşlıktan doğan bir hak olarak kurgulanmamış, sınırlı sayıdaki bireye haneye giren toplam gelir üzerinden yapılan hesaplamalarla sunulan, çevresel ve toplumsal koşullarla, hane içinde ve dışındaki eşitsizliklere duyarlı olmayan sosyal refah politikaları, kadınları güçsüz bırakma ve onları ikincil konumlarını pekiştirme tehlikesi barındırmaktadır.

2.2.2 Eşitsizliklerin Değerlendirilmesine Yönelik Normatif Bir Çerçeve: Yapabilirlik Yaklaşımı

Yapabilirlik yaklaşımı ilk olarak, yoksulluk, eşitsizlik, insanların iyilik hali, sosyal adalet ve kalkınma üzerine önemli analizler geliştiren Nobel ödüllü bir iktisatçı olan

²² Sağlık Bakanlığı tarafından yetkili kılınan hastanelerden, engel oranının en az %50 ve “ağır engelli” olduğuna dair alınacak raporun yanı sıra, hane içinde kişi başına düşen ortalama aylık gelirin, aylık asgari ücret tutarının 2/3’ünden daha az olması gerekmektedir (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, t.y.)

Amartya Sen tarafından öne sürülmüştür. Sen (1979)'in "neyin eşitliği" şeklinde sorduğu ve faydacı (utilitarian), Rawlsçı (Rawlsian) ve toplam fayda (total utility) gibi farklı yaklaşımların eşitliğe ve insanların iyilik hallerine ilişkin değerlendirmelerindeki eksiklikleri irdelediği çalışmasında Sen, alternatif bir yaklaşım geliştirmeye odaklanmıştır. Sen (1979)'in sorgusundaki ve alternatif bir teorik çerçeve geliştirmesindeki temel amacı, eşitliği değerlendirmede maddi gelirin, refahın, hak ve özgürlüklerin paylaşımında, insanların kişisel farklılıklarının, bireysel özgürlüklerinin ve seçimlerinin, çevresel ve toplumsal koşullarının da hesaba katılması gerekliliğini göstermektir.

Sen yoksulluğu, yapabilirlikten yoksunluk olarak kavramlaştırırken, merceğini gelir ve servet dışında kalan ve bugüne kadar yoksulluk ölçümlerinde gerektiği kadar yer alamamış temel özgürlüklere çevirmiştir. İnsanların refahını ölçmek için, onların olmak ve yapmak üzere değer verdiklerini gerçekleştirmek için sahip oldukları özgürlüklere bakılması gerektiğini vurgulamıştır. Sen (2004a)'e göre, tüm seçeneklerin ortaya çıkan sonuçlara göre değerlendirilmesini savunan faydacı yaklaşımlar, ortaya konan refah ve mutluluğun paylaşımındaki eşitsizliği göz ardı etme eğilimindeyken (2004a: 84-88), geliri ve kaynakları temel alan yaklaşımlarsa yoksulluğun yalnızca gelir eksikliğinden kaynaklandığı görüşüne odaklanarak refah ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkiye dair sınırlı bir bakış sunmaktadır. Oysa kişisel, çevresel ve toplumsal koşullar da insanların yaşamlarını etkileyebilmektedir. Bu nedenle de kaynakları çoğaltmanın yanı sıra insanların seçme şanslarını ve özgürlük alanlarını genişletmek önem kazanmaktadır (Sen, 2004a: 98-106). Yoksulluğun, salt gelirden yoksun olma durumuna indirgenmesine karşı çıkan yaklaşım, gelir eksikliğini de dışlamayacak biçimde, insanların yaşam koşullarını ve diledikleri şekilde yaşamlarını sürdürmek üzere amaçlarına ulaşmalarını etkileyen kişisel ve toplumsal etmenlerin de irdelenmesini savunmaktadır.

Yapabilirlik yaklaşımı, bireylerin kalkınma programlarının sunduğu ürünlerin pasif alıcıları olarak görülmelerine karşı çıkan, onları kendi yaşamlarının biçimlendirilmesine fiilen katılan -kendilerine fırsat verilen- varlıklar olarak gören bir bakışa sahiptir (Sen, 2004a: 77). İnsanların yararlanabilecekleri özgürlüklerin genişletilmesinin ancak demokratik ve katılımcı bir mekanizmanın işletilerek gerçekleşebileceğini

vurgulamaktadır. Sen'in yaklaşımında kalkınma, temelde bireylerin özgürlüklerinin genişletilmesi süreci olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, özgürlüklerin genişletilmesi hem kalkınmanın asıl amacı hem de aracı olarak görülmektedir. Çünkü bireysel özgürlükler, içinde bulunulan ekonomik, siyasi ve kültürel koşullardan olumlu ya da olumsuz olarak etkilenirler. Bireysel özgürlüklerin genişletilmesine katkıda bulunan özgürlükler, bu nedenle yapabilirlik yaklaşımında hem bir hedef hem de bu hedefe ulaşmanın aracı olarak bir arada ele alınmıştır. Sen (2004a), kişilerin yapabilirlik kümelerinin genişletilmesine katkı verecek beş ayrı araçsal özgürlük tanımlamıştır. Bu özgürlükler, demokratik yönetimlerde kişilerin sahip olduğu siyasal yetkileri içeren siyasal özgürlükler; iktisadi kaynakların üretim, tüketim ve mübadelesi amacıyla kullanımına yönelik fırsatlara karşılık gelen iktisadi özgürlükler; daha iyi yaşama özgürlüğünü etkileyen ve kamusal hizmetlerden (eğitim, sağlık vb.) yararlanabilmek üzere toplumsal fırsatlar; toplumsal etkileşimlerde sağlanacak şeffaflık güvenceleri ile koruyucu güvenlik önlemleridir. Bu araçsal özgürlükler insanların yapabilirliklerini doğrudan arttırmanın yanı sıra, birbirlerini güçlendirme ve katkı sağlama işlevini de görmektedirler (Sen, 2004a: 57-60). Örneğin, nitelikli kamusal eğitim ve sağlık hizmetleri hem bireylerin yaşam kalitelerinin artmasına hem de onların iktisadi fırsatlarının artmasına katkıda bulunabilir.

Yapabilirlik yaklaşımı, hem toplumsal yapı ve süreçlerin bireylerin eylemleri üzerindeki belirleyiciliğini, hem de bireylerin eylemlerinde bilinçli seçim yapma kapasiteleri ile amaç ve isteklerini hesaba katarak sosyal yapıyla karşılıklı etkileşimini ele alması nedeniyle yapı/eylemlilik (fail)²³ ikililiğini değerlendirmede önemli bir araç olarak da görülmektedir (Hvinden ve Halvorsen, 2017). Yapabilirlik Yaklaşımı'nda Sen, özellikle insanların bireysel olarak neler yapmaya, ne olmaya ve nelere ulaşmaya değer verdiklerine odaklanılması gerektiğini söylemektedir. Bu açıdan yaklaşımın merkezinde insanların seçim yapma özgürlükleri bulunmaktadır (Sen, 2009: 231-232). Yapabilirlik, insanların olmak (*being*) ve yapmak (*doing*) üzere değer verdikleri şeyleri yapabilme

---

²³ Sosyoloji alanyazınındaki “*structure/ agency debate*” Türkçe'ye yapı/fail tartışması/ikililiği olarak da çevrilmiştir. Ancak, bu tez çalışması kapsamında ‘*agency*’ ifadesini eylemlilik (fail) olarak kullanmayı tercih ettim. Yapı/eylemlilik ikililiği, özetle, toplumsal süreçleri ve insan davranışlarını açıklarken, sosyal yapının bireylerin eylemleri üzerindeki belirleyiciliğini ön planda tutan sosyolojik yaklaşımlar ile, bireyin eylemlerinde onun amaçlarını, güdülerini ve bilinçli seçim yapma kapasitesini hesaba katan ve bireyi sosyal yapıyla karşılıklı etkileşimde bulunan bir aktör olarak kabul eden sosyolojik yaklaşımlar arasındaki tartışmadan temellenmektedir.

özgürlüğüne karşılık gelmektedir. Sen, yapabilirlikleri işlevler (*functionings*) olarak ele almaktadır. Değer verilen işlevler, bir kişinin yapmaya ya da olmaya değer verdiği üzere, yeterli beslenme ve önlenebilir hastalıklara yakalanmama gibi temel işlevlerin yanı sıra topluluk hayatına katılabilme ve özsaygı duygusuna sahip olma gibi daha karmaşık etkinlik ya da kişisel durumlara da karşılık gelebilmektedir. Tüm bu işlevlerse, o kişinin başarması mümkün olan alternatif bileşenlerden oluşan bir yapabilirlik kümesi içinde yer almaktadır (Sen, 2004a: 106-108). Bu durumda yapabilirliklerin, insanların seçtiği gibi bir yaşamı gerçekleştirme özgürlüğüne karşılık geldiği ileri sürülebilir. Sen (2004a) bu özgürlüğü şu örnekle açıklamaktadır: Oruç tutan zengin bir kişiyle, beslenme açısından zorunlu olarak açlık çeken yoksul bir kişi, aynı işlevsel kazanıma sahip olmakla birlikte, farklı yapabilirlikler kümesine sahiplerdir. Birincisi en iyi şekilde yemek yemeyi seçebilme özgürlüğüne sahipken ikincisi bunu yapamamaktadır (Sen, 2004a: 108). Bu nedenle, yapabilirlik kümesine bakmak, daha bütüncül ve doğru bir yoksulluk değerlendirmesi yapabilmeyi mümkün kılabilir.

Toplumdaki eşitsizlikler nedeniyle, ekonomik büyüme ve gelişmenin nimetlerinden herkes aynı biçimde yararlanamamaktadır. Öyle ki eşit gelire sahip olsalar dahi, yaklaşım çerçevesinde çevirim faktörleri (*conversion factors*) olarak tanımlanan ve insanların sahip oldukları farklılıklar, çok çeşitli toplumsal ve çevresel etkenler, insanların olanaklarını veya olanaksızlıklarını ve iyi olma hallerini belirlemektedir. Buğra'nın (2005) da belirttiği gibi "eşit haklar eşit yapabilirlikler anlamına gelmemektedir" (2005: 8). Bu nedenle, Sen'in yaklaşımı eşitsizliği anlayabilmek üzere toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal gerçekliklerin insanların yapabilirlik kümesini nasıl farklılaştırabildiğini değerlendirmede önemli katkılar sunmaktadır.

Ancak belirtmek gerekmektedir ki, yapabilirlik yaklaşımı, halen üzerinde tartışmaların devam ettiği, teorik çerçevesi tüm detaylarıyla netlik kazanmış bir yaklaşım değildir. Bu da kısmen, yaklaşımın kişisel farklılıklar, çevresel çeşitlilikler, toplumsal koşullardaki ve ilişkilerdeki farklılıklar, kaynak ve olanakların aile içindeki dağılımı gibi çok çeşitli farklılıkların insanların yaşam koşullarını nasıl çeşitlendirdiğine ilişkin farklılıklara duyarlı yapısından ve bireylerin seçim yapma özgürlüklerine geniş yer vermesinden ileri gelmektedir. Sen (2009)'in kendisi de yaklaşımın toplumsal eşitsizliklerin

değerlendirilmesinde faydalı olduğunu belirtirken, politika düzeyinde alınacak kararlara dönük spesifik bir formül sunma amacı taşımadığını belirtmektedir (Sen, 2009: 232).

Yapabilirlik yaklaşımı ilk ortaya atıldığı 1980'lerden bugüne kadar çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların başında da hangi yapabilirliklerin merkezi bir yerde konumlandırılması gerektiği gelmektedir. Sen (1987) temel yapabilirlikleri, insanların yaşamlarını sürdürebilmek ve yoksulluğa düşmemek üzere sahip olmalarının şart olduğu özgürlükler olarak tanımlamaktadır (akt. Robeyns, 2003: 18). Temel yapabilirlikleri beslenme, giyinme, barınma, topluma katılabilme şeklinde örneklendirmekte ancak temel yapabilirlikleri daha belirgin kılacak tanımlama ve listeleme çabasından kaçınmaktadır. Bireylerin kendilerine sorularak ve toplumsal uzlaşıyla birlikte temel yapabilirliklerin belirlenebileceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle tartışmaya kapatılmış ve son hali verilmiş bir yapabilirlik listesine olumlu yaklaşmamaktadır (Sen 2004b: 77-80). Yapabilirlik yaklaşımının teorik olarak zenginleştirilmesinde önemli çalışmaları olan Nussbaum (2000) ise, Sen'den bu noktada ayrılmakta ve yapabilirlik yaklaşımının tamamen evrensel olduğunu ve tüm ulusların tüm vatandaşlarının nihai bir amaç olarak görülmeleri gerekliliği üzerinden savunmaktadır (Nussbaum, 2000: 223). İnsan haklarına Aristoteles'in evrenselciliği üzerinden yaklaşan Nussbaum (1992) ise, insanca yaşayabilmeyi mümkün kılan merkezi yapabilirliklerin herkes için geçerli olması gerektiğini ileri sürmektedir (Nussbaum, 1992: 216-223). Nussbaum'un merkezi yapabilirlikler listesi, tüm yurttaşlar için sağlanması gereken on yapabilirlikten oluşmaktadır. Bunlar, (1) yaşam, (2) beden sağlığı, (3) bedensel bütünlük, (4) hissedebilme, düşünebilme ve hayal edebilme, (5) duygular, (6) uygulayıcı akıl, (7) ilişkiler kurma (8) çevre ve diğer canlılarla ilişkilene, (9) oyun ve eğlence, (10) çevresi üzerinde kontrol sahibi olabilme şeklindedir (Nussbaum, 2000: 231-233). Nussbaum'un tanımladığı bu on yapabilirlik, devletlerce garanti altına alınmaması halinde insanca yaşamının mümkün olmadığı bir alt sınırın belirlenmesini sağlamaktadır (Nussbaum, 2011: 32-33). Nussbaum'un ve Sen'in yapabilirliğin evrenselliği üzerine iki ayrı uçta yer alan görüşleri devam ederken, yoksulluğun, eşitsizliğin ve sosyal adaletin değerlendirilmesinde yararlanmak üzere çok çeşitli listeler oluşturulmuştur. Bunlardan biri de Robeyns'in yapabilirlik yaklaşımının batı toplumlarındaki toplumsal cinsiyete eşitsizliğini analiz etmek üzere geliştirdiği batı toplumlarında yapabilirlik listesidir. Robeyns (2003), yapabilirlik yaklaşımının,

toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini bütüncül bir bakışla değerlendirmek üzere yararlı bir çerçeve çizdiğini belirtmektedir. Ancak doğrudan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin analiz edilmesinde yararlanmanın mümkün olmadığını belirterek toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine duyarlı bir liste oluşturmuştur (Robeyns, 2003: 67). Robeyns (2003)'in listesi, (1) yaşam ve fiziksel sağlık, (2) ruhsal sağlık, (3) bedensel bütünlük ve güvenlik, (4) sosyal ilişkiler, (5) politik güç, (6) eğitim ve bilgi, (7) ev işleri ve piyasa dışı bakım, (8) ücretli çalışma ve diğer projeler, (9) barınma ve çevre, (10) hareketlilik, (11) boş zaman aktiviteleri, (12) zaman yönetmede otonomi, (13) saygı görme ve (14) din ve inanç özgürlüğü şeklindeki yapabilirlikleri şeklindedir. Aslında, yapabilirlik yaklaşımını ortaya atan Sen de, Nussbaum da, çalışmalarında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kadınların özgürlük alanlarını ve yapabilirliklerini olumsuz etkilemesi üzerinde durmuşlardır. Örneğin Sen yapabilirlik yaklaşımı, çerçevesinde, kadınların eğitim almalarını, onların değer verdikleri bir hayat yaşamalarına olanak verecek ve sahip oldukları seçenekleri daha da zenginleştirecek bir özgürlük olarak değerlendirmektedir. Sen (2001), doğurganlık oranının azalmasının da kadınların iyilik hallerini geliştirdiğini, çünkü bu sayede kadınların çocuk doğurma ve çocuk büyütme sorumluluklarından kurtularak, annelik rolünün yanı sıra politik, toplumsal ve ekonomik rollerini de üstlenebilmek üzere daha çok olanağa sahip olabileceklerini savunmaktadır (Sen, 2001). Nussbaum (2000) ise, kadınların, insan onuru ve değeri bakımından hak ettikleri şekilde bir amaç olarak kabul edilmediklerini, sıklıkla ailenin üreticisi ve bakım veren rolleri üzerinden başkalarına hizmet edecek birer araç olarak kabul edildiklerini belirtmektedir (2000: 220). Öyle ki, bugün dünyanın birçok bölgesinde, kadınlar erkeklere oranla daha az beslenebilmekte, daha az eğitim ve sağlık hizmeti alabilmekte, ancak daha çok fiziksel ve cinsel şiddete maruz kalmaktadırlar. Yasal, toplumsal, siyasal birçok engel, kadınların eşit birer yurttaş olarak toplumda var olabilmelerini engellerken, ev işi, çocuk bakımı gibi sorumlulukların da onlara yüklenmesiyle birlikte kadınlar kendilerini gerçekleştirebilecek, mutlu ve tatminkâr bir yaşama sahip olmalarını sağlayacak olanaklardan da mahrum kalmaktadırlar. Bu bağlamda, Robeyns (2003)'in batı toplumlarındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin değerlendirilmesinde seçili yapabilirlikler listesi, erkeklerle eşit kamusal kaynaklara ve fırsatlara erişememe, hane geliri ve kaynaklarını eşit paylaşamama, geleneksel cinsiyet rolleri üzerinden kendilerine yüklenen ve değersizleştirilen ev içi emek sorumluluğunu sırtlanma,

istihdam piyasasına düşük katılım, cinsiyetçi iş bölümü nedeniyle ücretsiz aile işçisi olma veya düşük ücretli ve güvencesiz çalışma koşullarına sahip olma gibi doğrudan eşitsiz toplumsal cinsiyet norm ve değerlerinin yarattığı eşitsizlikleri değerlendirmede detaylı analizler sağladığı ileri sürülebilir. Ancak herhangi bir yapabilirlik listesiyle yola çıkılsın ya da çıkılmasın, yapabilirlik yaklaşımı, kadınları, değer verdikleri şeyleri yapma ve diledikleri gibi bir hayat yaşama özgürlüklerinden mahrum bırakan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin değerlendirilmesi ve bu eşitsizliklere dair çözümler üretilmesi için önemli katkılar sunmaktadır.

2.2.3. Eşitsizliklerle Mücadele ve Sosyal Hizmet

2.2.3.1. Sosyal Hizmet ve Yapabilirlikler

Neoliberal ve muhafazakâr realitelerin iç içe geçmesiyle birlikte, sosyal refah politikalarının sunumunda piyasanın, aile dayanışmasının ve sivil toplumun rolü öne çıkarılmaya başlamış; bölüşüm ilişkilerindeki adaletsizliğe, insanların özgürlüklerini ve seçim alanlarını tehdit eden yapısal eşitsizliklere dokunmaksızın, toplumun en yoksul kesimlerine, klientalist niteliklere sahip sosyal refah hizmetleri ve sosyal yardım politikalarıyla kısmi destekler sunulmasına dayanan yeni bir sosyal refah anlayışı hakim olmaya başlamıştır. Sosyal refah politikalarındaki bu dönüşüm, beraberinde, hedefleri arasında insanların kendi potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için insani olanaklarının geliştirilmesi, baskılardan özgürleşerek güçlenmeleri, daha eşitlikçi toplumsal ilişkiler kurulması, insan haklarının korunması ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesinin yer aldığı sosyal hizmet mesleği için de yeni zorluklar ve yeni mücadele alanları getirmektedir.

Hem bölgesel hem de küresel düzeyde eşitsizliklerin arttığı, zengin ve yoksul arasındaki uçurumun giderek derinleştiği dünyada, sosyal adaleti ve insan haklarını korumayı amaç edinmiş sosyal hizmet mesleği de var olduğundan bu yana benimsediği ilke ve hedeflerini bir kez daha yinelerken, mesleğe ait tanım ve uygulama çerçevesini de küresel düzeydeki yeni mücadele alanları doğrultusunda düzenlemiştir. Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (IFSW) ve Uluslararası Sosyal Hizmet Okulları Birliği (IASSW)'nin ortak çalışmaları sonucunda sosyal hizmet, “sosyal değişim ve gelişimi,

sosyal bütünleşmeyi, insanların güçlenmelerini ve özgürleşmelerini desteklemeyi hedefleyen uygulama temelli bir meslek ve akademik disiplin” olarak tanımlanmıştır (IFSW ve IASSW 2014). Sosyal hizmet mesleğinin amacı, eşitsizlik, ayrımcılık, baskı ve sömürünün devam etmesine neden olan yapısal engellerin dezavantajlı kıldığı birey ve topluluklarla, dayanışma içerisinde çalışarak yapısal ve bireysel engellerin kaynağını ortaya koymak, baskı karşıtı ve özgürleştirici uygulamalarla bu engellere meydan okumaktır (IFSW ve IASSW 2014).

Sosyal hizmet uygulamaları, daha geniş toplumsal yapılarla bireysel durumların kesişim noktasında yer almaktadır. Bu nedenle de sosyal hizmet uzmanlarının toplumsal güç ilişkilerine; sınıf, ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, yaş, engellilik gibi insanların yaşamlarında elde ettikleri fırsatları ve karşılarına çıkan engelleri etkileyen toplumsal ayrışmalara ilişkin eleştirel ve sorgulayıcı bir bakışı benimsemesi gerekmektedir. Aksi halde, sosyal hizmet uygulamaları, var olan eşitsizlikleri pekiştirmek ve bu eşitsizlikler sonucunda toplumun dezavantajlı konumunda bulunanları daha da pasifleştirme, bağımlı ve güçsüz konumlarına hapsedme riski taşıyacaktır (Thompson, 2014: 28-29; 90). Bu nedenle temel ilke olarak benimsenmesi gereken bütüncül ve kesintisiz hizmet modelleri planlayarak, hizmet alanların kendi yaşamlarına dair planlarının yönlendirici olduğu mesleki uygulamalar yürütmek olmalıdır (Craig and Mayo, 1995; akt. Dominelli, 2002a: 2). Bu bağlamda yapabilirlik yaklaşımı, bireysel farklılıkların, çevresel etmenlerin ve yapısal koşulların bireylerin karşılarına çıkan fırsat ve engelleri, özgürlüklerini ve seçim şanslarını nasıl etkilediğini değerlendirmede önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Braber (2013), yapabilirlik yaklaşımından sosyal hizmet uygulamasında farklı boyutlarda yararlanılabileceğini belirtmektedir. Braber (2013)’a göre, yapabilirlik yaklaşımının temel kavramları sosyal hizmet uygulama stratejileri ve araçları açısından eyleme dönük kuramsal dayanak sağlamaktadır (bkz. Tablo 1). Ayrıca sosyal politikaların değerlendirilmesinde yapabilirlik yaklaşımı bir değerlendirme aracı olarak da kullanılabilir (Braber, 2013: 71-72).

Yapabilirlik Yaklaşımının Temel Kavramları	Sosyal Hizmet Uygulama Stratejisi
Politik özgürlük, medeni ve siyasi haklar	Topluluk örgütlenmesi, kolektif güçlenme, topluluklarla çalışma, savunuculuk
Ekonomik özgürlükler	Gelir yaratıcı destekler, kapasite geliştirme
Toplumsal olanaklar	Kapasite geliştirme, güçlen(dir)me, savunuculuk, örgütlerle çalışma
Şeffaflık, güven verici ilişkiler	Toplumsal bütünleşme, dayanışma
Koruyucu güvenlik önlemleri	Sosyal güvenlik ve sosyal refah hizmetleri
Eylemlilik	Kendine yardım, güçlenme, bilinç yükseltme, farkındalık eğitimleri

Tablo 1 - Yapabilirlik Yaklaşımı ve Sosyal Hizmet Uygulama Stratejileri

Kaynak: Cox ve Pawar, 2013; akt. Braber, 2013

Yapabilirlik yaklaşımının temel kavramları, sosyal adaleti gerçekleştirme ve insan haklarını korumayı amaç edinmiş bir meslek olan sosyal hizmetin mesleki uygulama stratejileriyle paralellik göstermektedir. Sosyal hizmet müdahalesi, kişisel olanın aynı zamanda politik olduğundan hareket ederek, mikrodan makroya bütüncül bir uygulama çerçevesini içerir. İnsanların güçlenmeleri ve kendi yaratıcı potansiyellerini kullanarak eşitsizliğin yapısal kaynaklarına ve baskı üreten güç ilişkilerine meydan okuyabilmelerine yönelik farklı düzeylerde uygulamalar gerçekleştirir. Birey ve ailelerle terapi ve danışmanlık yürütmek, gruplarla ve topluluklarla çalışmak, politikaların üretimine katılmak ve politika analizi yapmak ve savunuculuk faaliyetlerinde bulunmak bu farklı düzeylerdeki uygulamalara örnek verilebilir (IFSW ve IASSW, 2014).

Yapabilirlik yaklaşımının en çok yararlandığı alansa kuşkusuz sosyal politikaların, hayata geçirilen düzenlemelerin ve programların değerlendirilmesidir. Yaklaşım, farklılıklara duyarlı ve mikrodan makroya farklı düzeylerdeki eşitsizliklerin değerlendirilebilmesine yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Bu sayede, sosyal politika ve programların bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmede ve yaşamlarını değer verdikleri biçimde inşa edebilmek üzere yapabilirliklerini genişletmede ne kadar etkili olduğunu, fırsat ve mücadele alanlarını keşfetmede sosyal hizmet uzmanları için de yol göstericidir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) da 1990'lerden bu yana ekonomik büyümenin yoksulluğun azaltılması ve ortadan kaldırılmasında yeterli olmadığını ileri sürerek, insan merkezli kalkınma anlayışının geliştirilmesi yönünde çalışmalarını yoğunlaştırmış (Uyan Semerci, 2006: 224) ve yapabilirlik yaklaşımından

yola çıkararak insani gelişme endeksini geliştirmiştir. İnsani gelişme endeksi, yoksulluğun ölçülmesinde temel ölçüt olarak gelir yoksulluğunu alan yaklaşımlardan ayrı olarak, tüm bireylerin sağlık ve eğitim ve sosyal hizmetlere erişebilmesi, uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmesi gibi odaklara sahiptir. Ekonomik büyümenin kaçınılmaz olarak tüm bireylerin refahını sağlayacağı varsayımından hareket etmek yerine, yapısal eşitsizliklerin değerlendirilmesine odaklanmakta ve bireylerin sahip olabildiği ve olamadığı yapabilirliklere dikkat çekmektedir.

İnsanların yararlandıkları özgürlüklerin genişletilmesini merkeze alan yapabilirlik yaklaşımı, düzenli bir gelire sahip olabilecek şekilde çalışma ve ekonomik haklara sahip olma, nitelikli sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlerden yararlanabilme, güvenli bir çevrede yaşama, barınma, destekleyici sosyal ilişkiler kurma, bilgiye erişebilme, siyasal ve kültürel yaşama katılabilme, boş zaman ve eğlence aktivitelerini yapabilme gibi geniş bir yelpazede yer alan haklarla doğrudan ilişkilidir. Bu haklar, insanların kendilerini gerçekleştirebilmeleri, sağlıklı, mutlu ve uzun bir yaşam sürebilmeleri, hayatlarını değer verdikleri şekilde inşa edebilme ve sürdürebilmelerine karşılık gelmektedir. Çok boyutlu, iç içe geçmiş eşitsizliklerse, insanların bu haklara erişmelerini engellemektedir. Bir insan hakları mesleği olarak konumlanan sosyal hizmet de toplumsal olanakların herkesçe erişilebilir olması için eşitsiz ve baskıcı güç ilişkilerine meydan okumak üzere savunuculuk yapmak, insanların kendi potansiyellerinin farkına varabilmelerine yönelik onlarla güçlenme odaklı uygulamalar yürütmek gibi mesleki stratejilere sahiptir.

Yapabilirlik yaklaşımı, sosyal hizmet uzmanları için, birlikte çalıştıkları bireylerin yaşam koşullarının, kişisel farklılıklar, çevresel çeşitlilikler, toplumsal koşullardaki ve ilişkilerdeki farklılıklar, kaynak ve olanakların aile içindeki dağılımı gibi etmenlerden nasıl etkilendiğini ve birlikte planlanacak sosyal hizmet müdahale odaklarının neler olması gerektiğini belirlemede önemli bir araç görevi görmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarına, eşitsiz ve baskıcı güç ilişkilerini sorgulama ve dönüştürmede hem eleştirel bir değerlendirme yapabilme hem de uygulamaya dönük stratejik hedefler belirlemede önemli bir çerçeve sunmaktadır.

2.2.3.2. Eşitsizliklerle Mücadelede Özgürleştirici Yaklaşımlar

Tarihsel olarak sosyal hizmet, ABD, İngiltere gibi Batı toplumlarında yoksullukla mücadele etmek üzere hayırseverlik temelli girişimlerle başlamış, ancak sanayi devrimi sonrasında giderek derinleşen ekonomik ve toplumsal sorunlara yönelik daha etkin çözümler sunabilmek üzere kurumsallaşan sosyal refah hizmetlerinin bir parçası olarak meslek ve disipline dönüşmüştür. 1960'lı yıllarda, sosyal hizmet mesleği, dar ve bireysel bir uygulama odağına sahip olduğu, bireylerin karşılaştıkları sorunların daha geniş politik ve toplumsal arkaplanını yeteri kadar kapsamadığına yönelik yükselen eleştirilerle karşılaşmıştır (Thompson, 2014: 170). Uzun süredir mesleki uygulamanın dayandığı geleneksel, medikal ve psikodinamik yaklaşımların, sosyal sorunları bireyselleştirdiği, bireyi içinde yaşadığı koşullardan sorumlu tutarak suçladığı ve bu nedenle de kapitalizmin neden olduğu sorunlara palyatif çözümler üretmekten ileri gitmediği eleştirilmektedir (Akbaş, 2014: 72). Geleneksel sosyal hizmet uygulamasına yönelik bu eleştiriler, sosyal hizmet disiplininde radikal sosyal hizmet, baskı karşıtı uygulama, feminist sosyal hizmet gibi eleştirel ve özgürlükçü perspektiflerin gelişimine zemin hazırlamıştır.

Dominelli (2015), günümüz sosyal hizmet uygulamalarının üç temel yaklaşım altında toplandığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşımları:

- Koruyucu (*maintenance*) yaklaşımlar,
- Terapötik (*therapeutic*) yaklaşımlar ve
- Özgürleştirici (*emancipatory*) yaklaşımlar olarak sıralamaktadır (Dominelli, 2015: 85).

Koruyucu yaklaşımlar, bireylerin karşılaştıkları sorunlarla baş edebilmelerine yönelik prosedürel ve bürokratik adımların takip edilerek, onları çeşitli olanak ve kaynaklarla bağlantılandırmaya odaklanmaktadır. Terapötik yaklaşımlar bireye ve onun psikolojik işlevlerine odaklanarak kişisel ve kişilerarası ilişkilerdeki sorunların çözümüne yönelik uygulamalar yürütülmesine dayanmaktadır (Dominelli, 2015: 85-86). Her iki yaklaşım,

sosyal hizmet uygulamalarının geleneksel perspektifine daha yakın bir konumda bulunmaktadır. Geleneksel perspektifin, sosyal sorunlar karşısındaki yaklaşımında uyum kavramı ön plandadır. Buna göre, bireylerin, onları kuşatan sorunlar karşısında (daha çok kişisel ve kişilerarası düzeyde) anlayış geliştirerek gerekli davranış değişikliklerini gerçekleştirebilmeleri ve toplumsal yaşamın gerektirdiği işlemlere uygun hareket edebilir hale gelebilmeleri mesleki uygulamaların temel hedefidir. Ancak uyum odaklı bu bakış, bireyleri çevreleyen ve onların yapabilirliklerini etkileyen yapısal eşitsizliklere ve baskıcı ilişkilere nadiren ilgi göstermektedir. Özgürleştirici yaklaşımlarsa, yapısal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, baskı ve ayrımcılık üreten ilişkilerin dönüştürülmesini mesleki uygulamanın merkezine yerleştirmektedir.

Dominelli (2002a), uygulamalara yön veren geleneksel/koruyucu ve özgürleştirici olmak üzere iki ekol arasındaki farkı şu şekilde özetlemektedir. Geleneksel/koruyucu ekol, mevcut toplumsal düzendeki iktidar ilişkilerine ve yapısal eşitsizliklere dokunmaksızın, kişisel düzeyde gerçekleştirdiği mikro uygulamalar yürütmeye odaklanırken, özgürleştirici ekolse mesleğin doğası gereği politik olduğunu kabul ederek hareket etmekte ve bireylerin karşılaştıkları sorunların daha geniş politik ve toplumsal bağlamla ilişkisini kurarak, onların güçlenmelerini hedeflemektedir (Dominelli, 2002a: 61). Özgürleştirici ekol, güçlenmeye verdiği bu önemle birlikte, geleneksel/koruyucu ekolden farklı olarak sosyal hizmet uzmanı ve hizmet alan arasındaki ilişkideki hiyerarşiyi de dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Uzmanın uygulamadaki süreçlere dair asıl bilen özne konumunu reddedilmekte, hizmet alanların kendi yaşamlarına dair bilgi temeline ve eylemde bulunabilme kapasitesine önem verilmektedir. Bu sayede, mevcut toplumsal yapıda ötekileştirilmiş ve dışlanmışların da karar verme süreçlerine dahil olabilmeleri ve eşitsizlik üreten yapıların birlikte dönüştürülmesi hedeflenmektedir (Dominelli, 2002a: 82; Dominelli, 2002a: 110). Dominelli (2002a; 2015), özgürleştirici yaklaşımların temel özelliklerini;

- gündelik yaşam rutinlerindeki güç ilişkilerini irdelemesi,
- özel alandaki eşitliksiz ilişkileri ve baskıyı görünür kılması,
- insanların mevcut güçlerine ve yaşam deneyimlerine önem vermesi,
- insanların kendi yaşamları üzerinde kontrol sahibi olabilmelerine yönelik bilgi ve beceri kazanmalarına destek vermesi ve

- insanların kişisel sorunları ve yapısal nedenler arasındaki ilişkiyi görebilmesi şeklinde sıralamaktadır (Dominell, 2002a: 88-90; Dominelli, 2015: 86).

2.3.3.2.1. Baskı Karşıtı Uygulama

Dominelli (1993), sosyal hizmet uygulamaları içerisinde özgürleştirici yaklaşımlardan biri olan baskı karşıtı uygulamayı, insanların yaşamları üzerinde olumsuz etkileri olan yapısal eşitsizliklerin dönüştürülmesine yönelik olarak hem sürece hem de çıktılara odaklanan bir yöntem izleyen, eşitlikçi bir değer sistemine sahip, insanı merkeze alan bir uygulama olarak tanımlamaktadır (Dominelli, 1993; akt. Dalrymple ve Burke, 2006: 47). Baskı karşıtı uygulama, sosyal sorunların yapısal nedenlerinin sorgulanması ve dönüştürülmesine yönelik olarak, sosyal gerçekliğin inşasında rolü olan toplumsal kurumlar, kültür, yasal çerçeve, politik sistem, sosyal ve ekonomik altyapı, toplumsal ilişkiler gibi toplumsal yaşamın tüm boyutlarını analizine dahil eder (Dominelli, 2015: 87). Eşitlikçi olmayan ve baskı üreten hiyerarşik ilişkiler yerine eşitlikçi ilişkiler kurmak için birlikte çalışmayı önceler. Bu sayede hizmet alanların, bağımlı ve edilgen konumlarını dönüştürebilmenin mümkün olduğunu ileri sürer. Baines (2011)'e göre baskı karşıtı uygulama baskının hem mikro hem de makro sosyal ilişkilerle inşa edildiğinin ve gündelik yaşamı etkileyen çoğul baskıların mevcut olduğunun kabulüyle hareket etmektedir. Bu nedenle baskılarla mücadele eden sosyal hizmet mesleğinin politik bir kimliğı olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, sosyal hizmet uzmanlarının uygulama yürütürlerken aynı zamanda toplumsal dönüşümü de hedeflemeleri gerektiğini belirtmektedir. Uzman ve hizmet alan arasındaki ilişkinin hiyerarşik olmayan ve katılımı teşvik eden bir yapıda olmasının temel ilke olduğunun altını çizerken, iş birlikleri kurulmasına ve kolektif eyleme önem atfetmektedir (Baines, 2011; akt. Akbaş, 2014: 88).

Baskı karşıtı uygulama, geleneksel uygulamaların, ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet, yaş, engellilik ya da cinsel yönelim gibi kimlik temelli toplumsal hiyerarşiler nedeniyle baskılarla karşılaşan bireylere ilişkin bağımlı ve edilgen konumlanışına itiraz etmektedir (Dominelli, 2002a: 98). Geleneksel uygulamadaki, hizmet alanlara ilişkin söylem, bireyleri içinde buldukları koşullara sürükleyen ve toplumsal yapının derinlerine işlemiş eşitsizlikleri irdelemeden, bireyleri sorumlu tutmakta ancak eşitsizlikleri

dönüştürmek üzere harekete geçebilme kapasitelerine çok az önem atfetmektedir. Bu bakış, kurumsal sosyal refah programlarının yoğunluklu olarak hizmet alanlarını oluşturan yoksullara yönelik uygulamalarında da kendini göstermektedir. Koruyucu ve geleneksel uygulama bakış açısıyla planlanan programlar, yoksulluğu kişilerin bireysel eksikliklerine ve başarısızlıklarına indirgemekte, gelir testine dayalı katı kurullarla kimin hak edeceğinin belirlendiği, kısmi ve bütüncüllükten uzak bir yardım sistemini oluşturmaktadır. Toplumun olanaklarının herkesçe erişilebilir olmasını engelleyen yapıları ve ezme-ezilme ilişkilerini analiz etmediği ve eşitsizliklerin ötekileştirerek dışladığı bireyleri daha da güçsüz ve bağımlı kıldığı için, kuşaklar boyu aktarılan yoksullukla mücadelede de yetersiz kalmaktadır. Baskı karşıtı uygulama ise, salt gelir eksikliğine indirgenemeyecek yoksulluğa ilişkin bireysel, kurumsal ve toplumsal düzeyde anlayış ve uygulama bütünlüğünün var olması gerektiğinin altını çizmektedir. Bireylerin içinde buldukları yoksul yaşam şartlarını oluşturan bireysel farklılıklardan yapısal koşullara kadar iç içe geçmiş etmenler ortaya konmaksızın yoksullukla mücadelede edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, yoksullukla mücadelede, bürokratik adımları takip ederek yalnızca bireyleri kaynaklarla bağlantılandıran, onları kendi yaşamları söz konusu olduğunda doğru karar alabilmekten ve yaşamlarının kontrolünü elinde tutmaktan aciz kabul eden paternalist uygulamaların ötesine geçmek gerekmektedir. Aksi halde, hizmet alanları bağımlı ve güçsüz kılan döngüyü kırabilmek mümkün değildir.

Baskı karşıtı uygulama, bu döngüyü kırabilmek için toplumsal yapının baskın söylemleri karşısında, birlikte çalıştığı -hizmet alanlar için değil, onlar için ve onlarla birlikte çalışma vurgusu önemlidir- bireylerin yaşam deneyimlerinin ve kendi anlatılarının öne çıkarılması gerektiğini ileri sürmektedir. Hizmet alanı çevreleyen geniş toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel bağlamı etkileyen baskın söylem ve dinamiklerin bireylerin öznel yaşantılarını nasıl etkilediği ve baskının görünür olmayan biçimlerinin bireylerce nasıl içselleştirildiği üzerine çalışılmalıdır.

Baskı karşıtı uygulama, geleneksel/koruyucu uygulamanın bireylerle çalışırken 'uyum' kavramını öne çıkartan duruşundan ayrılarak, mevcut toplumsal düzenin baskı, sömürü ve ayrımcılık üreten ilişkilerini dönüştürmeye odaklanır (Akbaş, 2014: 90-95). Hizmet alanları belli kalıplar üzerinden kategorilere ayırarak müdahalelerini ona göre

şekillendirmek yerine farklılıklar, kimlik, güçlü yanlar, beceriler, direnme ve mücadele deneyimleri uygulama sürecinin temel bilgi kaynaklarıdır (Dominelli, 2002a: 89-92) ve uygulama süreci bunun üzerine inşa edilir. Eylemliliğin ve güçlenmenin uygulamanın merkezinde yer aldığı baskı karşıtı uygulamada, hizmet alanlar tarafından kişisel olarak deneyimlenenlerin yapısal bileşenlerle bağlantısının kurulması ve yaşamlarının kontrolünü elinde tutabilmek ve kendi kararlarını alabilmek üzere güçlenmeleri temel hedeftir. Bu anlamda, uygulama bireyin sorununa yardım etme meselesini kamusal ve politik alana taşır.

Baskı, insanların deneyimlediklerini ayrıştırır ve birbirlerinden yalıtılmış hissetmelerine neden olur. Bu yalıtılmışlık içerisinde, tek başına oldukları için, içinde buldukları koşulları değiştirmek üzere seçim şanslarının olmadığı algısına neden olur. Bu yalıtılmışlığı kırabilmenin yoluysa insanları bir araya getirebilmektir. Baskının kaynaklarını görünür kılabilmek ve baskılar karşısında benzer deneyimlere sahip olduklarına ilişkin farkındalık kazanabilmelerine olanak sağlamak gerekmektedir. Birlikte çalışmak ve kolektif bir eylemin parçası olmak insanları, baskıcı ilişkiler karşısında güçlendirirken, harekete geçebilmeleri için de güdülemektedir. Bu süreç hem bireysel hem de kolektif güçlenmeyi mümkün kılabilmektedir (Dominelli, 2002a: 109-117). Baskı karşıtı uygulama, yalıtılmış ve dışlanmış bireyleri bir araya getirerek hem birbirlerinin deneyimlerinden öğrenme hem de ortaklaşan amaçlar doğrultusunda dayanışma olanakları sağlamaktadır. Dayanışmak ve örgütlenmek, insanların bireysel anlatıları arasındaki bağlantıların kurulabilmesini ve hissettikleri yalıtılmışlığın ve seçim şansı olmadığına ilişkin güçsüzleştirici algıların kırılmasını sağlayabilir.

Özellikle, neoliberal piyasa ekonomisinin öncelikleriyle belirlenmiş refah sisteminin hizmet alanlara yönelik hegemonik kurgusunu dönüştürebilmek için eleştirel ve özgürleştirici bir perspektifle yola çıkmak gerekmektedir. Yoksulluğun nedenlerini kişisel yetersizliklerde ve başarısızlıklarda aramak ve yoksulları hak eden ve etmeyen yoksullar olarak ayrıştırmak yerine gelir adaletsizliğini, eşitsizliğin ekonomik, toplumsal, politik ve kültürel nedenlerini dönüştürmeyi hedefleyici sosyal politikaların geliştirilmesi için mücadele etmek gerekmektedir. Baskı karşıtı uygulayıcılar, statükoya meydan okumak üzere savunucu rolleriyle öne çıkabilirler. Eşitsizlik üreten mekanizmalara karşı hizmet alanların seslerini yükseltmek için sivil toplum örgütlerinin

kolektif eylemlerinde yer alabilirler. Bu sayede birlikte çalıştıkları hizmet alanları dışarda bırakmaksızın, onların hem kendi yaşam koşullarını iyileştirebilmek hem de daha adil ve eşitlikçi bir toplumu inşa edebilmek için gerekli kapasiteye sahip olabileceklerine vurgu yapabilirler. Baskı karşıtı uygulama perspektifi, baskının bireyleri ayırıştırarak yalıtın doğasına karşı, dayanışma, iş birliği ve kolektif eylem yoluyla toplulukları güçlendirmede özgürleştirici bir çerçeve sunabilir.

2.3.3.2.2. Feminist Sosyal Hizmet

Feminist sosyal hizmet, kuram ve uygulama temelini kadın hareketleri ve farklı feminist perspektiflerden alan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ve onun yarattığı toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için mücadele eden özgürleştirici bir sosyal hizmet uygulamasıdır. Feministler, geleneksel sosyal hizmet uygulamasını, toplumsal cinsiyet körü olduğu, eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini, geleneksel ve ataerkil norm ve değerleri dönüştürmeyi hedeflemediği için eleştirmişlerdir. Bu eleştiriler feminist sosyal hizmet uygulamasının önünü açmıştır. Feminist sosyal hizmet de tıpkı baskı karşıtı uygulama gibi, statükoya meydan okuma iddiasıyla geleneksel/koruyucu sosyal hizmet uygulamalarından ayrılmaktadır (Buz, 2009: 53-54).

Feminist sosyal hizmet kuram ve uygulamasının sosyal hizmet akademik çevresinde ortaya çıkışı 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başıdır. Çıkış noktası ise sosyal hizmet açısından kadınların farklılık gösteren deneyimlerini ele almak ve sosyal hizmet bilgi temeline dahil etmektir. Bu çabanın altında yatan, sosyal hizmetin o güne kadar olan kuramsal bilgi birikiminde hüküm süren erkek egemenliği karşısında kadının görünmezliği ve baskın toplumsal düzenin varsayımları nedeniyle başkalarına bakım verme rolleri üzerinden tanımlanan kadının aileye bağımlı bir birey olarak ele alınmasıdır (Dominelli, 2002c: 19). Feminist sosyal hizmet uygulayıcıları, kadınları kendi başına bir birey olarak değil de aileyle olan bağı üzerinden ele alan ve onların deneyimlerini değersizleştiren, güçlü yanlarına değil güçsüzlüklerine odaklanan, o zamana kadar var olan egemen duruşu değiştirmeye çalışmışlardır.

Feminist sosyal hizmet, ataerkil kültürün ve onun eril değerlerinin yarattığı çatışmaların farkında olmayı (Collins, 1986: 214) ve var oluşu gereği feminizmle olan fikirselleşimi

birliğini de kullanarak kadınların baskılardan kurtulmalarını ve özgürleşmelerini amaçlamaktadır. Barker (1995), feminist sosyal hizmeti, “sosyal hizmetin değer, beceri ve bilgisini feminist bakış açısıyla birleştirerek bireylere ve toplumlara, toplumsal cinsiyet ayrımcılığının neden olduğu duygusal ve toplumsal problemlerle başa çıkmalarında yardımcı olmaktadır” şeklinde ele almaktadır (Barker, 1995: 115). Dominelli (2002b) ise, feminist sosyal hizmeti, kadınlarla birey, grup ya da örgüt odaklı çalışmalar yaparken toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve bu eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını başlangıç noktası olarak alan ve kadınların iyilik hallerini, yine kadınlar tarafından tanımlandığı şekilde geliştirmeyi amaçlayan sosyal hizmet uygulaması olarak tanımlamaktadır (Dominelli, 2002b: 97). Feminist sosyal hizmet, kadınların deneyimlerinden yola çıkarak ve kadınlara yönelik kapsamlı ve sistematik ayrımcılığın varlığının kanıtı olan araştırmalardan yararlanarak, eşitlikçi değerlere dayanan ilişkilerin geliştirilmesini ve bu sayede kadınların kendi hayatlarının kontrolünü ellerine almaları için gereken bilinç, kaynak ve becerilere sahip olmalarını amaçlar (Dominelli, 2002b: 97). Feminist sosyal hizmet, uygulamasının merkezine toplumsal yapıdaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ve bu eşitsizlikleri giderebilmenin mücadelesini koyar.

Sosyal hizmet uzmanları, kadınların değişim çabalarını sekteye uğratan toplumsal kaynak yokluğunu veya bu kaynaklara erişimdeki engelleri ortadan kaldırmak, sosyal hizmetler ve sosyal hizmet kuruluşlarında var olabilecek kadınların gereksinimlerine yanıt vermeyen cinsiyetçi program ve politikaları değiştirmek, cinsiyetçi toplumsal düzenin kurallarıyla sınırlandırılmış kadınları güçlendirmek ve hayatlarına dair seçimlerinde özgür olabileceklerini görmelerini sağlamak üzere müdahale stratejileri geliştirmelidirler (Berlin ve Kravetz, 1981: 447). Müdahale stratejilerini geliştirmek üzere feminist kuramı, sosyal hizmetin politika analizi, bilgi ve kuram üretimi ve uygulama gibi tüm aşamalarıyla bütünleştirmek önemlidir (Collins, 1986: 214).

Sosyal hizmet uygulamalarında feminist perspektifler, geleneksel kuramların toplumsal cinsiyete yönelik yanlı bakışlarına karşı çıkmak için etkili bir yol sunmaktadır (Carter ve diğ., 1994; Akt: Saulnier, 2000: 6). Sosyal hizmette feminist perspektiflerin odağı, kadınların uğradıkları baskıları açıklayabilmek ve bu baskılara karşılık verebilmektir (Payne, 2005: 251). Feminist sosyal hizmet uygulamasına temel oluşturabilecek liberal, radikal, sosyalist, postmodern olmak üzere pek çok feminist kuram bulunmaktadır ve bu

kuramların kadınların uğradıkları baskılara ilişkin farklı analizler ve farklı eylem planları olmasına karşın paylaştıkları ortak amaçlar da bulunmaktadır (Dominelli, 2002c: 2). Bu ortak amaçlar yaşamın kişisel ve politik boyutlarını bütünleştirmek, kadınların farklılıklarına (ırk, etnik köken, yaş vb.) saygı duymak, daha eşitlikçi toplumsal ilişkiler kurabilmenin yollarını aramak, var olan toplumsal yapıyı dönüştürmek ve kadın, erkek ve çocukların gereksinimlerini karşılamak şeklinde sıralanabilir (Dominelli, 2002c: 3). Saulnier (2008) feminist perspektiflerin sosyal hizmet uygulamasında:

- Kadınların yaşadıkları sorunlara neden olan toplumsal ve çevresel faktörleri açıklama ve bunların değiştirilmesine ilişkin yollar sunma,
- kadınların kişisel ve kişilerarası sorunlarına ilişkin açıklamalar getirme ve müdahale yolları sunma,
- toplumsal cinsiyet ayırt etmeksizin birey ve grupların toplumsal ve çevresel deneyimlerin değerlendirilmesine ilişkin bir çerçeve sunma işlevlerini yerine getirdiğini vurgulamaktadır (Saulnier, 2008: 344).

Feminist sosyal hizmet uygulayıcıları, ‘kişisel olan politiktir’ ilkesiyle hareket ederek davranışların içsel belirleyicilerine ve kişisel patolojilere odaklanan ve geleneksel uygulamada baskın olan psikodnamik kuramları sorgulamaya başlamışlardır ve kişisel sorunların daha geniş toplumsal ve politik bağlamla ilişkisini kurmaya çalışmışlardır. Sosyal hizmet uygulamasının gerçek anlamda güçlendirici olabilmesi için aynı zamanda açık bir politik duruş taşıması gerekliliğinin altını çizmişlerdir (Dietz, 2000: 369). Sosyal hizmette feminist perspektifler ve uygulamaları, toplumun kurumsallaşmış baskı kaynakları ile bu baskıları içselleştirenler arasında kurulmuş ilişkilerin sistematik ve bütüncül bir analizini sunmakta ve sonrasında hem bireyle hem de daha büyük toplumsal sistemlerle nasıl uygulama yapılacağına çerçevesini çizmektedir (Dietz, 2000: 375). Worell ve Remer (2002), çeşitli feminist perspektiflerden beslenen feminist terapinin dört temel ilkesi olduğunu belirtmektedir. Bu ilkeler (Worell ve Remer, 2002: 23):

1. Kadınların kişisel ve toplumsal kimliklerinin çeşitliğinin dikkate alınması:
Kadınların çoklu kimliklerinin kesiştiği noktalar –kadınların farkında olmaları

ya da olmamaları durumunda- ortaya çıkarılmalı ve analiz edilmelidir. Çünkü bu noktalar hizmet alanların beklentileri, davranışları, toplumda ayrıcalıklı olma ya da ezilmeye dair deneyimleri üzerinde etki bırakmaktadır.

2. Bilinç yükseltme yaklaşımı: Kadınların hayatlarını etkileyen cinsiyetçi toplumsal yapılar ile kontrol altına alabilecekleri sorunları arasında ayırım yapabilmelerine yardımcı olmaktır. Kültür, toplumsal beklentiler, kurumsal hale gelmiş cinsiyetçi yapılar, toplumsal cinsiyete dair mesajlar ile kişilerin iç dünyalarında yaşadıkları sorunlar arasındaki neden sonuç ilişkileri ortaya çıkarılmaktadır.
3. Uzman ve hizmet alan arasında eşitlikçi bir ilişkinin oluşturulması: Hizmet alanlar, kişisel hedeflerini belirlemeleri ve kendi deneyimleri ile yargılarına güvenmeleri için cesaretlendirilmektedirler. Bu noktada hizmet alan ve uzman arasındaki güç ilişkisinin en aza indirilmesi önemlidir.
4. Kadınlara atfedilen niteliklere değer gösterilmesi ve kadınların kendilerini değerli görmesi: Dayanışma, başkalarıyla ilgilenme, duyguların ifade edilmesi, ortak çalışma gibi ortaklığı öne çıkartan niteliklere değer kazandırılması ve onurlandırılmasıdır. Kadınları değersiz addeden ve zayıflığa vurgu yapan, dile ait ifadeleri yeni bir bakış açısıyla yorumlayarak onlara güce vurgu yapan anlamlar yüklenmektedir (Worell ve Remer, 2002: 23).

Güçlenme ve sosyal eylemin temel hedefler olarak yer aldığı feminist sosyal hizmet uygulaması çerçevesinde kullanılabilir çeşitli teknikler şu şekilde sıralanmaktadır (Worell ve Remer, 2002: 76-81):

Kültürel Analiz: Kadınların yaşadıkları sorunlar kültürel bağlamından ayrı düşünülemez. Bu nedenle kültürel bağlam baskının çoklu kaynaklarının ortaya konabilmesi için önemlidir (Worell ve Remer, 2002: 77). Kültürel analiz, bireyin hayatına etki eden ve çoğunlukla birey tarafından fark edilmeyen sosyo-kültürel bağlamı görünür hale getirmek ve değerlendirmek üzere gerçekleştirilmektedir. Kültürel öğelerin, toplumsal kurumların dokusunda ürettiği ve toplumsallaşma yoluyla aktardığı

ayrıcalıklar ve baskılar analiz edilmekte ve bireyin hayatını nasıl etkilediğinin birey tarafından fark edilmesine çalışılmaktadır (Remer ve Hahn Oh, 2013: 316).

Toplumsal Cinsiyet Rolü Analizi: Toplumsal cinsiyet rolü analiziyle, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin toplumdaki beklentilerin kadın ve erkekleri nasıl farklı şekilde toplumsallaştırdığı ve kadınlar üzerinde olumsuz sonuçlar doğurduğuna yönelik olarak hizmet alanların farkındalıklarının artırılması amaçlanmaktadır (Sturdivant, 1980; akt. Worell ve Remer, 2002: 77).

Güç Analizi: Güç analizi, kişinin toplumda kadın ve erkek arasındaki güç ilişkileri konusunda farkındalık kazanmasına ve yaşamının kontrolünü ele alabilmesine yönelik olarak güçlenmesini içerir. Güç analizinde, kişinin sahip olduğu veya erişebildiği farklı güç çeşitlerinin tanımlanması önemlidir (Worell ve Remer, 2002: 78).

Birçok feminist terapist, terapist ve hizmet alan arasındaki güç farklılıklarının en aza indirildiği için en etkin feminist terapinin gruplarla gerçekleştirildiğini belirtmektedirler (Enns, 1995; akt. Murdock, 2013: 393). Grup içinde kadınların birbirlerine yardım edebilme ve kolektif bir şekilde toplumsal değişim için çaba gösterebilme olanakları bulmalarının güçlenmelerini sağladığını belirtmişlerdir (Worell ve Remer, 2002, s.79).

Bilinç Yükseltme Grupları

Grup çalışması, feminist uygulamada en çok tercih edilen yaklaşımlardan biridir. Gruplar, bilinç yükseltme grupları, kendine yardım grupları, feminist terapi grupları ve sadece kadınlardan oluşan beceri kazanma grupları (girişkenlik becerisi grubu gibi) şeklinde oluşturulabilir (Saulnier, 2008: 355). Bilinç yükseltme grupları kadın hareketinin eseridir. Bu gruplar, kadınların düzenli olarak bir araya geldikleri ve bir kadın olarak yaşadıkları üzerine paylaşımlarda buldukları gruplardır. Bilinç yükseltme gruplarında, bireysel olarak deneyimlerini paylaşan kadınlar zaman içinde deneyimlerindeki benzer noktaları görmeye ve onları baskı altında tutan dış faktörleri fark etmeye başlamaktadırlar. Bilinç yükseltme gruplarında terapist lider olarak yer alabileceği gibi, gruplar lidersiz de olabilmektedir. Bilinç yükseltme grupları kişisel ve politik meseleler arasında ilişki kurulmasını hedefleyen, eşitlikçi, gelişim odaklı ve toplumsal değişime yönelik olarak çabalayan gruplardır (Worell ve Remer, 2002: 79).

Özetle feminist sosyal hizmet uygulaması, ‘kişisel olanın aynı zamanda politik olması’ vurgusuyla, bugün sosyal yardım alanların büyük çoğunluğunu oluşturan kadınların içlerinde buldukları koşullarla toplumdaki kurumsallaşmış cinsiyetçi, ayrımcı ve baskı kaynağı yapılar arasındaki ilişkilerin bütüncül bir değerlendirmesini yapmaktadır. Kadınların bu koşulları içselleştirmelerine ve yaşadıkları sorunlardan yine kendilerini sorumlu tutmalarına karşı onlarla birlikte alternatifler yaratma, eyleme geçme, özgürleşme ve güçlenme odaklı müdahaleler sunmaktadır. Feminist sosyal hizmet kadınların kendi yaşamları üzerindeki kontrolü ele alabilmelerini ve daha eşitlikçi toplumsal ilişkiler kurabildikleri bir çevre oluşturabilmelerini sağlayabilecek potansiyeli barındırmaktadır.

3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. YORUMLAYICI SOSYAL BİLİM VE NİTELİKSEL ARAŞTIRMA

Yaşamlarının bir döneminde sosyal yardım sistemine dahil olan genç kadın ve genç erkeklerin yaşam deneyimlerini dinlemeyi ve bu yaşam deneyimlerinde onların değer verdikleri gibi bir yaşam sürmek üzere sahip oldukları veya olamadıkları özgürlüklerin izlerini sürmeyi amaçladığım bu çalışma kapsamında niteliksel araştırma yürütmeyi tercih ettim.

Niteliksel araştırma, toplumsal gerçekliğin, toplumsal ilişkiler, etkileşimler, deneyimler ve onlara atfedilen anlamlar yoluyla inşa edildiğini savunan yorumlayıcı sosyal bilim²⁴ yaklaşımından temellenmektedir. Toplumsal gerçekliğin nasıl inşa edildiğini anlamak için yaşam deneyimlerine odaklanırken, bu deneyimlerin genelleme kaygısıyla sayısal verilere indirgenerek açıklanmasına karşı çıkmaktadır. Yorumlayıcı yaklaşım, inanların kararları ve eylemlerinin, dışsal olgu ve süreçlerin insanların iç dünyalarında bulunduğu ‘anlam’lar, öznel algı, duygu ve düşüncelerle şekillendiğini belirtir, onların özgür iradelerine, bilinçli seçim yapma kapasitelerine ve ‘eylemlilik’lerine (*agency*) vurgu yapar. Toplumsal ve kültürel kodlar, insanların içinde bulunduğu özgün koşullar ve çevresel etkenler, anlamların inşa edilmesini ve yorumlanmasını şekillendirdiği için, toplumsal gerçekliği anlamada dikkate alınması gereken noktalardır. Corbetta (2003:14; 2003:24)’nın yorumlayıcı yaklaşımı ontolojik, epistemolojik ve metodolojik açılardan değerlendirmesi için Tablo 2’ye bakılabilir.

Yorumlayıcı yaklaşıma dayanan niteliksel araştırma, toplumsal gerçekliğin ‘dışarda bir yerde keşfedilmeyi bekleyen’ bir niteliğe sahip olduğunu ileri süren pozitivist yaklaşıma dayanan niceliksel araştırmadan ayrılır. Niteliksel araştırma, bireysel, toplumsal, politik ve kültürel etmenlerin etkileşimiyle inşa edilen, çok boyutlu ve karmaşık bir toplumsal gerçekliğe vurgu yaparken, araştırmacının kendisinin de bu inşa sürecinin bir parçası olduğunu hatırlatır. Buna göre, niteliksel araştırma yürüten araştırmacı ‘veri toplayıcısı’

²⁴ Yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı (*interpretivist approach to social research*), Alman sosyolog ve filozof olan Max Weber ve Alman filozof Wilhem Dilthey’in çalışmalarına dayanmaktadır. Yorumlayıcı sosyal bilim, kararlarımıza ve eylemlerimize yön veren deneyimlerin, güdülerin ve duyguların anlaşılması (*verstehen*) gerektiğini öne sürmektedir (Neuman, 2010: 130).

değil, ‘veri oluşturma’ sürecinin bir parçasıdır. Hem araştırmacının kendisi hem de araştırmaya katkı sunan araştırma özneleri, araştırma sürecinin aktif üyeleridir.

Pozitivist yaklaşımın araştırmacıya şart koştuğu tarafsız ve değer yargısından bağımsız olma yükümlüğü de niteliksel araştırma çerçevesinde farklılaşmaktadır. Kümbetoğlu (2012: 30), toplumsal gerçekliği anlamaya çalışan araştırmacının kendisinin de kültürel kodlarla yüklü olduğunu, bu nedenle de anlamaya çalıştığı gerçekliğe kendine özgü bir bakış açısıyla yaklaştığını ve yorumlayıcı yaklaşımın da halihazırda bunu talep ettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte araştırmacının ‘içerden’ ve ‘empatik’ bakışı yakalaması ve ‘eleştirel’ olması beklenmektedir (Kümbetoğlu, 2012: 30). Toplumsal sorunları dert edinen ve merceğini toplumsal sorunlara tutan bir araştırmacıyı en başta güdüleyeninin onun öznel değerleri olduğu hatırdta tutulmalıdır.

<u>Ontoloji</u>	<u>Epistemoloji</u>	<u>Metodoloji</u>
Toplumsal gerçeklik var mıdır?	Toplumsal gerçeklik (varsa) bilinebilir mi?	Toplumsal gerçekliği (bilinebilirse) nasıl bilebiliriz?
<p><u>İnşacılık</u> (<i>constructivism</i>): Toplumsal gerçeklik bireylerin ona atfettiği anlamlardır.</p> <p><u>Görelilik</u> (<i>relativism</i>): Anlamlar bireyden bireye değişebilir. Tüm insanlar için evrensel bir toplumsal gerçeklikten söz edilebilse de mutlak bir gerçeklikten söz edemeyiz. İnsanların farklı perspektiflerden bakarak algıladığı ve yorumladığı çoklu gerçeklikler vardır.</p>	<p><u>İkiliğin reddi</u> (<i>non-dualism</i>) ve <u>tarafgirlik</u> (<i>non-objectivity</i>): Araştırmacı ve araştırmaya katılan özne arasında ayrışma yoktur.</p> <p>Yorumlayıcı sosyal bilimin amacı anlamaktır.</p>	<p>Araştırmacı ve özne arasında empatik etkileşim vardır. Bu etkileşim araştırma sürecinin bilişsel temelini oluşturur.</p> <p>Araştırmada yararlanılan teknikler nitel ve özneldir. Anlam, araştırmacı ve araştırmaya katılan özne arasındaki etkileşime bağlı olarak durumsal bir nitelik taşıy ve değişkenlik gösterebilir.</p> <p>Bilgi, tümevarım yoluyla, peşin hükümlü bakış ve teoriler olmaksızın ‘toplumsal gerçekliğin’ içinden üretilir.</p>

Tablo 2 - Yorumlayıcı Yaklaşım

3.2. VERİ OLUŞTURMA SÜRECİ

3.2.1. Derinlemesine Görüşmeler

Derinlemesine görüşme tekniği, araştırmacı ve araştırmaya katılan özne arasında kurulan ilişkinin etkileşimli, karşılıklı ve spontan olma gibi nitelikleri sayesinde karmaşık, çok boyutlu ve iç içe geçmiş olgular, ilişkiler, algılar, anlamlar ve yorumlarla inşa edilen toplumsal gerçekliği derinlemesine ve bütüncül bir bakışla, odaklanılan toplumsal süreç ve olguların özgün bağlamı çerçevesinde anlaşılabilmesine olanak sağlayan bir niteliksel veri oluşturma tekniğidir. Mason (2002) araştırmacının, bireylerin bilgilerinin, deneyimlerinin, bakış açılarının, anlama ve yorumlama biçimlerinin toplumsal gerçekliğin kurgulanmasında rol oynadığını düşünen bir ontolojik bakışa sahip olmasının ya da anlamlı ve geçerli veri oluşturmanın yolunun bireylerle etkileşimde bulunmaktan, onları dinlemekten, kullandıkları dili ve söylemlerini çözümlenmekten geçtiğine inanan epistemolojik bir görüş taşımasının araştırmacıyı nitel görüşmelere yönlendirebileceğini belirtmektedir (2002: 63-64). Bu bağlamda, ben de araştırma konum ve amacım doğrultusunda, niteliksel araştırmanın veri oluşturma tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanmayı tercih ettim.

Gerçekleştirdiğim derinlemesine görüşmelerde, araştırma öznelerinin benimle paylaştıkları öznel yaşam deneyimleri ile bu deneyimlere yükledikleri anlamları ve yorumları dinlemeye ve anlamaya odaklandım. Onların öznel anlatımları üzerinden, sahip oldukları ya da olamadıkları olanakları, önlerindeki fırsatları ve engelleri, başta toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri olmak üzere yapısal eşitsizliklerin onların özgürlüklerine olan etkilerini, yaşam koşullarını değiştirmek ve değer verdikleri gibi bir yaşam sürmek uğruna sarf ettikleri mücadele stratejilerini anlamaya çalıştım. Onların seslerine kulak vermeksizin gerçekleştirilecek her çabanın, yapabilirliklerini arttırmada ve özgürlüklerini genişletmede eksik kalacağına inandığım için, görüşmelerde hiyerarşik olmayan, empatik etkileşimci bir ilişki biçimini kurmaya ve sürdürmeye çalıştım.

Derinlemesine görüşmelerde, yapabilirlik yaklaşımından yola çıkarak oluşturduğum yarı yapılandırılmış görüşme yönergesini kullandım. Ancak, yorumlayıcı yaklaşımın ontolojik konumlanışının bir gereği olarak, her katılımcının özgün anlatısında gündeme getirmek istediği -ve elbette ki gündeme getirmek istemediği- noktalara bağlı olarak, görüşmelerin her biri kendine özgü bir seyir izledi. Bu nedenle görüşmelerde, görüşme yönergesini olabildiğince esnek bir biçimde kullandım.

3.2.2. Derinlemesine Görüşme Yönergesi

Araştırmamı kurgularken, kişisel, toplumsal ve çevresel farklılıkların yanı sıra aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri gibi yapısal eşitsizlere de duyarlı teorik bir temelden yola çıkmak istedim. ‘Yapabilirlik yaklaşımının’, araştırma öznelerinin onlara özgü yaşam koşullarının, isteklerinin, hayallerinin, gereksinimlerinin, mücadelelerinin, özgür seçimlerinin yanı sıra onların yaşamlarını etkileyen daha makro düzeydeki toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel arkaplanı bir arada ele alabileceğim bir çerçeve sunacağını düşündüm.

Kuramsal çerçeve bölümünde daha kapsamlı ele aldığım yapabilirlik yaklaşımı, tüm detayları net olarak tanımlanmış bir teori niteliği taşımamaktadır²⁵. Bununla birlikte, yapabilirlik alanyazınında, yapabilirlik yaklaşımının genel çerçevesi ve kavram seti kullanılarak çeşitli yapabilirlik listeleri geliştirilmiştir²⁶. Bu listeler içerisinde en bilineni Nussbaum’un merkezi insani yapabilirlikler listesidir. Yapabilirlik listeleri gibi normatif bir çerçeve oluşturmanın olası dezavantajları, listedeki yapabilirliklerin nasıl belirleneceği, hangilerinin diğerlerinden daha öncelikli olacağına kim tarafından ve nasıl karar verileceği üzerine olan tartışmalar halen sürmektedir. Ayrıca Sen (2004b)’in kendisi de toplumsal bir tartışma ve uzlaşma olmaksızın teorisyenler tarafından oluşturulan yapabilirlik listelerinde ısrarcı olmaktan kaçınılması gerektiğini düşünmektedir. Doğrudan teorik çerçeveden yola çıkarak yapabilirlikler listeleri oluşturmak yerine, yaklaşımın özünü uyumlu olarak, bireylerin özgür seçimlerine, demokratik katılıma ve uzlaşma ağırlık verilmesini savunmaktadır (Sen, 2004b).

²⁵ Sen’in yapabilirlik yaklaşımının net olmaması dahil karşılaştığı eleştiriler için Robeyns, 2003 ve Nussbaum 2000 kaynaklarına bakılabilir.

²⁶ Yapabilirlik alanyazınında geliştirilmiş listeler üzerine bir derleme çalışması için Alkire, 2002’ye bakılabilir.

Derinlemesine görüşmelerde kullanacağım görüşme yönergesini hazırlarken yararlandığım önemli bir kaynak Uyan-Semerci'nin doktora tez çalışması oldu. Uyan-Semerci (2005) tezinde, Nussbaum'un yapabilirlik yaklaşımı kapsamında oluşturduğu yapabilirlikler listesini kullanarak, Türkiye'deki yoksulluğun değerlendirilmesinde bu yaklaşımdan yararlanılıp yararlanılamayacağını ele almıştı. Ancak, kendisinin de belirttiği üzere, Nussbaum'un listesine dayanarak oluşturduğu görüşme soruları, görüşme yaptığı kadınların ağır yoksulluk içindeki yaşam koşullarıyla sınırlanmıştı:

“Kadınların tüm yaşamlarını ve yapabilirliklerini anlatabilmeleri açısından şimdi'nin nasıl yaşandığı oldukça önemli. O anı ya da o günü nasıl kurtaracağı belirsizken, 'şimdi'nin' nasıl yaşanacağı bilinmezken, geçmiş ya da gelecekle ilgili sorular anlamını yitiriyor.... Ancak ve ancak kendileri ve aileleri için şimdiyi garantiye alabilenler için geçmiş var ve gelecekteki yapabilirlikleri konuşabilmek mümkün” (Uyan-Semerci, 2006: 231).

Bu nedenle, derinlemesine görüşmelerde kullanacağım görüşme yönergesini hazırlarken var olan yapabilirlik listelerinden yararlanmak istemedim. Bunun yerine, araştırmama katılan genç kadın ve genç erkeklerin çocukluklarından bugüne kadar süren, başta toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri olmak üzere çeşitli eşitsizlik alanlarındaki yaşam deneyimlerini anlamak için yapabilirlik yaklaşımının teorik çerçevesinden yararlanarak görüşme yönergesi hazırladım (bkz. EK 1 Derinlemesine Görüşme Yönergesi).

Görüşme yaptığım katılımcıların, çocukluklarından bugüne kadar, farklı yaşam dönemlerindeki toplumsal ve kültürel etmenler ve sosyal ilişkilerden etkilenen yaşam koşullarını ve bu koşulları iyileştirebilme, güçlenme ve kendilerini ilgilendiren kararlara katılabilme gibi yapabilirliklerini kapsayan görüşme yönergesinden, derinlemesine görüşmeler sırasında esnek bir biçimde faydalandım.

3.2.3. Araştırma Katılımcılarının ve Araştırma Sahasının Belirlenmesi

Araştırmaya katılacak öznelere ilişkin araştırma odağındaki karakteristik nitelikler ve bu bağlamda araştırma yürüteceğim saha, tez önerimin kabul edilmesiyle birlikte netleşmişti. Araştırmaya katılacak öznelere belirlerken iki temel kriter belirledim. Bu kriterlere göre görüşeceğim bireyler, yoksul ailelerin çocuklarının eğitimlerine devam etmeleri koşuluyla verilen Şartlı Eğitim Yardımı'ndan yararlanmış olmalı ve en azından

sekiz yıllık ilköğretimi tamamlamış olmalıydı. Amacımın Şartlı Eğitim Yardımı (ŞEY) gibi herhangi bir yardım türünün etkisini değerlendirmek olmadığını altını bir kez daha çizmeliyim. Bu yardım türünden yararlanmış olma kriterini koyma nedenim, araştırma öznelerinin, nüfusun en yoksul %6'sını kapsayan bir yardım türü olan Şartlı Eğitim Yardımı'ndan yararlanmış olmalarının, onların yoksulluk koşulları içinde bir çocukluk deneyimine sahip olmaları ve sosyal yardım sistemiyle ilişkilenebilmiş olmaları anlamına gelmesiydi. Ayrıca, Dünya Bankası'nın bir projesi olarak başlatılan Şartlı Nakit Transferlerine ilişkin veriler, başlangıç aşamasından bu yana sistemli bir biçimde yardımların aktarımını yapan sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının arşivlerinde tutulmaktaydı.

Araştırma öznelerini belirlerken koymuş olduğum bu iki zorunlu kriter dışında, niteliksel araştırmanın amaca yönelik örnekleme (*purposive sampling*) tekniğinden yararlandım. Black (2002: 54)'e göre, araştırma öznelerinin, araştırma amacına yönelik olarak belirli özelliklerine göre dahil edildikleri bu örnekleme yönteminin avantajı, az sayıda kişiyle gerçekleştirilen nitel araştırmalarda, farklı özelliklere sahip kişilerin kapsanmasını sağlayabilmesidir. Ben de araştırma öznelerinin kadın/erkek, bekar/evli/boşanmış, çocuklu/çocuksuz, yüksek öğrenime devam eden/ etmeyen, çalışan/çalışmayan, halen sosyal yardım alan/almayan gibi kriterlere göre belirleyerek farklı yaşam koşullarının çeşitliliği içerisindeki eşitsizlik deneyimlerinin izlerini sürmeyi hedefledim.

Kümbetoğlu (2012: 98), nitel araştırma yürüten araştırmacıların temsil gücü yüksek olduğu için fazla sayıda bireye ulaşma ve sonrasında da istatistiki hesaplamaları kullanarak genellemelere ulaşma gibi kaygıları olmadığını belirtmektedir. Bunun yerine niteliksel araştırmacılar, ele aldıkları araştırma konularına ilişkin ana temalara ve kavramlara ulaşarak derinlemesine bir anlayış ve kavrayışa sahip olmaya çalışmaktadırlar (Kümbetoğlu, 2012: 98). Araştırmacının derinlemesine kavrayışa ulaştığına kanaat getirdiği nokta nitel araştırmada ulaşılan doygunluk noktasıdır. Benim araştırmamda da, araştırmaya dahil olan araştırma öznelerinin sayısının, araştırma sahasında geçirilen süreçle birlikte netleştiğini belirtmeliyim.

Araştırmaya katılacak öznelerin genel özelliklerini belirledikten sonraki adımsa, onlara ulaşabilmemi sağlayacak iletişim bilgilerini benimle paylaşabilecek sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfını belirlemektir. Sosyal refah hizmetlerinde kullanılan bilişim teknolojileri üzerine Ankara’da tamamladığım yüksek lisans tez çalışmam kapsamında, Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’nın yardım alanlara ilişkin verileri, -özellikle de benim araştırmamın gerektirdiği geçmişe dönük verileri-sağlıklı ve kapsamlı bir biçimde tuttuğunu bildiğim için, Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’ndan destek almayı tercih ettim. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının kullanmakta olduğu Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (BÜTÜNLEŞİK)’ni yüksek lisans tez çalışmam kapsamında inceleme fırsatı bulduğum için, sistemin yardım alanlara ilişkin çeşitli bilgileri (SGK kaydı olma, evli olma, çocuklu olma, çocuğu üzerinden yardım alma, farklı yardımlardan ve programlardan yararlanma gibi) sorgulama fırsatı sağladığını biliyordum. Bu sayede, yukarıda belirtmiş olduğum amaca yönelik örnekleme için gerekli sorguları sistem üzerinden gerçekleştirerek araştırma öznelerinin iletişim bilgilerini benimle paylaşabileceklerini umdum.

3.2.4. Araştırma İzinleri ve Araştırma Sahaya Giriş

Hacettepe Üniversitesi’nden araştırmam için etik kurul iznini aldıktan sonra, araştırma öznelerine ulaşmak üzere Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (Keçiören SYDV)’nin bağlı olduğu Keçiören Kaymakamlığı’na izin için başvurumu yaptım. 15 Temmuz sonrasında ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) döneminde araştırma yürütmeye çalışan pek çok araştırmacı gibi ben de bu süreçte çeşitli olumsuzluklarla karşılaştım. Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü’nden Keçiören Kaymakamlığı’na iletilen izin talebim, Kaymakamlığa kısa süreliğine vekalet eden başka bir ilçenin kaymakamı tarafından OHAL sürecinde olunması gerekçesiyle reddedildi. Sonrasında ikinci başvurumu, kaymakamlıktan randevu alıp gerçekleştirdiğimde, bu sefer izin talebim görevine dönen Keçiören Kaymakamı tarafından uygun bulundu. Hemen ardından, Keçiören SYDV’nin kullandığı BÜTÜNLEŞİK sistemi üzerinden kendilerinden talep ettiğim sorgulamalar yapılarak, potansiyel araştırma öznelerinin (yardım alanların ve/veya başvuru sahiplerinin) iletişim bilgilerinin olduğu bir liste bana ulaştırıldı.

Listedeki iletişim bilgilerinin bir kısmı araştırmama dahil olabilecek kişiler, bir kısmı ise onların anne, baba ya da eş olmak üzere birinci derece yakınlarıydı. Listedeki iletişim bilgilerini kullanarak telefonla onlara ulaşmaya çalıştım. İlk olarak telefonda, kendimi, araştırmamı ve onlara nasıl ulaştığımı açıkladım. Araştırmaya dahil olmayı kabul edenlerle, onlara uygun gün ve saatlerde, -tercihen- evlerinde görüştim. Araştırmam boyunca en çok bu süreçte zorlandım. Karşılaştığım zorlukları ve olumsuzlukları şu şekilde sıralayabilirim:

1. Listedeki başvuru sahiplerinin bir kısmı artık vakıftan herhangi bir yardım almıyorlardı. Vakıf yardımı kesilen bu kişilerin iletişim bilgileri değiştiği için, listedeki kişilerin bir kısmına hiç ulaşamadım.
2. Lise ve yüksek öğrenimini tamamlayan ve çalışma yaşamına atılmış kişilere ulaşmak benim çalışmam için kritik bir önem taşımaktaydı. Ancak çalıştığı için sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olan ve bu nedenle artık yardımlardan yararlanamayan bu kişilere ulaşmakta çok zorlandım. Telefonla ulaştığım kişilerin büyük çoğunluğu, artık vakıfla bir bağları kalmadığını belirterek, onlara bir faydam olmayacağını düşündükleri için benimle görüşmek istemediler.
3. Bir önceki maddede olduğu gibi, vakıf yardımı kesilenlerden önemli bir bölümü yardımların kesilmesine tepkili oldukları için benimle görüşmek istemediler. Şartlı eğitim yardımından yararlanmış olan eşlerinin ya da çocuklarının da benimle görüşmesini kabul etmediler. Bana ulaştırılan liste üzerinden konuşacak olursam, araştırmaya dahil olmaya istekli olanlar çoğunlukla halen vakfın çeşitli yardımlarından yararlananlar, çocukları için yardım alan -daha önce yararlanmış oldukları şartlı nakit yardımlarından bu sefer çocukları adına yararlananannelerdi.
4. Genç erkeklere ulaşmaksa genç kadınlara ulaşmaktan daha zordu. Sadece elimdeki listelerden bahsedersen, ilköğretimi tamamlayan erkeklerin oranı, ilköğretimi tamamlayan kadınlardan çok daha azdı. Bu genç erkeklerin önemli bir kısmı eğitimlerini yarıda bırakarak çalışma yaşamına girmişlerdi. Bir kısmı ise Ankara dışında çalıştığı için onlarla görüşmek mümkün olmadı.
5. Bana verilen listede, araştırmama dahil olma olanağı olan kişilerin kendilerine ait bir iletişim numarası yer almamaktaydı. Listedeki iletişim bilgileri, vakfa ilk

başvuruyu yapan kişilere aitti. Bu kişilerse çoğunlukla anneler olmak üzere ebeveynlerdi. Bu nedenle ilk etapta araştırma öznelerinin ebeveynleriyle iletişim kurmam, kendimi ve araştırmamı tanıttıktan sonra çocuklarının telefonlarını istemem gerekti. Gündemde sürekli olarak yer alan dolandırıcılık, hırsızlık gibi olaylara ilişkin duyulan kaygılar nedeniyle, çoğu zaman olası araştırma öznelerine erişmem mümkün olmadı.

3.2.5. Araştırma Sahasına İlişkin Bilgiler

Araştırma öznelerini tanıtmadan önce, araştırmanın mekânsal arkaplanını, başka bir deyişle araştırma verilerini birlikte oluşturduğum genç kadın ve genç erkeklere ev sahipliği yapan Keçiören ilçesini tanıtacağım. Nüfus bakımından Çankaya'nın ardından başkent'in ikinci büyük ilçesi olan Keçiören'in nüfusu, 1960'lı yıllarla başlayan, ancak özellikle 1980'li yıllardan bu yana aldığı göçlerle sürekli olarak artmıştır. 2000-2010 yılları arasında gerçekleşen göç hareketlerine bakıldığında ise, başkente komşu Çankırı, Çorum, Kırşehir, Yozgat ve Kırıkkale gibi İç Anadolu illerinden ciddi oranda göç almıştır (Şahin ve diğ., 2015: 187). Yoğun göçle birlikte, ilçe genelinde gecekonduların giderek artması, bu süreci 1990'lı yılların sonrasındaki gecekonduların yıkılarak yerlerine arazi şartlarına ve kentsel standartlara uygun olmayacak biçimde apartmanların yapılması takip etmiştir (Şahin ve diğ., 2015: 185-186). Sonuç olarak, Keçiören nüfus bakımından hızla büyümesine karşın, kent yaşamının gerektirdiği şekilde sosyal ve kültürel etkinliklerin yapılabileceği mekanlar açısından kısıtlı, konut ağırlıklı bir ilçe görünümüne bürünmüştür (Aydın ve diğ., 2003).

Ankara örneğinde üzerinde çokça tartışılan Çankaya-Keçiören ikiliği çerçevesinde, Keçiören pek çok açıdan Çankaya'nın tam zıttı olabilecek niteliklere sahiptir. Keçiören, Çankaya ile kıyaslandığında gece nüfusunun gündüz nüfusundan çok daha fazla oluşunun yanı sıra, eğitilmiş nüfusun toplam nüfusa oranı ve istihdama katılan kadınların oranı söz konusu olduğunda Çankaya'nın gerisinde kalmaktadır. Ancak, son yıllarda Keçiören ilçesinde ikamet edenlerin eğitim düzeyi giderek yükselmektedir. Çankaya-Keçiören ikiliği ise esas olarak, siyasi söylemde kendine yer bulmaktadır. Hem sağ hem de sol siyasetçilerin söylemleri, laik, modern, Cumhuriyet değerleriyle uyumlu ve

seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin en yüksek oy oranlarıyla çıktığı Çankaya'nın karşısına, AKP'nin başkentteki kalesi, milliyetçi muhafazakâr kimlikli Keçiören'i yerleştirmektedir.

Nüfusunun üçte birinin Keçiören SYDV'ye kayıtlı olduğu ve çoğunlukla alt-orta gelirli nüfusun ikamet ettiği Keçiören ilçesinin (Kalaycıoğlu, 2006) seçmenleri, Alevi nüfusun yoğun olarak ikamet ettiği az sayıdaki mahalle dışında, ağırlıklı olarak sağ partilere oy vermektedir (Şahin ve diğ., 2015: 191-92). 1994 yılındaki yerel seçimlerin ardından Keçiören Belediye Başkanı olan ve 15 yıllık görev süresinin ardından 2019'da yeniden belediye başkanı seçilen Turgut Altınok'un kente yönelik mimari ve peyzaj düzenlemeleri de ilçenin milliyetçi muhafazakâr kimliğini daha da görünür kılan mekânsal unsurları içermektedir²⁷.

3.2.6. Araştırma Öznelerine İlişkin Bilgiler

Araştırmama dahil olarak, veri oluşturma sürecinin en önemli aktörleri olan, 16'sı kadın ve 12'si erkek katılımcılar, benim sahada olduğum süreçte 21-30 yaş aralığındalardı. Araştırmam kapsamında amaca yönelik örnekleme yoluyla araştırmama dahil olan katılımcılara ilişkin tanıtıcı bilgiler Tablo 3'de yer almaktadır. Katılımcıların gerçek isimlerini gizleyerek onların yerine takma isimler kullandım. Takma isimleri belirlerken T.C. İçişleri Bakanlığı'na bağlı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün Türkiye'de en çok kullanılan kadın ve erkek isimlerine dair verilerinden yararlandım.

3.3. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

Creswell (2016), niteliksel araştırmada beş temel yaklaşımdan söz etmektedir. Bu yaklaşımlar anlatı, fenomenoloji, kuram oluşturma²⁸, etnografi ve durum çalışması şeklindedir. Bu yaklaşımlar arasında verilerin oluşturulması ve çözümlenmesi sürecinde çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu beş yaklaşım içerisinde bulunan temellendirilmiş

²⁷ Keçiören ilçesinin kentsel düzenlemelerindeki hem mimari hem de ideolojik dönüşümünün detaylı analizi için Pınarevli (2005)'nin yüksek lisans tez çalışmasına bakılabilir.

²⁸ Araştırma alanyazınında karşımıza çıkan *grounded theory*, Türkçe kaynaklarda kuram oluşturma, gömülü teori ve temellendirilmiş kuram araştırması olarak geçmektedir. Burada alıntılanan kaynakta, kuram oluşturma olarak kullanılmıştır. Ben tez çalışmam kapsamında temellendirilmiş kuram çalışması olarak kullanmayı tercih ettim.

kuram çalışması, niteliksel araştırmanın veri çözümlemesindeki adımları detaylı olarak tanımlamakta ve bu süreci olabildiğince sistematikleştirmektedir.

	Görüşülen Kişi	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum / Çocuk sayısı	Eğitim Durumu	Meslek/ Çalışma Durumu	Halen Yararlanılan Sosyal Yardım
1.	Abdullah	24	Erkek	Bekar	Lise	Şoför	Yararlanmıyor.
2.	Ali	28	Erkek	Evli /2 çocuk	Lise	Güvenlik görevlisi	Yararlanmıyor.
3.	Aysel	27	Kadın	Boşanmış /2 çocuk	Lise	Çalışmıyor/ Evde yaptığı ürünleri satıyor.	Büyükşehir Belediyesi'nden gıda yardımı alıyor.
4.	Ayşe	27	Kadın	Evli / 2 çocuk	Ortaokul	Çalışmıyor/ Evde yaptığı ürünleri satıyor.	Kaymakamlıktan üç ayda bir gıda yardımı alıyor.
5.	Cemile	23	Kadın	Bekar	Üniversite (2 yıllık)	DGS'ye hazırlanıyor.	Ailesi kaymakamlıktan ve Keçiören Belediyesi'nden gıda yardımı alıyor.
6.	Elif	26	Kadın	Evli /çocuğu yok	Üniversite (4 yıllık)	Muhasebeci	Yararlanmıyor.
7.	Emine	24	Kadın	Evli / 4 çocuk	Ortaokul	Çalışmıyor.	Kızı üzerinden şartlı eğitim yardımı alıyor. Kaymakamlıktan gıda ve kömür yardımı alıyor.
8.	Esra	28	Kadın	Evli /1 çocuk	Ortaokul	Güzellik salonunda çalışıyor.	Yararlanmıyor.
9.	Fatih	27	Erkek	Evli /2 çocuk	Lise	Kaynak işçisi	Büyükşehir Belediyesi'nden gıda yardımı alıyor.
10.	Fatma	26	Kadın	Evli /2 çocuk	Ortaokul	Çalışmıyor.	Oğlu üzerinden şartlı eğitim yardımı alıyor. Kaymakamlıktan gıda ve kömür yardımı alıyor.
11.	Gülüm	30	Kadın	Evli /2 çocuk	Ortaokul	Evlere temizliğe gidiyor.	Yararlanmıyor.
12.	Hasan	25	Erkek	Evli /2 çocuk	Ortaokul	İnşaat işçisi	Yararlanmıyor.
13.	Hatice	27	Kadın	Evli /2 çocuk	Ortaokul	Çalışmıyor.	Kaymakamlıktan üç ayda bir gıda yardımı alıyor.
14.	Havva	28	Kadın	Boşanmış /2 çocuk	Ortaokul	İş arıyor.	Yararlanmıyor.
15.	Hülya	28	Kadın	Boşanmış /1 çocuk	Ortaokul	Çalışmıyor.	Oğlu üzerinden şartlı eğitim yardımı alıyor. Babasının engelli maaşı var. Kaymakamlıktan üç ayda bir gıda yardımı alıyor.
16.	İsmail	28	Erkek	Evli /2 çocuk	Ortaokul	Markette çalışıyor.	Kaymakamlıktan üç ayda bir gıda yardımı alıyor.
17.	Mahmut	28	Erkek	Evli /2 çocuk	Lise	Kepçe operatörü	Yararlanmıyor.
18.	Mehmet	25	Erkek	Bekar	Üniversite (4 yıllık)	Havaalanında çalışıyor.	Yararlanmıyor.
19.	Melek	21	Kadın	Evli /1 çocuk	Ortaokul	Çalışmıyor.	Kaymakamlıktan üç ayda bir gıda yardımı ve şartlı sağlık yardımı alıyor.
20.	Meryem	24	Kadın	Evli /2 çocuk	Üniversite (4 yıllık- son sınıf öğrencisi)	Stajyer hemşire	Yararlanmıyor.
21.	Osman	26	Erkek	Evli /1 çocuk	Lise	İşçi	Yararlanmıyor.
22.	Ömer	26	Erkek	Evli /2 çocuk	Ortaokul	İş arıyor.	Büyükşehir Belediyesi'nden gıda yardımı alıyor.
23.	Özlem	25	Kadın	Bekar	Üniversite (4 Yıllık)	Öğretmen / Atama bekliyor.	Büyükşehir Belediyesi'nden gıda yardımı alıyor.
24.	Recep	23	Erkek	Bekar	Üniversite (2 yıllık)	İş arıyor.	Ailesi kaymakamlıktan bayramlarda gıda yardımı alıyor.
25.	Salih	23	Erkek	Bekar	Lise	Garson	Yararlanmıyor.
26.	Şerife	25	Kadın	Evli /2 çocuk	Ortaokul	Çalışmıyor.	Kızı üzerinden şartlı eğitim yardımı alıyor. Kaymakamlıktan gıda yardımı alıyor.
27.	Yasemin	28	Kadın	Boşanmış /3 çocuk	Lise	Güvenlik görevlisi	Yararlanmıyor.
28.	Yusuf	24	Erkek	Evli /3 çocuk	Ortaokul	İş arıyor.	Büyükşehir Belediyesi'nden gıda yardımı alıyor.

Tablo 3 - Katılımcılara İlişkin Bilgiler

Temellendirilmiş kuram, ilk olarak Glaser ve Strauss (1967)'un ortak çalışmaları sonucunda ortaya koydukları bir niteliksel araştırma yaklaşımıdır. Sonrasında hem Glaser hem de Strauss temellendirmiş kuram üzerine bağımsız olarak çalışmalarına devam etmiş, Strauss, Corbin ile birlikte gerçekleştirdikleri çalışmalarını sistematik desen (*systematic design*), Glaser ise çalışmalarını gelişen desen (*emerging design*) olarak adlandırmıştır (Çelik ve Ekşi, 2015: 39-40). Bu iki desenin yanı sıra, Charmaz da temellendirilmiş kuram üzerine yapılandırmacı temellendirilmiş kuram yaklaşımını (*constructivist grounded theory approach*) geliştirmiştir.

Strauss ve Corbin (1998), temellendirilmiş kuramı, araştırma sürecinde sistematik olarak oluşturulan ve çözümlenen verinin içinden temellenen kuram olarak tanımlamaktadırlar. Temellendirilmiş kuramda, araştırmacı var olan bir kuramı geliştirme amacıyla değilse, zihninde herhangi bir kuram seti olmaksızın araştırmasına başlar. Kuramın doğrudan verinin kendisinden temellenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Temellendirilmiş kuram çalışmasının, özgünlüğü veri oluşturma, veri çözümlenme ve son olarak kuramın birbiriyle yakın ilişki içerisinde olmasıdır. Verinin içinden temellendiği için, ele aldığımız toplumsal gerçekliğe dair kavrayışımızın genişlemesinde ve eyleme geçmek üzere anlamlı bilgiler edinmemize olanak sağlar (Strauss ve Corbin, 1998: 12). Charmaz (2006: 5-6), temellendirilmiş kuram çalışmasına özgü nitelikleri şu şekilde özetlemektedir:

- Veri oluşturma ve veri çözümlenmesi eş zamanlı olarak yürütülür.
- Tümdengelim yoluyla çıkarım yapılan hipotezlerden değil, verinin kendisinden kodlar ve kategoriler yapılandırılır.
- Veri çözümlenmenin tüm süreçlerinde sürekli karşılaştırma (*constant comparative method*) yapılır.
- Veri oluşturma ve veri çözümlenmesinin her adımında kuram geliştirmeye devam edilir.
- Kategorileri ayrıntılandırmak, özelliklerini netleştirmek, diğer kategorilerle ilişkisini tanımlamak ve olası boşlukları görebilmek için memo²⁹ yazılır.

²⁹ Memo, araştırmacının bütün araştırma süreci boyunca gözlemlerini, duygu ve düşüncelerini yazdığı, sahada olan bitenleri ve bunlara ilişkin kendi yorumlarını, ortaya çıkan yeni soruları aktardığı notlardır. Çoğunlukla formel bir

- Örneklemede amaçlanan, belirli bir topluluğu temsil edebilmek değil, kuram oluşturmaktır.
- Bağımsız bir çözümleme sürecinin ardından alanyazın gözden geçirilir.

Tezimin çerçevesini oluştururken yapabilirlik yaklaşımından yola çıkmam nedeniyle, çalışmamı temellendirilmiş kuram çalışması olarak isimlendirebilmem mümkün değil. Ancak, bu süreçte, temellendirilmiş kuramın sistematik veri çözümleme adımlarını takip ettiğim için, -her ne kadar veri oluşturma ve veri çözümlemeyi eş zamanlı yapmış olsam dahi- sadeleştirilmiş/kısaltılmış temellendirilmiş kuram çalışması³⁰ yürüttüğümü belirtebilirim. Araştırma sürecim boyunca, Charmaz (2006)'ın temellendirilmiş kurama ilişkin yapılandırmacı yaklaşımını (bkz. Şekil 1: Yapılandırmacı Temellendirilmiş Kuram Yaklaşımı) benimseyerek ilerledim.

Charmaz (2006), veri çözümlemesinde başlangıç ve odaklanılmış kodlama olmak üzere en az iki düzeyde kodlama yapılmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu düzeyler, başlangıç kodlaması³¹ (*initial coding*) ve odaklanılmış kodlama (*focused coding*) şeklindedir. Başlangıç kodlaması, araştırmacının verileri, her türlü kuramsal yönelime açık olarak dikkatlice okumasını (*close reading*) ve 'sözcük-sözcük kodlama' (*word-by-word coding*), 'satır-satır kodlama' (*line-by-line coding*) ya da olay temelli (*coding incident to incident*) kodlama yapılmasını içerir. Verinin yapısına, soyutlama düzeyine ve araştırma amacına göre hangi tür kodlamanın yapılacağı farklılaşabilir (Charmaz, 2006: 50-53). Araştırmacılar, başlangıç kodlamasında cümle-cümle ya da paragraf-paragraf kodlama yapmayı da tercih edebilirler. Ayrıca araştırmaya katılanların kullandıkları kavramların olduğu gibi kodlanması anlamına gelen 'in vivo kodlama' da temellendirilmiş kuram çalışması için önemlidir. Bu sayede, araştırma öznelerinin söylemleri, bakış açıları ve yorumlamaları dikkate alınmış olur. Charmaz (2006)'ın başlangıç kodlamasındaki temel önerileri, veriyi bölümlere ayırmak (tercihen satır-satır

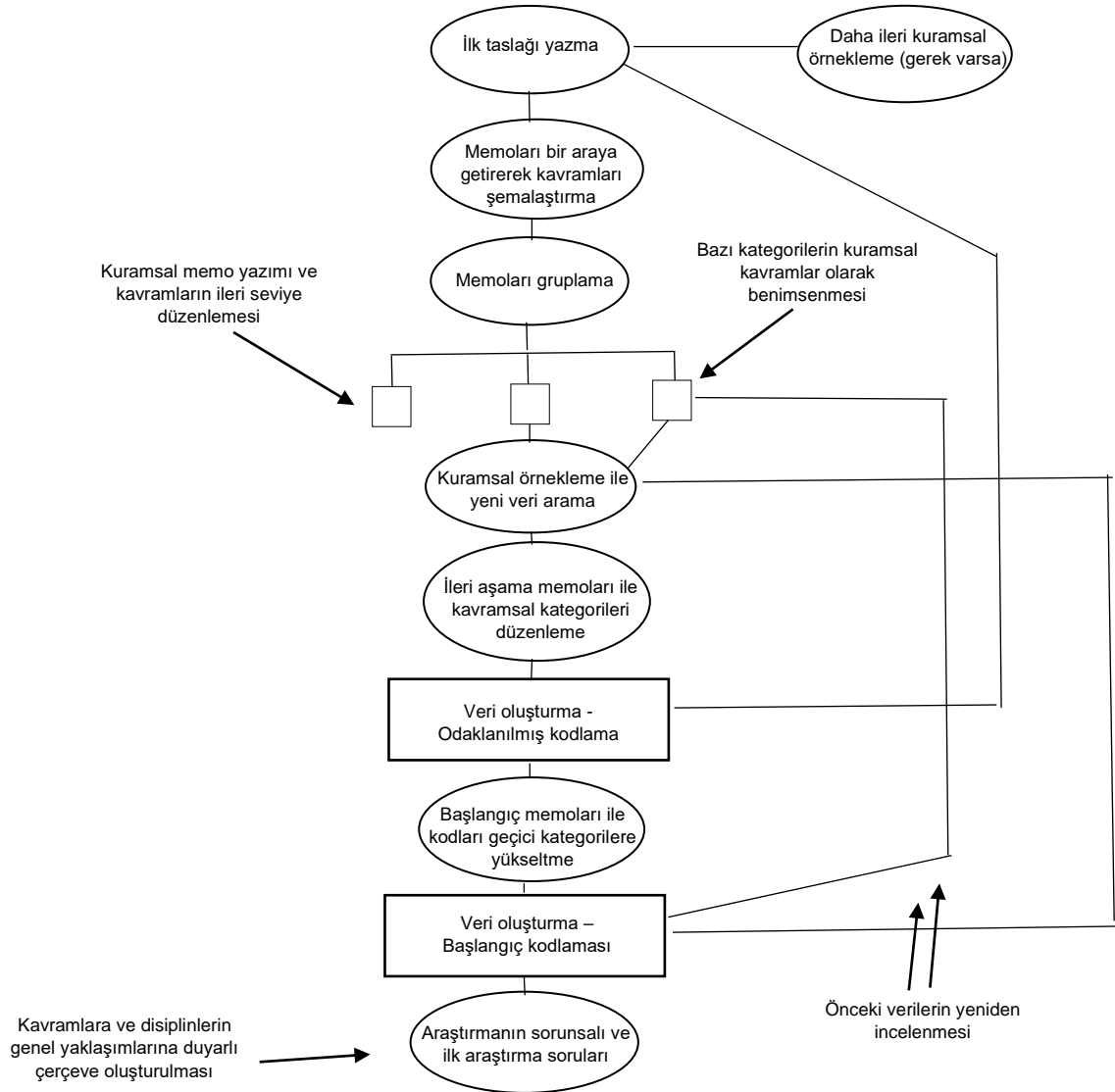
---

dille yazılmayan memolar, araştırma sürecinin bir güncesidir. Araştırmacının kendisine, sahaya, araştırma özneleriyle kurduğu ilişkiye dair düşünömsel süreci izleyebilmesine olanak sağlar. Memolar, temellendirilmiş kuram çalışmasında veri çözümlemesinin bir parçasıdır

³⁰ Willig (2008: 39), temellendirilmiş kuramın eş zamanlı olarak veri oluşturma ve veri çözümleme gerekliliğini yerine getirmeksizin yalnızca onun sistematik veri çözümleme adımlarını yerine getiren çalışmaları sadeleştirilmiş/kısaltılmış temellendirilmiş kuram olarak adlandırmaktadır.

³¹ Strauss ve Corbin (1998) bu düzeydeki kodlamayı açık kodlama olarak adlandırmaktadırlar.

kodlama yapmak), verinin içindeki eylemlere basit ve kısa kodlar atamak ve sürekli olarak verileri birbirleriyle karşılaştırmak şeklindedir (Charmaz, 2006: 50).

Şekil 1 - Yapılandırmacı Temellendirilmiş Kuram Yaklaşımı

Derinlemesine görüşmelerimi yaptığım süreç boyunca, her görüşmeden sonra görüşmeye dair gözlemlerimi, duygularımı, düşüncelerimi ve araştırmaya ilişkin kafamda oluşan yeni soruları memo halinde yazdım. Ayrıca zaman kaybetmeden görüşmenin verilerini yazılı metne aktararak, satır-satır kodlama (bkz. Tablo 4: Satır-satır Kodlama Örneği) yaptım. Bu sayede Charmaz'ın önerdiği gibi verilerle temasımı sürdürmeye ve bir sonraki görüşmeye geçmeden önce "araştırmaya dahil edilmesi

gereken farklı niteliklere sahip biteylerle görüşmeli miyim” (*kuramsal örnekleme*), “yönergemde değişiklik yapmalı mıyım”, “görüşmeci olarak eksik olduğum noktalar neler” gibi sorulara yanıt aramaya çalıştım.

Veri	Kod
Şöyle söyleyeyim benim orta birden sonra sosyal hayatım koptu. Evden çıkamazdım.	Sosyal hayatın bitmesi
Sıkılırdım. Çocuksun tabii. Sokağa çıkmak istiyorsun. Oyun oynamak istiyorsun. Hep bakıp çok özenmişimdir.	Sokakta oynamayı istemek
	Özenmek

Tablo 4 - Satır-satır Kodlama Örneği

Başlangıç kodlamasını izleyen odaklanılmış kodlamada araştırmacı daha büyük ölçekli veriyi kodlamakta ve sentezlemektedir. Burada amaç, bir önceki düzeyde öne çıkan (hem nitelik olarak anlamlı hem de nicelik olarak sık tekrarlanan) kodların dikkatlice seçilerek verinin isabetli ve eksiksiz olarak kategorilendirilmesidir. Odaklanılmış kodlama yapılırken, veriler birbirleriyle sürekli olarak karşılaştırılmaktadır (Charmaz, 2006: 57-60). Charmaz (2006), en yüksek soyutlama düzeyine sahip üçüncü kodlama aşamasını ise kuramsal kodlama olarak tanımlamaktadır. Bu aşamada, araştırmacı odaklanılmış kodlamada oluşturulan kategorilerin arasındaki ilişkileri irdelemekte ve bu kategorileri analitik bir hikâye anlatacak şekilde bir araya getirmektedir. Glaser (1992)’in deyimiyile “parçalara ayrılmış hikâye örgüsü şimdi yeniden örülmektedir” (akt. Charmaz, 2006: 63). Bu analitik hikayeyse araştırmacıyı kuramsal bir yöne taşımaktadır (Charmaz, 2006: 63).

Çözümleme sürecinde MAXQDA nitel veri analizi programından yararlandım. Görüşmelerim tamamlandıktan sonra, her görüşmenin ardından, birbirinden bağımsız olarak yapmış olduğum satır-satır kodlamalarımı, görüşmelerin metne aktardığım dökümlerini ve araştırma memolarını tekrar tekrar okumanın ardından, en çok tekrarlanan ve vurgulanan kodlar ile aralarında ilişkisel bağlantılar olduğunu fark ettiğim kodları geçici kategorilere yerleştirerek bir sonraki aşama olan odaklanılmış kodlamaya geçtim. Bu aşamada, sürekli kodların kümелendikleri kategorileri netleştirmeye çalıştım. En son aşama olan kuramsal kodlama aşamasında ise, araştırmama başlarken belirlediğim araştırma sorularına yanıt arama çabamı sürdürerek, bana anlatılan yaşam öykülerindeki ana hikâyenin parçalarını -yani bir önceki aşamada

netleşen kategorileri- bir araya getirmeye çalıştım. Bu kategorileri (altında bulunan kodların açıklamalarıyla birlikte³²), araştırma öznelinin ve onların kök ailelerinin yaşamlarındaki mekânsal dönüşümün yaşandığı anlara göre kronolojik olarak (Kırsalda Yaşam; Kırsaldaki Olanaksızlıklar Nedeniyle Ankara'ya Geliş; Kentsel Dönüşüm: Gecekonududan Apartman Yaşamına Geçiş) Şekil 2'de görselleştirdim. Şekil 3'de ise, bu kategorileri belli bir ilişki örüntüsü içerisinde yer aldıkları temalar altında görselleştirdim.

---

³² Kodları vermektense, okuyucular için daha açıklayıcı olacağına inandığım kod açıklamalarını vermeyi tercih ettim.

Kırsaldaki Olanaksızlıklar Nedeniyle Ankara'ya Geliş

Yoksulluğun Ekonomik ve Toplumsal Boyutu: Kırsalda Geçim ve İstihdam İlişkileri

Kırsalda kadının görünmeyen emeği
Kırsalda yoğun çocuk emeği
Kırsalda geçimin giderek zorlaşması
Büyükşehir kısmi zamanlı çalışmaya giden erkekler (çoğunlukla inşaat sektöründe sigortasız ve güvencesiz çalışma)

Kentte Geçim ve İstihdam İlişkileri

“Yarım yamalak işler”: Geçici, güvencesiz, gündelik çalışma biçimleri
Kentte kadının görünmeyen emeği: Bitmeyen ev işleri ve bakım
Kentte çocuk emeği (çocuk yaşta çalışma, okula devamsızlık, eğitimden kopma)
Aile, akraba ve hemşerilik dayanışmasına dayalı geçim stratejileri ve enformel destekler (barınma, iş bulma, maddi yardım)
Ekonomik zorluk

Ailede Eşitsizlik Üreten İlişkiler: Geleneksel ve Ataerkil İlişkiler

Geleneksel ve ataerkil aile baskılarıyla ve toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık ve eşitsizlikle örülü aile, akrabalık ilişkileri
Babaların sorgulanmaz otoritesindeki çok çocuklu geniş aileler
Erken yaşta evlilikler, zorla evlendirilme, görücü usulü ve akraba evlilikleri
Kadın ve çocuğa yönelik aile içi şiddet

Kurumsal Olanaksızlıklar ve Toplumsal Eşitsizliklerle Kurulan Engeller

Eğitim yaşamı (köyde okulun olmaması, çocuk yaşta çalışmak zorunda olmak, kız çocukların okula gönderilmek istenmemesi, kız çocuklarının üzerindeki ev işi sorumlulukları ve bakım yükü, eğitime devam edebilmede aile ve okul desteğinin olmaması)
Çalışma yaşamı (kadınların kamusal hayattan dışlanması, evin devamı kabul edilen tarlada ağır çalışma koşulları, kadınları çalışma yaşamından koparan ataerkil ve muhafazakâr baskılar, eğitimden erken ayrılma nedeniyle işgücü piyasasında yer alamama, nitelik gerektiren işlerde çalışamama)
Sosyal ilişkiler (Kadınların ve ergenliğe geçen kız çocuklarının evle sınırlı yaşamları)

Kentte Dönüşüm: Gecekinden Apartman Yaşamına Geçiş

Yoksulluğun Ekonomik ve Toplumsal Boyutu: Kentte Değişen Geçim ve İstihdam İlişkileri

Güvenceli işlerde çalışma (Sigortalı ama ağır çalışma koşulları, iş nedeniyle sağlığın tehlikeye girmesi)
“Yarım yamalak işlere devam edenler”: Geçici, güvencesiz, gündelik çalışma biçimleri
Geçim stratejileri: Evde geçimlik, parça başı işler, Çalışma yaşamına giren kadınlar
Ev işi sorumluluğunun eşler arası paylaşımında göreceli iyileşme
Aile, akraba ve hemşerilik ilişkilerine dayalı enformel desteklerin zayıflaması
Kentte yalnızlaşma
Bitmeyen ekonomik zorluk (Azla yetinmeye çalışma, süregiden borçluluk, çocukların gereksinimlerini önceleme, çocukların sağlık ve eğitim harcamaları nedeniyle zorlanma)
Sosyal yardımlar (Kuşaktan kuşağa aktarılan sosyal yardım ilişkisi, klientalist örüntüler, sosyal yardım sistemine sitem)

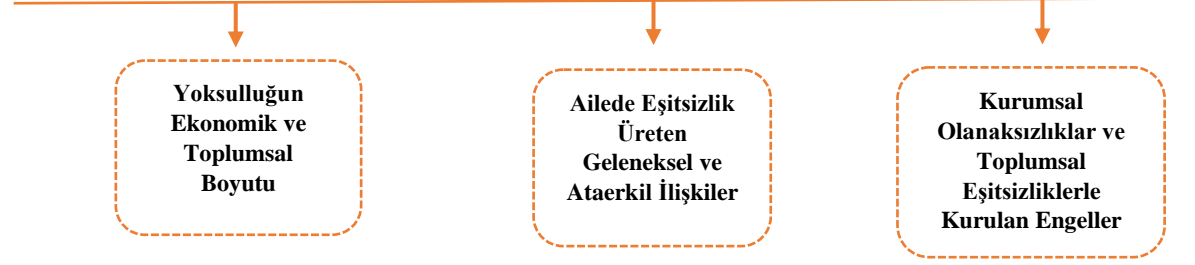
“Benim Yaşadığımı Çocuğum Yaşamamın”: Eşitsizlik Üreten İlişkileri Sorgulamak, Kurumsal Olanaksızlıklar ve Toplumsal Eşitsizliklerle Kurulan Engellerle Mücadele

Kadınların ve kız çocuklarının üzerinde devam eden geleneksel ve ataerkil baskılar ve eşitsizlikler
Aile içi ilişkilerde değişimler (kadına ve çocuğa yönelik geleneksel ve ataerkil kodları sorgulama, geçmişe ve kök aileye sitem, Evlilik yaşının ötelenmesi, ailedeki çocuk sayısının azalması (az çocuğa daha nitelikli bir yaşam sunma isteği)
Eğitim (Eğitimi kesintiye uğrayan kadınların yeniden eğitime devam etme istekleri ve girişimleri, çocukların eğitimlerinin öncelenmesi)
Çalışma yaşamı (Kadınların kendi ayakları üzerinde durma çabaları, bakım yükü nedeniyle zorlanma)
Sosyal ilişkiler (Zamansızlık ve maddi nedenlerle sınırlanan hareketlilik ve sosyalleşme imkanları)

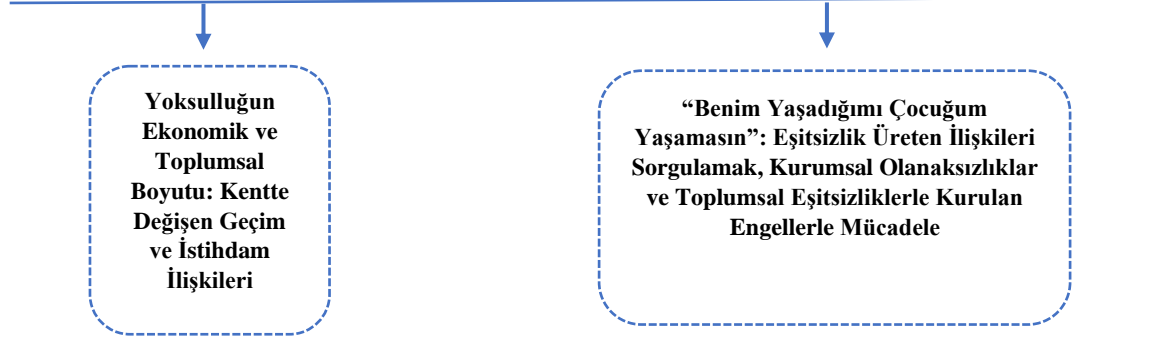
Araştırma Soruları

1. Yoksul bir aileden gelen genç kadın ve erkekler çocukluklarından bugüne kadar başta toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelli olmak üzere ne tür eşitsizliklerle ve engellerle karşılaşmışlardır?
2. Eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerin yarattığı engellerle mücadele etmek için neler yapmışlardır?
3. Özgürlüklerini ve seçim alanlarını arttırmak, yaşam koşullarını iyileştirmek ve güçlenmek için hangi kaynaklara ve olanaklara gereksinim duymuşlardır ve hangi ölçüde bu kaynaklara ve olanaklara ulaşabilmişlerdir?
4. Geleneksel ve ataerkil toplumsal değer ve tutumların dışına çıkmak üzere hangi stratejileri geliştirmişlerdir?

Tema 1: Yoksul ve Yoksun Çocukluk, Geleneksel ve Ataerkil İlişkilerin Ürettiği Eşitsizliklerle Büyümek

Tema 2: Kuşaktan Kuşağa Aktarılan Yoksulluk ve Yoksunlukla Mücadele, Geleneksel ve Ataerkil İlişkileri Sorgulamak

Şekil 3 - Temalar ve Kategoriler

4. BÖLÜM: ÇÖZÜMLEME VE TARTIŞMA

Bu bölümde, çocukluğundan bu yana yoksulluk deneyimine sahip olan ve bu nedenle de sosyal yardım sistemine dahil olan genç kadın ve genç erkeklerin, ekonomik, kültürel, siyasal ve toplumsal özgürlüklerinin ve seçim alanlarının varlığını tehdit eden ve onları değer verdikleri şeyleri yapma ve diledikleri gibi bir hayat yaşama özgürlüklerinden mahrum bırakan başta toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri olmak üzere karşılaştıkları eşitsizlikleri ve bu eşitsizliklerle nasıl mücadele ettiklerini anlamak üzere gerçekleştirdiğim derinlemesine görüşmelerin çözümlemeleri yer almaktadır.

Hem araştırma sorularımı kurgularken hem de derinlemesine görüşmelerimi sürdürürken esas çabam, yapabilirlik yaklaşımının teorik çerçevesiyle uyumlu olarak maddi göstergelerin yanı sıra kişisel, çevresel ve toplumsal koşulların insanların yaşamlarını ve iyilik hallerini nasıl etkilediğini, araştırmama katılan bireylerin olmak (*being*) ve yapmak (*doing*) üzere değer verdikleri şeyleri yapabilme özgürlüğüne karşılık gelen yapabilirliklerinin, toplumdaki sosyal, politik ve kültürel eşitsizlikler tarafından nasıl şekillendiğini anlamak üzerineydi. Bu bağlamda, görüşmelerimde bir taraftan yapısal eşitsizliklerin onların yapabilirlik kümelerini nasıl farklılaştırdığını anlamaya çalışırken, diğer yandan da bu engellerle nasıl mücadele etmeye çalıştıklarını kavrayama çalıştım. Görüşmelerin metne aktarılan dökümlerinin ve araştırma memolarının çözümlenmesi sürecinde de bu çabamı sürdürdüm. Bu bağlamda, görüşmelerin metne aktarılan dökümleri ve araştırma memolarının çözümlenmesiyle birlikte ulaştığım temalar; yoksul ve yoksun çocukluk, geleneksel ve ataerkil ilişkilerin ürettiği eşitsizliklerle büyümek ve kuşaktan kuşağa aktarılan yoksulluk ve yoksunlukla mücadele, geleneksel ve ataerkil ilişkileri sorgulamak şeklindedir.

4.1. YOKSUL VE YOKSUN ÇOCUKLUK, GELENEKSEL VE ATAERKİL İLİŞKİLERİN ÜRETTİĞİ EŞİTSİZLİKLERLE BÜYÜMEK

Araştırmam kapsamında görüştüğüm bireylerin üçte biri doğduğundan bu yana Keçiören’de yaşamaktayken, bir kısmı ise Ankara’nın başka semtlerinde doğmuş, sonradan Keçiören’e yerleşmiştir. Göç ettikleri semt ise ağırlıklı olarak Altındağ’dır. Başka illerden Ankara’ya göç eden araştırma katılımcılarının çok büyük bir kısmı ise İç

Anadolu'nun Ankara'ya komşu illerinden gelmişlerdir. Doğduğundan bu yana Keçiören'de ikamet eden araştırma katılımcıları da dahil olmak üzere, görüştüğüm bireylerin tümü, kırsaldaki tarımsal üretim sürecinden kopan ailelerden gelmişlerdir. Geçimini, tarım ve hayvancılıkla sağlayan çok çocuklu bu ailelerin sahip oldukları geleneksel ve muhafazakâr değerler de onların geçim süreci dinamikleriyle uyum göstermektedir. Buna göre, tarımsal üretim yapan ailelerin geçim süreçleri, yoğun olarak ücretsiz aile işçisi olan kadınların ve çocukların görünür olmayan emeklerine dayanmıştır. Geçim süreci, aile içerisindeki eşitsiz toplumsal cinsiyet normlarını daha da pekiştirmiş, henüz çocuk yaşta çalışmak zorunda kalan araştırma öznelerinin birçoğunun eğitim yaşamından erkenden uzaklaşmasına ve eğitimden kopmalarına neden olmuştur.

4.1.1. Yoksulluğun Ekonomik ve Toplumsal Boyutu

Araştırma öznelerini araştırmaya katarken zorunlu kriterlerden biri, öznelerin eğitim hayatlarının bir döneminde tüm il ve ilçelerde örgütlenmiş olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından yoksul ailelere sağlanan Şartlı Eğitim Yardımından yararlanmış olmalarıdır. Araştırmama dahil olan katılımcıların aileleri, yararlandıkları dönemde ikamet ettikleri ilçelerin kaymakamlıklarına bağlı faaliyet gösteren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları üzerinden yardım almışlardır. Katılımcıların üçte biri, yardım aldıkları dönemde Ankara'ya komşu Çankırı, Çorum, Yozgat, Kırıkkale gibi İç Anadolu'da yer alan köylerde tarımsal üretim yapan ailelerde büyümüştür. Bu bağlamda, araştırma öznelerinin büyüdükleri kırsal ve kentsel bölgelerde geçim ve istihdam ilişkileri farklılık göstermektedir.

4.1.1.1. Kırsalda Geçim ve İstihdam İlişkileri

Tarımsal üretimin ülke ekonomisi içerisindeki payı ve buna bağlı olarak istihdamdaki oranı yıllar içerisinde azalma eğiliminde olsa dahi, tarımsal üretim hala önemli bir yer tutmaktadır. Dünya Bankası'nın verilerine göre Türkiye'de 1960'da Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki payı %54,9 olan tarımsal üretim, 1990'da %17,4'e, 2000'de %10,08'e, 2019 yılında ise %6,4'e kadar düşmüştür (Dünya Bankası, t.y.). Tarımda istihdam edilenlerin oranı 1990'da %46 iken bu oran da TÜİK İşgücü İstatistikleri 2019'a göre

%17'ye düşmüştür. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2017 tarihli Tarım Sektörü raporu, tarımsal üretimin ve tarımdaki istihdamın azalmasının nedenlerini, tarımda makineleşmeye bağlı olarak işgücü talebinin azalması ancak buna karşın sanayi ve hizmet sektöründeki işgücü talebinin artması, miras nedeniyle ekilebilir tarım arazilerinin parçalanması ve üretim maliyetlerinin yükselmesi olarak göstermektedir (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2017: 141). Neredeyse her beş kişiden birinin istihdam edilmeye devam ettiği tarım sektörü, diğer sektörlerle oranla kadınların işgücüne katılımının, kayıt dışı çalışmanın ve çocuk işçiliğinin yüksekliği ile de ileri çıkmaktadır.

Ankara'da doğup büyümemiş, sonradan Ankara'ya göç etmiş katılımcıların tümü, tarımsal üretim yaparak geçimini sağlayan ailelerde büyümüş ve aile üyelerinin metalaşmamış emeğine dayanan geçim sürecinin bir parçası olmuşlardır. Ecevit (1994)'e göre, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, aile üyeleri tarafından sağlanan metalaşmamış emeğe dayalı kırsaldaki tarımsal üretim ilişkilerinin neredeyse tümüne yayılmış haldedir. Kendi emeğinin getirisine sahip olamayan kadınlar toplumsal, ekonomik ve siyasi ilişkilerden ve kendilerini ataerkil ve eşitsiz iktidar ilişkilerinden çıkarabilecek gelişim olanaklarından dışlanmaktadır (Ecevit, 1994: 95-96).

4.1.1.1.1. Ücretsiz Aile İşçileri Kadınlar ve Görünmeyen Emek

Katılımcıların ailelerinde, kuşaklar boyu kadınlar, özel alan olarak kabul edilen evlerinin devamı sayılan bahçe, tarla ve otlak alanlarında, ahırlarda görünür olmayan emekleriyle ailenin geçiminde çalışmışlardır. Ancak, içinde buldukları geleneksel ve ataerkil yapının kadın emeğini görünmez kılan ve değersizleştiren ideolojik ve kültürel normlarının nasıl içselleştirildiği bugün bile, katılımcıların söylemlerinde karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, katılımcılar, yaşamlarının çok büyük bir bölümünde günlerinin azımsanmayacak kadar büyük bir kısmını tarlada, bahçede çalışarak geçiren annelerinden hiç çalışmamış olarak bahsetmektedirler:

Baba çiftçi, anne ev hanımı. Köy kızı yani.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)³³

³³ Metin boyunca, alıntılarının ardından parantez içlerinde takma isim, yaş ve cinsiyet bilgileri verilmiştir.

Bizim erkeklerimiz çalışırdı, kadınlarımız hiç çalışmazdı. (*Araştırmacı: Az önce annenizin bir günde yaptığı bütün o işleri anlatmıştınız. Onlar işten sayılmıyor galiba.) İşten sayılmıyor evet. Evet o zaman sayılmıyordu. Kadının işidir.

(Hülya, 28 yaşında, kadın)

Gülsüm'ün annesini önce ev hanımı olarak tanıtmaması, ancak sonrasında 'köy kızı' olarak eklemesi, köyde yaşayan bir kadının maddi karşılığı olmasa dahi hane içinde sarf ettiği emeği tanımlama çabasını göstermektedir. Benzer biçimde, Hülya'nın 'kadının işi' olarak belirttiği işler de aslen kadınların yapmakla sorumlu görüldükleri ve aksinin düşünülmeceği çalışma biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Maddi karşılığı olmayan bu çalışma biçimlerinin ne kadar zaman ve emek istediği ise yine Hülya'nın anlatımından görülebilir. Kadınların eve gelir girmesini sağlayan çalışmaları, yine ev içi cinsiyetçi iş bölümünün kadınlar yüklediği ev temizliği gibi gündelik işlerle birleştiğinde kadınların tüm gününü almaktadır:

Sabah kalkardı ilk evi temizlerdi annem. Ekmek yapılacaksa tandırda ekmek yapılırdı. Hayvanlara yem verilecekse onları hazırlardı. Tavuk horoz bir sürü onların yumurtaları toplanırdı. Annem hani derler ya hayvancılığı yapan iyi bilir diye, annem çok iyi yapardı. Hayvanlara o bakardı. Tavuğu bizden alırlardı, sütü bizden alırlardı, yumurtaları bizden alırlardı. Hep böyleydi. Annem yapardı, babam da gider tarladan gelen şeylerle birlikte onları satardı. Annem peynir, tereyağı falan da yapardı. Ankara'dan falan gelmezdi her şey hep evde yapılırdı.

(Hülya, 28 yaşında, kadın)

Mies (2011), tarımsal üretimde kadınların emeklerini özgürce satma hakkına sahip, ücretli emekçiler olarak görülmediğini, kadınların emeklerinin aileyi esas geçindiren kişinin çalışmasına ek olarak kabul gördüğünü ve onların başkasının bakımına muhtaç ev kadınları olarak tanımlandığını vurgulamaktadır. Mies (2011), Hindistan'daki tarım işçisi kadınlarla gerçekleştirilen araştırmadan verdiği örneklerle, kadınların tüm ev işlerini yaparken, aynı zamanda tarımdaki işlerin çoğunu da üstlendiklerini vurgulamaktadır (Mies, 2011: 240-241). Bu çelişkili kabulü yaratansa, kadınların toprak, arazi gibi kaynakların mülkiyetinin kendilerinde olmayışı gibi maddi nedenlerin, kadınların ailedeki erkeklerin mülkiyetinde olan topraklarda harcadıkları emeği değersiz ve görünmez kılan ataerkil ideolojinin iç içe geçmesidir. Kadınlar, kırsaldaki mülksüz³⁴

³⁴ Ecevit (1994), kadınların miras yoluyla kendilerine kalan topraklardan vazgeçmek, erkek kardeşlerine maddi karşılığı olmaksızın vermek ya da değerinin çok altında satmak durumunda kalmaları gibi nedenlerle tarımda kadınların mülksüzleştiklerini belirtmektedir (1994:98).

bırakılmışlıklarının üzerine bir de emekleri üzerinde otorite kuran ve onları kuşaktan kuşağa ücretsiz aile işçisi olarak konumlandıran eşitsiz iktidar ilişkilerinde dönüp durmaktadırlar. Kadınlar evlenmeden önce babalarının, evlendikten sonra ise eşlerinin ve kayınpederlerinin mülkiyetinde bulunan topraklarda, emeklerinin karşılığında gelir elde etmedikleri gibi bir de ‘gelin olmanın’ onları mecbur bıraktığı şekilde çalışmaya devam etmektedirler. Örneğin, çocukluğu kasabada geçen, evlendikten sonra köye kayınvalidesi ve kayınpederinin evine taşınan Havva doğum yapmasının üzerinden dört ay geçmeden tarlada çalışmaya dönmek zorunda kalmıştır:

Küçük evlendim ya bi de. 16 yaşında. 17 yaşında oğlumu doğurdum. Çok zorluk çektim. Kaynanam gitmezdi tarlaya. Ben giderdim. Oğlum 4 aylık değildi. Kendisi gitmezdi, beni tarlaya yolluyodu. Diyemiyodun ki niye. Diyemezsin yani öyle bir şansın yok, gelinsin çünkü. Ama ondan sonra alıştım be abla.

(Havva, 28 yaşında, kadın)

Bir ataerkil aileden diğerine, evlilik yoluyla katılan kadınlar hanedeki üretim ve yeniden üretim sorumluluğunu üstlenmektedirler. Ancak ne kadınların hanenin geçimi için tarlada, ahırda harcadıkları emek ne de evdeki işlere harcadıkları emek maddi olarak karşılığını alabilecekleri bir emek değildir. Hatta bizatihi, tarlada, ahırda harcadıkları emek, ev işlerinin bir uzantısı olarak kabul edildiği için maddi bir değere sahip olmamaktadır. Kadınların, kırsaldaki geçimlik üretimin en önemli aktörleri olmasına karşın çalışmamış olarak kabul edilmeleri bu nedenledir. Örneğin Esra annesinin çalışmamasını şu şekilde anlatmakta, ancak kırsaldaki üretim ilişkilerindeki kadınların ezilmişliğini de bu bağlamda tartışmaya açmaktadır:

Annem çalışmamış, yani çalışmamış derken tarlada çalışmış. O dönem dedemlerin tarlası varmış. Onu ekip biçmişler. Ama başkasının tarlası yani. Çalışmamış derken, maddi anlamda çalışmamış. Gelin olarak çalışmış yani. (Biraz durakladıktan sonra). Köyde kadınlar daha çok eziliyorlar yani. Yani şöyle bir bakıyorum. Babam şehir dışında çalışıyor. Babam yok ortada. Annem hem tarlaya gidiyor hem ineklere falan bakıyor hem bizi yetiştirmeye çalışıyor. Bizi bir düzende tutmaya çalışıyor. Bir yandan da kayınvalidenin, kayınpederin de gönlünü etmeye çalışıyor.

(Esra, 28 yaşında, kadın)

Kırsaldaki üretim sürecinin, kadınların emeği üzerinde hakimiyet kuran, onu değersizleştiren ataerkil ideoloji, kadının emeğinin sömürsünden aldığı güçle, erkeği sadece kadının emeği üzerinde değil aynı zaman da kadının kendisi üzerinde de mutlak

iktidar sahibi kılmaktadır. Kadınlar üzerindeki bu eril iktidar, kadınların kendilerini ve ailelerini ilgilendiren kararlara katılabilmelerini ve yaşamlarının kontrolünü ellerinde tutmalarını engellemektedir. Kadınların eşitsiz konumlarını dönüştürebilecek ve onları güçlendirebilecek eğitim gibi mekanizmalara ve kaynaklara erişebilmelerine engel olmaktadır. Eril iktidarın, kadın üzerindeki şiddete dönüştüğü noktaya ise Gülsüm'ün deneyimleri tanıklık etmektedir:

Babam hiçbir iş yapmazdı. Eli belinde gezerdi. Ne ahıra gider, ne tarlaya gidip çapa yapar. Kesinlikle hiçbir şey yapmazdı. O annem tek başına yapardı hepsini. Yani köylüler anlatırlardı bize çocukken. Annem sizi heybeyle taşırdı. Eşeğin heybesine koyar tarlaya götürürdü. Hem çapa yapardı hem sizi emzirirdi. Hem eve gelip iş de yapardı (acı acı gülüyor). Öyleymiş yani. (Kısa bir sessizliğin ardından) Ben babamın annemi dövüp de ahırda hayvanların zincirine bağlayıp, üç gün aç bıraktığını bilirim. Yani ekmek vermeden, su vermeden.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Kırsaldaki üretim sürecinin geleneksel ve ataerkil normları hanedeki kadın emeğinin yanı sıra, çocuk emeğine de el koyulmasının temellerini oluşturmaktadır. Babanın mutlak otoritesiyle öne çıkan ataerkil ailede, çocuklar da sorgusuz bir biçimde eşitsiz üretim ilişkilerinin bir parçası olmaktadır. Kırsalda büyüyen araştırma öznelerinin bir bölümü, çocukluk yıllarında, diğer aile üyeleriyle birlikte çalışmışlardır.

4.1.1.1.2. Ücretsiz Aile İşçileri Çocuklar ve İmkânsız Çocukluk

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün Çocuk İşçiliğine İlişkin Küresel Tahminler: Sonuçlar ve Eğilimler 2012-2016 Raporu'na göre, 5-17 yaş aralığındaki yaklaşık 152 milyon çocuk, çocuk işçi olarak çalışmaktadır. Bu çocukların %70,9'u tarım sektöründe çalışmaktadır (ILO, 2017). ILO'nun tarımdaki çocuk işçiliğinin tanımlanmasındaki kriterlerine göre, kabul edilebilir asgari çalışma yaşının altındaki çocukların, sınırlı saatlerde ve eğitimlerini aksatmayacak, sağlıklarını ve gelişimlerini tehlikeye atmayacak biçimde hafif işlerde çalışmaları çocuk işçiliği olarak tanımlanmamaktadır. Hatta pek çok kültürde çocukların kabul edilebilir asgari çalışma yaşı öncesinde hafif işlerde çalışmalarının onlara gelecekte işlerine yarayacak beceriler kazandırdığı düşünüldüğü için özendirilmektedir (ILO, 2006: 9). Buna göre, ILO, çocukların hafif işlerde çalışmalarını, çocukların sağlıklarına ve sağlıklı gelişimlerine zarar vermedikçe

ve onları okula devam etmekten, oyun ve boş zaman etkinliklerinden alıkoymadıkça kabul edilebilir kültürel bir olgu olarak değerlendirmektedir.

Kırsalda tarımsal faaliyetlerini sürdürerek geçimlerini sağlayan ailelerde büyüyen katılımcıların hemen hemen hepsi farklı düzeylerde de olsa diğer aile üyeleriyle birlikte çalışmışlardır. Bir kısmı okula ve oyuna ayıracakları zamandan mahrum kalmadan tarlada, çiftlikte çalışırken, bir kısmı için bu mümkün olmamıştır. Ekonomik zorluk yaşayan ve bu nedenle de sosyal yardım alan ailelerde çocuk emeğinin ailenin geçimlerini sürdürme çabasının vazgeçilmez parçası olarak görüldüğü anlaşılmaktadır:

Bostan ekiyorduk. Fasulye falan. Onları satıyordu babam. Sabah kalkın, onları toplayın derdi. İstemsek de mecbur topluyorduk. Mecbur toplamak zorundayız. Çünkü başka bir adam tutsa, mecbur ona para verecek. Bizim yaşımız küçük ama mecbur yardım etmek zorundaydık. İstemsek de. Çünkü öğlene kalmıyor. Çok sıcak oluyor, toplayamıyorduk. Öğlene zaten satılması gerek. Mecbur sabah erkenden kalkıp toplamak zorunda kalıyorduk. Okuldan gelince de çantamızı atıyorduk. Önce namazımızı kılıyorduk. Sonra evin işlerini yapıyorduk. Yemekt, çaydı, bulaşıktı, tarla tapandı. Hep öyleydik. Herkes kendi görevini biliyordu.

(Ayşe, 27 yaşında, kadın)

Babam, annem, iki tane abim, ablam, ben, kız kardeşim. Sabah altı buçukta ayaktaydık, yatamazdınız zaten. Saat kurulmuş gibi biz hepimiz ayaktaydık. Anneme yardım ederdik, annem kahvaltı hazırlarken ben, babam, ablam, büyük abim eğer köyde olursa o, hemen ağılları yemlerdik, sularlık, onları dışarı çıkarırdık. Saat yedi buçuk deyince herkes kahvaltıda idi.

(Hülya, 28 yaşında, kadın)

Ayşe ve Hülya'nın anlatıları, çocukların karşılıksız emeklerine yoğun olarak bel bağlanan üretim sürecinde çocukların mesaiyi andıran biçiminde çalıştıklarını göstermektedir. Ailede tüm çocukların üzerine düşen görevleri bildiği ve saat saat yerine getirdikleri bir düzen kurulmuştur. Bu düzenin bozulmadan sürüp gitmesini denetleyenlerse çoğunlukla babalar olmaktadır. Babalar kimi zaman çocuklara şiddet uygulayarak, çocukların görevlerini aksatmamalarını sağlamaktadırlar. Uygulanan fiziksel ve sözel şiddetle birlikte kurulan düzen sorgulanmadan işlerken, şiddet de normalleşmekte ve içselleştirilmektedir. Ayşe'nin 'herkes üzerine düşeni yaptıktan sonra korkulacak bir şey yoktu' ifadesi üzerinden aile bireylerinde bu durumun nasıl içselleştirildiği izlenebilmektedir. Gülsüm de her sabah kahvaltıda çocukların o gün boyunca yapacakları görevlerin babaları tarafından başlarının arkasına vurularak hatırlatıldığını anlatmaktadır:

Bir de babamın kuralı vardı. Sabah kahvaltıya altıda oturursun. Şöyle (vücudunu dikleştiriyor) tepemize oturur, vururdu başımızın arkasına. Çabuk yiyin, yediğinizi hak edin. Yani inin görevlerinizi yapın diyerekten vururdu.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Çocuklardan, onlara tanımlanan görevleri adeta mesai yapar gibi yerine getirmelerinin beklenmesi, onları okul sonrası ders çalışma, oyun oynama gibi aktivitelerden alıkoymaktadır. Gülsüm mecbur olduğu görevlerin üzerinde yarattığı baskıyı ve yaşadığı bıkkınlığı “(okulda) saat iki olmak üzereyken modumuz düşerdi bizim. Çünkü iki buçukta eve giderdik ve evde görevlerimiz vardı” biçiminde dile getirmektedir. Çocuklar, sorumluluklarına bırakılmış görevleri aksattıklarındaysa fiziksel şiddet de dahil çeşitli yaptırımlarla karşılaşılabilmektedirler. Hem Gülsüm hem Fatih, bu nedenle babalarının kendilerine şiddet uyguladığını anlatmaktadırlar:

Babam çomaklan döverdi. Çomak çok kuvvetli bir şeydir. Kıramazsın onu. Bi gün hayvan olatıyom tarlanın altında, babamgil tütün kırıyo. Arkadaşım da var yanımda. Bırak hayvanı da gel tütün kır biraz. Baba gelemem. Valla nerden geldi, nası geldi bilmiyom bi vurmada kırıldı o çomak bende. Ben yerlerde. Böyle zorluklar yaşadım ben.

(Fatih, 27 yaşında, erkek)

Çocuğuz. Bir de orada erik ağacı vardı. Bütün arkadaşlarım çok lezzetli falan filan, hadi gel erik yiyelim falan yapıyorlardı. Ben de heveslendim. Babam Çorum'a gitmişti. Ben öyle biliyorum. Buzağuları gütmem gerekiyordu aslında (gülüyor). Buzağuları ahıra bağladım (gülüyor) gittim. Babam gelmiş. Buzağuları ahırda görünce beni aramış. Bulunca da bir güzel pataklamıştı babam beni. Ne işin var. Kız çocuğusun sen. Ben ne dediysem onu yapacaksın. Görevini biliyorsun.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Tarımsal üretimde çalışan çocukların karşılaştıkları bir diğer olumsuzluksa güvenliklerini tehdit eden bir ortamda çalışmak zorunda kalmalarıdır. Örneğin, Gülsüm hayvanlarını olatmaya götürdüğü ıssız ve çeşitli tehditlere açık bir alanda tek başına uzun süreler geçirmektedir. Vahşi hayvanların yanı sıra insanlardan da gelebilecek tehlikelerden korunmak için bıçak taşıdığını, köydekilerin de bunu bilerek kendisine yaklaşmadıklarını ifade etmektedir. Kendini koruyabilecek durumda olması bakımından da “erkek gibi yetiştiğini” dile getirmektedir:

Şimdi ben köyde erkek gibi yetiştim. Mecburiyetten. Hani kendimizi korumak amaçlı. Çünkü köydesin, küçücüksün. Önüne gelen bir şeyler yapmaya çabalıyor. Bıçakla falan gezerdim. Diyorum ya hayvanları götürüyorum. İn cin top atıyor.

Dağ başındasın. Bir kurt gelse, bir şey gelse. Savunamayacaksın. Teksin yani. İmdat desen duyan olmaz. Yalnız bir şey yapamayacağını bütün köy de biliyor. Biri takip etse, bir yere saklansa bir şey yapsa. Kimseye sesini duyurup, inandıramazsın. Gırtlığını da keserler, tecavüz de ederler. O amaçla da taşıdığımı bilirlerdi. Gözü kara kızdım Allahtan.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Kırsalda aileler hem geçimlerini sağlayacak tarım ürünlerini hem de kendilerinin tüketeceği ürünleri sağlamak üzere aile üyeleri tarafından karşılanabilecek metalaşmamış emek gücüne ihtiyaç duymuşlardır. Her biri küçük aile işletmesi şeklinde faaliyet gösteren aileler, bedensel emeğin yoğun olduğu işleri gerçekleştirmek üzere aile ve akrabaların mekânsal olarak birbirlerine yakın oturdukları, geniş ve çok çocuklu aileler olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Çocukların gereksinimleri, istekleri, hayalleri ve onların gelecekte daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmelerine yönelik planlar, gündelik hayatlarının odağında geçim zorluğunun ve mücadelesinin yer aldığı aileler için, ya çok geri planda kalmış ya da akıllara dahi gelmemiştir. Bu durum, çocuğa ilişkin değerler, çocuğun aile bütçesine sağladığı ekonomik faydayla birlikte araşsal olarak değerlendirildiği geleneksel yapıdaki ailelerden birinde, Samsun'da büyüyen Fatih'in ifadelerinde görülmektedir:

Köylü olunca beşikteki çocuktan iş umarsın. Beşikteki çocuk iş yapabilir mi acaba. Evlere git bizim orda, üç yaşında dört yaşında çocuklar tütün dizerler. Tütünü iğneye takar böyle. Üç yaşında dört yaşındaki çocuktan iş beklenir bizim orda. Şimdi kıyamıyoruz biz bizim çocuklara.

(Fatih, 27 yaşında, erkek)

Bir yetişkinin çalışmasından farklı olarak, çocuk yaşta çalışmak çocukların bedensel, zihinsel ve duygusal gelişimlerine paralel olarak onların taşıyabileceklerinden çok daha fazla sorumluluğun altına girmeleri anlamına gelmektedir. TÜİK Çocuk İşgücü Anketi 2019 verilerine göre, çalışan 5-17 yaş aralığındaki çocukların en fazla çalıştığı sektör yüzde 30,8 ile tarım sektörüdür. Özellikle 5-14 yaş grubunda çalışan çocukların %64,1'i tarım sektöründe çalışmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020e). 2019'da yaşamını kaybeden çocuk işçilerin yarısı ise tarımda çalışan çocuklardır (BirGün, 2019). Tarımda çalışan çocukların karşılaştıkları sağlık sorunları, ağırlık kaldırma, yük taşıma, uzun saatler boyunca ayakta kalma, sürekli eğilme ve çömelme hareketi yapmaya bağlı olarak kas ve iskelet sisteminde ortaya çıkan hastalıklar, tarım ilaçlarına maruz kalma nedeniyle zehirlenme ve cilt rahatsızlıkları, akrep ve böcek ısırılmaları sonucunda yaşanan alerjik reaksiyonlar ile yeterli güvenlik önlemleri alınmaksızın çalışmaya bağlı olarak yaşanan iş kazalarıdır (Yasin ve Sürmeli, 2018). Kırsalda büyüyen ve aile bütçesine

katkı sağlamak üzere çalışmış olan çocukların deneyimleri de yaptıkları işlerin ağırlığını göstermektedir:

Çok zorlukları vardı. Akşama kadar güneşin önünde ya hayvanın önündesin ya ekindesin. Akşama kadar güneşin önündesin ve çalışıyorsun. Dur yok durmak yok.
(Hasan, 25 yaşında, erkek)

Tarlaya ben giderdim. Tarladan gelir ahıra girerdim. Yani dışarı adamı bendim. Orta malı gibi aynı (gülüyor). Eziyetin büyüğü bendeydi. Yani pirinçtir, şudur budur öyle uğraşırđım. Tesadüf işte pirinç de bana denk geldi. (*Araştırmacı: Nasıl, zor bir iş midir pirinç?) Suyun içindesin sürekli. Beline kadar. Çocuksun zaten. Affedersin aylık hastalandığımda bile suyun içinde oluyodum ben.
(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Tarımsal üretimin aileyi geçindirmeye yetmediğı durumlarda oğlan çocukları da tıpkı ailenin yetişkin erkek üyeleri gibi farklı şehirlere çalışmaya gitmek zorunda kalmışlardır. Katılımcıların anlatımlarından 11-12 yaşlarındaki abilerinin kimi zaman diğer aile üyeleriyle kimi zaman da tek başlarına başka şehirlere çalışmak üzere gönderildikleri görülmektedir. Katılımcılar içerisinde şehir dışında çalışma deneyimine sahip olma yaşı en küçük olan Fatih de tarımın yanı sıra inşaat sektöründe de çalışmıştır. O yaşlarda bir çocuk için tehlikeli olabilecek işlerde çalıştığını ancak buna mecbur olduğunu anlatmaktadır:

Dokuz yaşından beri hep çalışıyorum. Bizim hep böyle. Benim hayatım çocukluğumdan beri çalışmayla geçti. Ben 12-13 yaşındaydım, Kastamonu'ya inşaata çalışmaya gidiyordum. Hem de öyle böyle değil. Hafriyat kazıyordum. Binaların etrafını açıyoduk. Oraya izolasyon yapıyoduk. Şu anda kimse çalıştırmaz da yaptırılmaz da. Ama o zaman yapmak zorundaydım.
(Fatih, 27 yaşında, erkek)

Fatih gibi İsmail de on iki yaşındayken, okulun kapalı olduğu yaz aylarında Ankara'ya çalışmak için gidip gelmiştir. On iki yaşın inşaatlarda çalışmak için çok küçük olduğunu belirten İsmail "küçük ama yapacak çare de yok yani. Boş gezeceğine en azından çalışsın dediler" şeklinde hem ailesinin hem de ailesinin onu çalışmaya gönderme kararı karşısında kendisinin çaresizliğini ifade etmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmının anlatıları ise, aileye asıl gelir getirici işlerin çocuklar tarafından yapıldığını göstermektedir. Hatta bir kısmının ailesinde yalnızca çocuklar çalışmış ve aileye gelir getirmişlerdir:

Biz köyde tarla, tapan, ahır işleriyle uğraşıyorduk. Babam sadece hasat zamanı gelirdi. Hayvanları satmaya, tarladan ekin kaldırılıp satılmaya. Parayı alır giderdi. Bu şekilde büyüdük biz.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Ailenin geçiminde vazgeçilmez olarak kabul edilen çocuk emeği, büyüyüp evden ayrılan kardeşlerden küçük kardeşlere devredilmektedir. Bu devir, kimi zaman ailenin maddi durumu biraz daha iyileşene kadar sürmekteyken, ailenin en küçük çocukları çalışmak zorunda kalmamakta ve daha uzun yıllar eğitim hayatında kalabilmektedirler. Katılımcıların anlatılarına göre, aile bütçesine katkı vermek üzere çalışılmaya başlama yaşı ailedeki en büyük çocuktan başlayarak kardeşlerine sıra gelene kadar azalmaktadır. Bu durumda ailenin en büyük çocuğu olmak, okula gidebilme, çalışmak zorunda olmama, özellikle kız çocukları özelinde küçük kardeşlerine bakım vermek zorunda kalmama açısından dezavantajlar barındırmaktadır:

Biz dokuz kardeşiz. En büyüğümüz 19 yaşındaydı, en küçüğümüz de 6 yaşındaydı annem öldüğünde. Benden büyük ablalarım var. Evlenen gitti. Öbürü idare etti. Evlenen gitti. Öbürü idare etti. En son ben kaldıydım... Kız kardeşim işte o zaman 5. Sınıfı. Ben evlenmek istemiyorum dedim. O okuyor daha, o küçük. Abilerini idare edemez dedim. Yemek yapamaz. Ahıra gidemez. Çamaşır yıkayamaz. Köy yeri çünkü elde yıkanması gereken şeyler var. Elde yapılacak şeyler var. Hayır dediler. Evleneceksin.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Babası tarafından zorla evlendirilmek istenen Gülsüm'ün karşı çıkışında görüldüğü gibi, ailedeki kız çocuklarının, oğlan çocuklarından farklı olarak, yemek, ev temizliği, çamaşır ve bulaşıkların yıkanması, ailedeki çocuk, engelli, yaşlı ve hasta bireylere bakım verilmesi gibi hane içi sorumlulukları bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet temelli bu ayrışmayla birlikte, kız çocukları büyüdükçe giderek daha fazla ev içindeki işlere yönelirken, oğlan çocukları tarlada çalışmayı sürdürmektedir. Kadın katılımcılar ev içi ve dışındaki emeğin kullanımındaki bu dönüşümü çocukluğun bitmesi ve 'genç kız' olma şeklinde adlandırmaktadırlar:

Çocukken oyunla geçerdi günler. Genç kız olunca ekmekti, suydü, yemekti, bulaşıktı, çamaşırdı, o zaman makine falan yoktu, anneye yardım şeklindeydi. Ben daha çok evde kalırdım. Ev işlerini annemle beraber kotarırdık. İkimiz yani. Abim, kardeşim falan onlar daha çok tarlada çalışmışlardır. Ama tabii ben de gittim tarlaya.

(Hatice, 27 yaşında, kadın)

Özellikle annelerin sağlık sorunları olduğu hanelerde, ev işleri ve bakım verme sorumlulukları evin en büyük kız çocuğu üzerinde toplanmaktadır. Tıpkı, evlenmemek ve henüz ilkokul giden küçük kız kardeşini, ev içi sorumluluklarla tek başına bırakmak istemeyen Gülsüm'ün örneğinde olduğu gibi kız çocukları kendilerinden küçük kardeşlerinin zorluk yaşamamaları için daha fazla sorumluluk almaktadırlar. Bu kız çocuklarından biri olan Ayşe de kendisinden küçük kız kardeşleri yıpranmasın diye ev içindeki asıl sorumlulukları kendisinin üstlendiğini anlatmaktadır. Geleneksel ataerkil toplumsal cinsiyet değerlerinin, kadınları ve kız çocuklarını, ailenin diğer üyelerinin gereksinimleri ve iyilik halleri için 'feda etmeleri' şeklindeki beklentisi Gülsüm'ün anlatılarında olduğu gibi Ayşe'nin anlatılarında da izlenmektedir:

En büyük kız bendim. Bütün sorumluluklar bendeydi En büyükleri ben olduğum için ben yapıyordum. Pek fazla onlara yıkmıyordum yıpranmasınlar diye. Annem sağlığı nedeniyle hep yatıyordu. Kalkmıyordu. Babam bizi bırakıyordu. Hani babam geliyordu. Saati belliydi, işi belliydi. Yemeğini veriyorduk, şeyini veriyorduk. Gidiyordu, yatıyordu. Öyle. Kendi halimizdeydik.

(Ayşe, 27 yaşında, kadın)

4.1.1.1.3. Kırsalda Giderek Zorlaşan Geçim Koşulları

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD kaynaklı Marshall yardımları ve kırdan yaşayan seçmenlerin oylarını kazanmak üzere uygulamaya konan tarım destek politikalarının getirisi tarımsal üretim sürecinde makineleşmenin ve üretimde verimliliğin artışı olmuştur (Keyder ve Yenal, 2018: 106). Araştırmaya katkı verenlerin büyük çoğunluğunun göç ettiği İç Anadolu bölgesi ise Marshall yardımlarından en çok yararlanan bölgelerden biridir. Daha çok tahıl ve bakliyat üretimi yapılan İç Anadolu bölgesi için, tarımda makineleşmeyle birlikte tarımsal üretimin emek yoğun niteliği azalmaya başlamıştır. Ürün çeşitlendirme gibi olanakların kolay bir alternatif olmadığı İç Anadolu bölgesindeki köylerde, bu süreç kırdan kente göçü tetiklerken (Keyder ve Yenal, 2018: 52; Keyder, 1983: 40-41), kadınları da tarımsal üretimden kopararak marjinalleştirmiştir. Kadınlar giderek "ev kadını" konumuna çekilmişlerdir (Gündüz-Hoşgör, 2010: 298).

1980 sonrasında uygulanmaya başlayan neoliberal yapısal uyum politikalarıyla birlikteyse, tarımda devlet destekli politikalar giderek terk edilerek, üreticiler koşulların

çok uluslu şirketler tarafından belirlendiği serbest piyasa düzeninde rekabet etmeye zorlanmışlardır. 2001’de Dünya Bankası’nın Tarım Reformu Uygulama Projesi’yle birlikte de üreticiyi koruyan destekleyici tarım politikalarının devlet bütçesi üzerinde yük olduğu gerekçesinden hareket edilerek devletin üreticilere sağladığı fiyat, girdi ve kredi destekleri aşamalı olarak kaldırılmış, yerine doğrudan gelir desteğine geçilmesi öngörülmüştür (Keyder ve Yenal, 2018: 59-61). Çok uluslu şirketlerin çıkarları lehine gerçekleştirilen dönüşümün, kırsaldaki etkisi ise, metalaşmamış küçük ölçekli aile tarımının azalması ya da tamamen sona ermesi olmuştur. Tarımsal üretim yaparak geçimini sağlayan aileler, serbest piyasa koşullarında rekabet edemedikleri için tarımdan koparken, geçinmek için başta inşaat olmak üzere tarım dışı sektörlerde dönemsel olarak çalışmak ya da kente göç etmek gibi seçeneklere yönelmek zorunda kalmışlardır (Aydın, 2010; Gürsoy ve Dodurka, 2016). Araştırma öznelininin birçoğu da söz konusu tarımsal üretim politikalarındaki dönüşümden etkilenecek, kente göç etmek durumunda kalan ailelerden gelmektedirler.

Faaliyet gösterilen esas sektörün tarım olduğu kırsal bölgelerde, tarımsal üretime engel oluşturan etmenlerin kırsal yoksullukta önemli bir payı bulunmaktadır. Köyün tarıma ne kadar elverişli olduğunu belirleyen coğrafi yapılar, toprağın niteliği, suya erişim bu etmenlerden birkaçıdır. Katılımcıların bir kısmının yaşadığı köylerin tarıma elverişli olmaması nedeniyle, aileler geçimlerini sağlamak üzere tarım dışı faaliyetlere yönelmişlerdir:

Babam inşaat işçisiydi köyde. Genelde köyümüzde inşaat işiyle uğraşırlar. Düz bir arazi olmadığından, herkes inşaat işiyle uğraşır, yani erkekler. Yeri yüzünden yani. Otlak arazi yok. Kızılırmak’ın geçtiği köyler var oralara çeltik ekerler, pancar ekerler geçimlerini sağlarlar. Bizim orda da düz bir arazi olmadığından kimse durmak istemiyor orda. Tarla, bağ, bahçe yok.

(Osman, 26 yaşında, erkek)

Büyük çoğunluğunu İç Anadolu’dan göç edenlerin oluşturduğu katılımcılar ürettikleri ürünün bir kısmını satarak belli bir miktar gelir elde edebildiklerini aktarmışlardır. Ancak sadece aile üyelerinin emek gücüyle gerçekleştirilen üretim sürecini daha verimli kılabilecek tarım araçlarından da yoksun olan aileler, ürünlerini satarak gelir elde etmekten çok kendi tüketimleri için ekin ekmeye devam etmişlerdir:

Köy de o kadar verimli bir köy değildi. Belki ne bileyim traktör olsa çeşitli yatırım araçları olsa geçinilir ama her şeyi komşudan rica et. Ona minnet et o şekilde ilerlediği için şartlar hiçbir şekilde elverişli değildi. Yani kendi geçimini sağlamaya bile yetmiyordu maalesef. Bizim köyün bir tek fasulyesi meşhurdu. Onun dışında domates falan o tarz şeyler. Satış çok fazla olmuyordu olsa da yakın köylere. Hatırlıyorum dedemle ata yüklerdik. Onu da yakın köylere satardık. Toplu bir şekilde satıyorduk zaten. Biz toptan satıyorduk. Ordakiler de perakende satışını yapıyordu.

(Elif, 26 yaşında, kadın)

Kırsalda tarım ve hayvancılıkla geçim olanağının azalmasıyla birlikte, ailedeki erkekler iş bulma umuduyla, inşaat sektörünün canlı olduğu dönemlerde başta Ankara olmak üzere çeşitli illere inşaatlarda çalışmak üzere gidip gelmişlerdir. Örneğin Hatice'nin abileri Ankara'da inşaatlarda boyacı olarak çalışarak aileye gelir sağlamaya çalışmışlardır: *“Abimgillerin desteğiyle dururduk köyde. Onlar burada (Ankara'da) boyacılık ederlerdi, babamgile destek olurlardı, para yardımı yaparlardı.”* Şerife de babasının inşaatla çalışmak için Ankara'ya gidip geldiğini aktarmaktadır: *“Baba Ankara'da inşaatla çalışırdı. On beş-yirmi günde bir gelir, sonra tekrar Ankara'ya dönerdi köyde iş olmadığı için.”* Ankara gibi gidilen şehirlerdeki dönemlik işlerse, aile üyeleri, akrabalar ya da hemşerilerin aracılığıyla bulunmaktadır:

Kendi akrabalarımız, kendi köylülerimiz var. Onlar buraya gurbetçi gelip, gidiyo ya. Onların vasıtasıyla gelir giderdik.

(İsmail, 28 yaşında, erkek)

Babaların ve yaşı biraz daha büyük erkek çocuklarının şehirde çalışmaya gittikleri pek çok ailede tarım ve hayvancılık faaliyetlerini sürdürme sorumluluğu tamamen ailedeki kadın ve çocuklara kalmıştır. Kadınlar ve çocuklar, ailenin tüketeceği tarım ürünlerini yetiştirebilmek için çalışmaya devam etmişlerdir:

Şimdi babamız yok, dedemiz yok çalışmaya gitmişler. Su da kuyuyu açıp da kuyudan çıkarma gibi bir şey değil. Çok uzak bir mevkiden borularla geliyor. Biz de uzaktan o suyu getirirdik. Havuz var büyük, bakarız havuz boş. Suyu getirmeye kim gitcek. Osman annesiyle gitcek. Sabahına domates salatalık fasulye ne varsa yiyecek susuz kuruyacaklar yani. Bir nevi kış yiyeceğini ordan çıkarıyoruz. Turşusunu, salçasını yaparız. Konserve, ne bileyim kuruturlardı fasulyeyi. Bamyası olurdu. Fazla olmasa da bağ vardı, üzüm olurdu. Onları bellemek lazımdı onların yetişmesi için belliyorduk. Hepimiz giderdik. Annem, ablam, ben falan. Babam çalışıyo.

(Osman, 26 yaşında, erkek)

Osman'ın ailesinde olduğu gibi, tarımsal üretimin aileyi geçindirmeye yetmediği durumlarda, ailedeki erkekler kimi zaman ayları bulan bir zaman sürecinde evlerinden uzakta çalışmayı sürdürmüşlerdir. On iki yaşından bu yana dönem dönem Ankara'ya inşaatlarda çalışmak üzere gelen İsmail bu güvencesiz ve düzensiz çalışma koşullarının ve ailesinden aylarca uzak kalmanın çok zor olduğunu anlatmaktadır. Uzun bir süre bu koşullarda çalışmayı sürdüren İsmail, bir noktadan sonra dayanamadığını ifade etmektedir:

İnsan belli bir şeyden sonra dayanamıyor yani git gel git gel. Gidiyon, geliyon sürekli gurbete. Ama hiçbir şey yapamıyosun. Ne sigortanı tamamlayarak çalışabiliyosun. Ne aileni kurabiliyosun, ne çoluğunu çocuğunu. Zor şartları vardı. Düşün ben şimdi üç aydan sonra ancak gidebiliyom çoluğumun çocuğumun yanına. Bi on beş gün gidiyom geri geliyom. Bi beş ay daha duruyom. Çok zor yani.

(İsmail, 28 yaşında, erkek)

İsmail'in uzun bir süre yaşadığı bu zorlukları bilen ve aynı şekilde deneyimleyen Osman'ın babası ise, askerden yeni dönen oğlunu Ankara'ya göndermek istemiştir. Kendisi de evden ve ailesinden uzakta çalışmayı istemeyen ve çevresindeki erkeklerin çalışma koşullarının zorluğuna tanıklık eden Osman da babasının isteğine uymuştur. Kendi ailesini kurmak isteyen Osman'ın ayrı bir ev kurup geçimini sağlayabileceği şekilde tarımsal üretim yapabileceği uygun koşullar da olmadığı için askerden sonra doğrudan Ankara'ya gelip iş aramaya başlamıştır:

Ben tercih etmedim. Ben akşam iş bitiminde eve gelmeyi istiyorum. Akşam sıcak çorbamı içmeyince ben çalışmam yani. Köyde kalsam, köydekiler altı ay burada çalışıyorlar, altı ayda köyde yattırlardı ben küçükkene. Yakın olduğu için Ankara'ya geliyorlardı. İnşaatta altı ay çalışıp, altı ay da o parayı yiyorlardı. Bana zor geldi. Babam da dedi, bizim de arazi yok, hayvan yoktu. Gelir olmadığından babam da dedi sen burda durma. Şartlar bu şekildeydi yani, köyde durmaya el vermedi.

(Osman, 26 yaşında, erkek)

Elif'in dedesi de benzer bir şekilde oğlunu Ankara'ya gitmesi için yönlendirirken, "Burda ne uzar ne kısalırsın. Hem orda çocuklarını da okutursun" diyerek bunun aynı zamanda çocukların okuması için de bir fırsat olduğunu dile getirmiştir. Başlangıçta yılın birkaç ayında, köyden kente git gel yaparak çalışıp para kazanan kimi aile fertleri İsmail'in de "İnsan belli bir şeyden sonra dayanamıyor yani git gel git gel" şeklinde ifade ettiği gibi bir noktadan sonra daha düzenli ve sigortalı işlere girmenin yollarını aramaya

başlamaktadırlar. Türlü zorluklar ve badireleri atlatarak istedikleri tam zamanlı ve güvenceli bir işe yerleşme şansı bulduktan sonraki adım ise ailenin geride kalan üyelerinin de şehre gelmeleridir. Ailelerinin de yaşayabilmesine olanak verecek şekilde ev bulup, bir düzen kurmayı başaran erkeklerin ardından diğer aile üyeleri de şehre göç ettiğinde kademeli göç süreci tamamlanmaktadır. En büyük abisinin ardından Sivas'tan göç eden Mehmet'in ailesinin göç hikayesi ve daha yakın zamanlarda eşinin ardından Konya'dan göç eden Şerife'nin anlatıları kademeli göçün nasıl gerçekleştiğini göstermektedir:

Tarım hemen hemen bitmişti, abim buraya gelmişti köyden. Çeşitli işlerde çalışmaya başladı. Lokantada falan çalıştı. Bize para yollardı. Bir süre teyzemin yanında falan kaldı. Orda biraz sıkıntılar çekmiş. Sonra bir arkadaşıyla eve çıkmış. Ondan sonra kendisi ev tutunca, biz de gelmişiz.

(Mehmet, 25 yaşında, erkek)

Eşim burda bekar hayatı yaşadığı için biz de gelmek zorunda kaldık çocuklarlan. Burda kalıyordu, çalıştığı için.

(Şerife, 25 yaşında, kadın)

Kırsalda, pek çok katılımcının ailesi için tarımsal üretim yaparak geçinebilme imkânı kalmamıştır. Şerife bu durumu “hayvancılıkla geçinilirdi burda ancak artık yok. Eskisi gibi olmadığı için kimse yapmıyor yani. Köyde hayat kalmadı” sözleriyle özetlemektedir. Köydekiler ya yevmiyeli olarak başkalarının tarlalarında çalışmaya ya da tarım dışı sektörlerde çalışmaya yönelmişlerdir. Başını inşaatın çektiği işkollarında dönemsel olarak başka şehirlerde çalışmaya giden genç nüfusun artık şehirlerde kalıcı olmaya başlamasıyla, köylerde çoğunlukla yaşlılar kalmıştır. Onlar da bugün bile kendilerine ait bahçelerinde biraz kendi tüketecekleri kadar ürünleri yetiştirmek biraz da nostaljik sebeplerle ufak tefek bir şeyler ekip biçmeye devam etmektedirler:

Köydeler. Oraları daha çok seviyorlar. Havası temiz, suyu temiz. Bir de burada rahat edemiyor. Orada kapıdan dışarı çıktığı zaman herkes tanıdık. Bahçeyle uğraşılıyor. Bir şeyler ekiliyor. Salatalık, domates.

(Mehmet, 25 yaşında, erkek)

Şimdi köyde bir yaşlılar kaldı. Devletimiz sağ olsun hepsine maaş bağladı az da olsa. Babam emekli. İnşaat emekli oldu. Annem var. Halam var. Halam özürülü. Halama bakıyorlar.

(Osman, 26 yaşında, erkek)

Kendisine ait bir toprağı olmayan ve dönemsel olarak farklı şehirlerde inşaatlarda çalışan Osman'ın babası yıllarca sigortasız çalıştırıldıkları için emeklilik aylığı alma haklarından mahrum kalmıştır. Osman'ın babasının da dahil olduğu pek çok kişi, işverenlerin maaşlarından kesinti yapmamaları için sigorta primlerinin ödenmemesine razı olmuşlardır. Osman babasının, işverenler tarafından kimi zaman ödenen kimi zaman da ödenmeyen primlerinden dolayı bir türlü emekli olamadığını, ancak sonrasında kamuda çalışan birinin yönlendirmesi sayesinde babasının emekli olabildiğini anlatmaktadır:

Köyde babamın bir arkadaşı işte kırk küsur yaşında mı ne emekli olmuş. Bursa'ya bütün köy gitti ya çalışmaya. Babamlar buna gülerlermiş az para alıyor diye. Parayı devlete yediriyon derlermiş. Onla dalga geçiyorlarmış. O adam uyanıkmiş, sigorta yaptırıyormuş. Kendisi tercih etmiş yani. Babamın sigortası var ama dolmuyor. İşte inşaatta sigortacılar, vergi dairesinden gelen memurlar olunca bunlar saklanırlarmış. Sigorta yapsalar, maaşından para kesecekler. Düşünmüyorlar ki ileriye. İlerisini bilen yok, eve para götürecekler. Daha fazla para gidecek. Ama işte dolmuyor babamın sigortası. İşte devlet memuru olan bi adamı bulmuşlar. O abi devlet içinde ya biliyo bütün yasaları, ne yasa çıktıysa takip ediyö. Babamın adını, soyadını alıyo. O takip ediyö. Sonra babamı arıyo senin isteğe bağlı sigortanı başlatacağız diyo. Babam bilmez yani devletin yasanını. Ben bile bilmiyorum. Orda anayasa kitapçığı var yazıyor ama ne hakkımız olduğunu bilmiyöz. O kadar vatandaşız yani, ne hakkımız var bilmiyoruz. Sen diyo babama onu yatır. Ben diyo seni emekli yapıcım. Yani o abi sayesinde emekli oldu babam.

(Osman, 26, erkek)

Kırsal alandaki istihdam ilişkilerinin ve kentte sosyal güvenlik sistemine dahil olmayarak sürdürülen güvencesiz ve kayıt dışı çalışma koşullarının doğrudan sonucu ise, her beş kişiden birini içine alan kırsal yoksulluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Gürsoy ve Dodurka, 2016: 16). Metalaşmamış aile emeğine dayalı tarımsal üretimin, neoliberal politikalarla giderek yokoluşuyla birlikte, köylüler bir kayıtsız çalışma biçiminden diğerine sürüklenirken, kırdan kente göçenler de yeni geldikleri kent yaşamına ve onun dinamiklerine ayak uydurmaya çalışmaktadırlar. Çok boyutlu olanaksızlıklar nedeniyle, kırsalda eğitim görme imkânı bulamayan ya da eğitimden çok erken koparlarsa, eğitimin onlara sağlayacağı donanımlardan yoksun olarak ancak kentteki kayıtsız ve güvencesiz işlerde istihdam edilmektedirler.

4.1.1.2. Kentte Geçim ve İstihdam İlişkileri

Şerife'nin dediği gibi “*köyde hayat kalmayınca*” katılımcıların aileleri için kente göç etmekten başka bir çare kalmamıştır. Ankara'ya göç edenler ev bulmak, işe girmek ya da sosyal yardımlardan yararlanmak için eğer kendilerinden önce gelen aile ve akraba üyeleri varsa onların desteğine başvurmuşlardır. Akraba ve hemşerilik temelli bu enformel ilişkiler ağının, kente temelli olarak göç edenleri yoksulluğa düşmekten ve dışlanmaktan koruma sağlayabildiği görülmektedir. Ancak bu güvence ağının, yıllar içinde değiştiği, özellikle de kente daha yakın tarihlerde gelenler için neredeyse tamamen kaybolup gittiği gözlemlenmektedir. Katılımcıların çoğunlukla ikamet ettiği Keçiören başta olmak üzere Mamak, Altındağ gibi semtlerdeki gecekondu bölgelerinin kentsel dönüşüm kapsamına girmesiyle birlikte sadece kente yeni gelenlerin barınma sorununu çözen gecekondu ortadan kalkmamış, aynı zamanda yakın ilişkilerin sağlayabileceği çeşitli avantajlardan da mahrum bırakacak şekilde onları mekânsal olarak birbirlerinden uzaklaştırmıştır.

Katılımcıların ailelerinin önemli bir bölümünün Ankara'ya göç etmesi ya onlar doğmadan önce ya da çok küçük yaşlardayken gerçekleşmiştir. Bu nedenle göç etme hikayelerini, birinci ağızdan değil, diğer aile üyelerinden dinledikleri kadarıyla aktarmışlardır. Aynı şekilde, kente ilk geldiklerindeki gecekondu mahallesindeki yaşantıları da büyük çoğunluğunun çocukluk dönemlerine denk gelmiştir. Bu nedenle de gecekondu yaşamına özgü altyapısal sorunlardan ve çekilen zorluklardan çok, birbirlerine yakın evlerde büyüyen ve aralarında akrabalık ya da hemşerilik ilişkisi bulunan çocuklarla beraber oyun oynanan keyifli zamanları anlatmaktadırlar. Örneğin Mahmut, kendisinin değil ama annesinin gecekonduya ayrılıp apartmana taşındığındaki mutluluğundan “*annem için şeydir, tabii oranın pisliğinden kurtuldum daha rahat, daha temiz*” şeklinde değinerek, gecekonduyun zorluklarını daha çok yetişkinlerin deneyimlediğini belirtmektedir. “*Sobayla ısınmak zorunda kalıyorduk. Odun bulamazdık, bazen kömür bulamazdık. Çatı akardı. Camlardan çok aşırı soğuk girerdi. Çok üşürdük çok*” diyen Emine ya da “*Tek bir odada soba oluyordu. Diğer odalar soğuktu. İç içe yatıyorduk anne baba kardeşler. Onun zorluğu vardı*” diyen Fatma'nın anlatılarına göre, gecekondu oturlan yıllardan en çok hatırladıkları zorluklar evin ısınmaması nedeniyle çok üşmeleri ve ısınmak için aile üyelerinin tek bir odayı paylaşmak zorunda kalmış

olmalarıdır. Ancak çoğunlukla, çocukluklarına dair bugün özlemle karışık paylaştıkları hikayeler türlü yoksunluklar barındırmakla beraber her şeye rağmen yine de güzel hatırlanmaktadır.

O zamanla şu zaman arasındaki farka bakıyorum da abla şu an daha çok iyi. Hem maddi yönden olsun manevi yönünü geçtim artık, hani bakıyorum da bir yönden rezillikmiş gibi bir yönden de güzel anılar yani. Kötü olsa bile iyiydi yani.

(Salih, 23 yaşında, erkek)

4.1.1.2.1. Kentte Zorlu Geçim Koşulları: Enformel ve Formel Yardımlar ve Destekler

Katılımcıların bir kısmının ailesi henüz kente göç etmeden önce de ekonomik yoksulluk içinde olduğu için sosyal yardımlardan yararlanmış, Ankara'ya taşındıktan sonra da yine yardım almaya devam etmişlerdir. Ev içi işlerin yanı sıra tarlada da çalışan kadınlar kente geldikten sonra çoğunlukla evlerde kalırlarken, erkekler ya kente gelmeden önce olduğu gibi inşaatlarda çalışmaya devam etmiş ya da komilik, bulaşıkçılık gibi çoğunlukla düşük ücretli işlerde çalışmaya başlamışlardır. İnşaatlarda çalışanlar için inşaat sektörünün mevsimsel koşullara bağlı olarak duraksaması eskiden olduğu gibi geçinmeyi zorlaştırmaya devam etmiştir. Havva'nın deyişiyle inşaatteki işlerin 'bir var bir yok' durumu nedeniyle inşaat sektörü dışında daha kalıcı daha güvenceli işlere girmenin yolları kovalanmış, bunun için de akraba ve hemşerilerin desteklerine başvurulmuştur:

Köyden buraya gelenler daha çok fabrikaya yerleştiler, inşaat fabrikaları, briket fabrikaları falan. Çünkü inşaat kışın yağmur yağdığına iş olmuyor. Havalalar soğudu mu inşaat işi durur.

(Osman, 26 yaşında, erkek)

Hep amcalarla, tanıdıklarla. Köylülerle. Mesela resimci babamın amcasının oğlu. Hani kuzenin yanına girmiş. İşte sanayiye amcamın bir arkadaşının yanına girmiş. Kuaföre yine öyle. İşte böyle böyle.

(Esra, 28 yaşında, kadın)

Ancak en fazla ilkokulu tamamlamış olan pek çoğu için güvenceli yani sigorta primlerinin düzenli olarak işverenler tarafından yatırıldığı bir işte çalışabilmek mümkün olmamıştır. Yıllarca sigortasız ve kayıt dışı çalışmanın sonucunda ise sosyal güvenliğin çalışanlara sağladığı güvencelerden yoksun kalmışlardır. Çalışmaya başlama yaşına

göre belki de çoktan emeklilik hakkını kazanmış olmaları gerekirken, sağlıkları el vermese bile bugün hala çalışmaya devam etmektedirler:

Baba ilkokul mezunu herhalde. Köyden gelmişler. Ne olacak. Onların ne mesleği var, bi şeyi var. Amelelik yaparak geçimlerini sağlamaya çalışmışlar. Şimdi de hasta. Ayaklarında şeyler var, varisler. Doktor çalışmayacak diyor ama mecbur çalışıyor.

(Mahmut, 28 yaşında, erkek)

Farklı tarihlerde Ankara'ya yerleşen ve aralarında akrabalık ya da hemşerilik ilişkisi olanlar birbirlerine mekânsal olarak yakın olacakları gecekondulu mahallelerine yerleşmişlerdir. Kente yeni gelenleri ilk karşılayan ve kent yaşamının yabancılığında onları sarıp sarmalayan da akrabalık ve hemşeriliğe dayanan ilişkiler olmuştur. Örneğin Mahmut “Bizim sadece akrabalar destek olmazdı ki, köyümüzün adamı bile yardımcı olurdu. Hepsi aynı memleketli, aynı köylü olduğu için” diyerek aynı memleketten göç etmiş olmanın temelini oluşturduğu ilişkilerin onlar için yadsınamaz önemini anlatmaktadır. Göç edilen yerin insanlarıyla kentte de sürdürülen bu ilişkiler sayesinde büyük ve yabancı bir yerde yalnızlık ve güvensizlik hissedilmediği dile getirilmektedir.

Sürdürülen sosyal ilişkiler, en çok da “kıt kanaat geçinilen” zamanlarda, birbirlerinin zor durumundan haberdar olabilme ve yardımına koşabilme imkânı vermiştir. Özellikle bugün de içinde buldukları bu kıt kanaat geçinme koşullarıyla geçmişte kıyasladıklarında en çok da bu dayanışmanın eksikliğini hissettikleri ifade edilmektedir:

Fakirdik kendi halimizdeydik. Çoluk çocuk beraberdik. Kıt kanaat geçinirdik. İyi kötü ekmeğimiz gelirdi. Çıkardın dışarı, çayını alırdın. Komşuların gelirdi. Oturulur, hep birlikte yenir içilirdi. Şu komşunun yok mu, yoklukta mı hemen öbürü koşardı. Ordayken böyle darlık olsun, sıkıntı olsun koşarlardı. Geçim sıkıntısı oldu mu hep destek çıkarlardı birbirlerine. Şimdi nerde?

(Melek, 21 yaşında, kadın)

Önceden aralarında tanışıklık olmasa dahi, aynı köyden ya da birbirine komşu köylerden göç etmiş olmak onlara paylaşılacak ortak bir nokta sağlamış ve kendilerini kentteki diğer ‘yabancılardan’ uzakta ve güvende hissetmelerine olanak vermiştir. Bu güvende hissetme hali, Melek’in sözünü ettiği gibi ekonomik zorlukları atlama da çevreden destek göreceğini bilme anlamını taşıırken, aynı zamanda fiziksel olarak da güvende hissetmeyi sağlamıştır. Katılımcıların şu anda oturdukları apartman yaşamı ve

gecekonduadaki yaşantılarına dair kıyaslarken en çok vurgu yaptıkları da orada ne kadar güvende hissettiklerini anlatmak üzere kapılarını kilitlemediklerini örnek vermeleridir:

Aşağı mahallede oturuyorduk. Gecekonduydı orası komple. Oradaki insanlar hep sabit kendi insanları yani aynı memleketin insanlarıydı. Orası komple Erzurumluydu mesela. Dışarıya hani yabancılara karşı farklılardı. Ama kendi içlerinde biz onların içindeydik çok tutumlulardı yani. Yabancılara karşı agresif yani ne bileyim itici. Ama kendi içlerinden insanlara karşı misafirperverler, sahiplenme şeysi vardı. Komşuluktan öte hani akrabalık varmış gibiydi.

(Salih, 23 yaşında, erkek)

Kapımız kilitli olmazdı orda. Herkes rahatlıkla uyurdu, bir sorun olmazdı. Geceleri oyunlar oynardık; büyükler, küçükler hep beraber oynardık, ip atlardık falan.

(Cemile, 23 yaşında, kadın)

Salih'in "komşudan öte akraba" olarak tanımladığı enformel ilişkiler en çok da istihdam ilişkisiyle kurulan sosyal güvenlik politikalarının dışladığı, kayıtsız ve güvencesiz çalışanların aileye gelir getiremeyecek hale geldikleri ölüm, hastalık ve iş kazası gibi durumlarda kurtarıcı bir rol oynamıştır. Hülya'nın deyişiyle "öz amcamızdan istemeye çekinirdik de komşumuzdan alırdık" dediği destek ve yardımlar sayesinde ailelerin içinde buldukları ekonomik darboğazlar bir süreliğine ve bir nebze de olsa aşılabilmektedir. Babalarını kaybeden Özlem ve Cemile, babalarının mahallede tanınan ve sevilen kişiler olduğunu ve ölümlerinden sonra komşulardan ve arkadaşlardan maddi destekler geldiğini anlatmaktadırlar:

Sigortası yoktu babamın. Çok çalıştı ama hiç yatırmamışlar. Adam 266 gün mü ne yatırmış...[.]...Babam öldüğünde kiradaydık gecekondu. Ev sahibi birkaç ay almadı kira babam vefat ettikten sonra. Market malzemesidir falan gelirdi eve komşularımızdan. Evin parasını da yine babamın arkadaşları, konu komşular toplayıp verdiler. Babam çok sevilen biriydi.

(Özlem, 25 yaşında, kadın)

Bizim yıllardır burada yaşamamızın ve babamın burada ölmesinin sebeplerinden biri de insanlar bize yardım ediyordu. Çünkü bizi tanıyorlardı, babamı da tanıyorlardı. Çünkü babam da, mesela ebe Halime vardır. Onun yanına giderdim, oturturdu beni ve babamı anlatırdı. Baban buradan geçerken sürekli halimizi hatırmızı sorardı, bize bir şeyler alırdı diye. Babam mahalleyi doyurmadan çıkmazmış.

(Cemile, 23 yaşında, kadın)

Katılımcıların bir bölümünün sosyal yardımlara başvurması, ailenin tek gelir getireni olan babaların vefat etmeleri, hastalanarak ya da iş kazası geçirerek çalışamaz hale

gelmelerinin akabinde olmuştur. Cemile, Özlem ve Ali'nin babalarının ölümü, Aysel'in marangoz olan babasının parmaklarını kaybetmesi, Emine ve Hülya'nın babalarının sağlık durumlarının çalışmalarına izin vermeyecek şekilde bozulmasıyla birlikte, aileler sosyal yardım sistemine dahil olmuşlardır. Alınan yardımlar üzerinden sosyal yardım sistemiyle kurulan ilişkiler de katılımcıların gözünde bir aile üyesinden ya da akrabadan gelen bir yardım biçimine benzetilmektedir. Örneğin küçük yaşta babasını kaybeden Cemile yıllardır yararlanmakta oldukları yardımları sunan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nı aileye benzetirken, vakıf müdürünü de babası gibi gördüğünü ifade etmektedir:

Bildim bileli, 9 yaşımdan beri vakıftan birileri geliyordu. Biz zaten hep oraya bağlıydık yani devlete bağlıyız. Çünkü durumumuz olmadığı için, o şekilde sürekli yardımcı olmaya çalıştılar. Öyle daha yakın olduk. Vakıf artık bizim ailemiz. Hepsini tanıyorum. Mesela vakıf müdürü benim bir nevi ben ona baba derim yani, manevi babam. Onun sayesinde buraya geldik. O her şey, o vazgeçilmez.
(Cemile, 23 yaşında, kadın)

4.1.1.2.2. Kentte Kadınlar ve Çocuklar

Katılımcıların ailelerinde kadınların çoğu kırsalda ev ve bakım işlerinin yanında tarlada, bahçede, ahırda diğer aile üyeleriyle birlikte çalışırken, kente göç edildikten sonra herhangi bir işte çalışmamışlardır. Kentteki formel işgücü piyasasında çalışma olanağı bulabilmelerinin önündeki en büyük engel eğitim eksikliğidir. Çoğunluğu okur yazar olmayan kadınlar ya ev dışında gelir getirici bir işte çalışmayarak ekonomik yaşamdan tamamen dışlanmış ya da kayıt dışı çalışmaya dahil olmuşlardır. Kadınların ücretli bir işte çalışamamalarının önündeki bir başka büyük engelse, çalışmalarına eşlerinin onay göstermemiş olmasıdır. Özlem çalışmak isteyen annesinin babası tarafından 'kimliğini al da git' diyerek boşama tehdidiyle engellendiğini anlatmaktadır. Elif'in babası ise eşinin ev dışında çalışmasına izin vermediği için annesinin kendi evlerinde çocuk baktığını, bir süre sonra ise çocuk bakmaya evlere gitmesine babasının karşı çıkmadığını belirtmektedir:

İlk başta annemin de bir yere gidip çalışmasına izin vermiyordu babam. Önce bizim evde çocuk bakıyordu. Sonra evlere gidip, çocuk bakmasına da sıkıntı yapmadı babam.

(Elif, 26 yaşında, kadın)

Çoğu ailede, aileye tek gelir getiren erkeklerin ölümüyle birlikte, kadınlar işgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet temelli ayrışma nedeniyle bakıcılık, ev ve bina temizliği gibi işlerde düzensiz, yarı zamanlı ve kayıt dışı işlerde çalışmaya başlamışlardır. Düzenli gelir getirebilecekleri ve sosyal güvenlik sistemine dahil olmanın sağladığı haklardan yararlanabilecekleri şekilde sigorta primlerinin ödendiği bir işe girmek, eğitim hakları ellerinden alındığı için birçoğu okur-yazar dahi olmayan kadınlar için mümkün olmamıştır. Yine kadınların üzerindeki ev işleri ve bakım verme sorumluluklarının varlığı da onların tam zamanlı işlerde çalışmalarına imkân vermemiştir. Sosyal güvenlik kaydı olmadığı için de aileler, bir taraftan aksi takdirde faydalanamayacakları sosyal yardımları almaya devam etmişlerdir. Ancak alınan yardım miktarının düşüklüğü de göz önünde bulundurulunca, ailelerin hiçbir şekilde yoksulluktan kurtulmaları da mümkün olmamıştır:

Evlere gidiyordu temizliğe. Kadın da şaşırıyordu. Aldığın evin kirasını mı versin, elektrik, suyu mu versin. Dört tane çocuğu mu okutmaya çalışsın. Eşi hasta ona mı baksın.

(Emine, 24 yaşında, kadın)

Tıpkı kayıt dışı işlerde çalışan erkeklerin durumunda olduğu gibi kadınlar da yıllarca sigorta primleri ödenmediği için emekli olabilme haklarını elde edememişlerdir ve içinden çıkılamayan yoksulluk nedeniyle aynı işlerde çalışmaya devam etmektedirler. Cemile “Annem hep bina temizledi. Hep aynı binalar, halen de aynı” derken, Mahmut “Ben bildim bileli annem çalışıyor. Kadın hasta ama hala çalışıyor. Altmış yaşına geldi. Hala haftanın her günü temizliğe gidiyor. Mecbur iki tane bekar çocuğu var evde. Biri evlenecek, biri daha okuyor” diyerek annelerinin halen çalıştıklarını anlatmaktadırlar. Ancak her ikisi de annelerinin sağlık sorunları nedeniyle çalışırken yaşadıkları zorluklara üzüldüklerini ifade etmektedirler:

Ben anneme hiç dayanamıyorum. Şimdi bile çalıştığı zaman zoruma gidiyor şahsen. Onun yaşındakiler hani oturuyor, geziyo parkta, bahçede o hala çalışıyor.

(Mahmut, 28 yaşında, erkek)

Annemin dizleri tamamen bitmiş kireçlenme var, yürüyor da eskisi gibi yürümüyor. O zaman annem artık yürümesin diyorum, ben yardımcı olayım diyorum.

(Cemile, 23 yaşında, kadın)

Kırsalda büyüyen çocuklar kadar, kentte büyüyen çocukların da bir kısmı ailelerine gelir desteği sağlamak için çeşitli şekillerde çalışmışlardır. Her ikisinin de çocukluğu Altındağ'da geçen Fatma kardeşleriyle birlikte sokakta kalem ve mendil, Yusuf ise pazarda su satarak evin geçimini sağlamışlardır. “*Öyle böyle sıkılmıyordum, Kaçtığım bile oluyordu okula. Arkadaşlarım dışarıda oynuyordu. Ben mendil satmaya gidiyordum*” diyen Fatma yaşlıları okula, derslerine ve oyuna zaman ayırabilirlerken, mendil satmaya gittiğini anlatmaktadır. Küçük yaşta çalışmaya başlayan, kimi zaman tek başına kimi zaman da diğer kardeşleriyle aileyi geçindirme yükünü sırtlayan katılımcıların kendilerine dair anlatımlarında ‘ezilme’ ve ‘ezilmişlik’ şeklindeki ifadeler öne çıkmaktadır. Tıpkı köyde uzun saatler boyunca çalıştığı için okulunu yarıda bırakmak zorunda olan Gülsüm’ün “*Biz küçükken yalnız kaldık açıkçası. Küçükken ezilmeye başladık*” demesi gibi çocuk yaşta sokakta su satan Yusuf da kendini ‘ezgin’ olarak tanımlamaktadır:

Babam hiç çalışmadı ki. O zamanlar bir tek ben çalışıyordum Bütün aileye ben bakıyordum. Diğer kardeşlerim ufaktı. Ben çalıştım. Sonra işte kardeşlerim de büyüdü. Ben evden ayrılınca da onlar yetişti. Onlar çalışıyor. Ama onlar benim kadar ezgin değil. (*Araştırmacı: Ezgin değil derken, ezgin insan nasıldır?) Ezgin insan nasıl bir insandır biliyor musun? Hem çalışıp hem okur. Her şeye yetişmeye çalışır. O şekildedir.

(Yusuf, 24 yaşında, erkek)

4.1.2. Ailede Eşitsizlik Üreten Geleneksel ve Ataerkil İlişkiler

Eşitsizlik üreten geleneksel ve ataerkil ilişkiler, kentin ve kırsalın ekonomik, toplumsal ve kültürel dinamiklerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Kırsaldaki üretim ilişkilerinin diğer toplumsal süreçler ve ilişkiler üzerindeki belirleyiciliğinin katılımcıların aile yapısı özelindeki sonuçları *erken yaşta ve görücü usulü evliliklerle kurulan çok çocuklu ailede* yaşamın baba/dede gibi *ataerkil otorite* figürlerinin mutlak otoritesi altında sürmesi şeklindedir. Kırsalda büyüyen katılımcıların ailelerinin çoğunlukla tarımsal üretim faaliyetleriyle geçimini sağladıkları ve bunun ekonomik gereği olarak da geniş aile tipinde yapılanmış olduğu görülmektedir. Birkaç kuşağın aynı çatı altında ya da aynı bahçenin içerisinde farklı hanelerde yaşadığı ailelerde, evlilikler akraba evliliği şeklinde ve görücü usulüyle gerçekleşmiştir.

Kırsalda, bölgesel olarak farklılık göstermekle birlikte, halen pek çok ailede evlenen oğullar ayrı bir eve taşınmaktansa evlendikleri gelinler haneye katılmakta ve ücretsiz hane emeğine eklenmektedirler (Gündüz-Hoşgör, 2020: 232). Yeni evlenen gelinler, ailedeki yaş ve cinsiyet hiyerarşisi içerisinde en altta yer almaktadırlar. Bir yandan tarımsal üretimde karşılığını alamadan çalışırlarken, en ağır ev içi işler de onların sorumluluğundadır. Erkek çocuk doğurma, yaşın ilerlemesi ve oğulların evlenmesiyle haneye yeni gelinlerin katılmasıyla birlikte kadınların aile içindeki konumları zamanla güçlenmektedir (Kandiyoti, 2015:58). Katılımcıların ailelerinde de yeni evlenen genç kadınların, kamusal hayata, ücretli çalışmaya, eğitime, kendileriyle ve aileleriyle ilgili kararlara katılma açısından ailede en güçsüz konumda yer aldıkları hem anneleri hem de kendilerinin yaşamları üzerinden izlenebilmektedir. Aysel, on üç yaşında evlendirilen annesinin, gelin olarak katıldığı kalabalık aile içinde üstlendiği ağır sorumlulukların zorluğunu anlatmaktadır:

Çok kalabalık bir aile, çocuk yaştasın. Yani onun hayatı, şimdi bizim sıkıntılarımızı dile getirip şikâyet ediyoruz da onunkini düşününce biz prensesler gibi büyümüşüz aslında. Çok daha zormuş bence eskisi. Yani bir hamur yoğuruyordum diyo, tahtası burdan oraya kadar (kollarını iki yana açıyor) kollarımın gücü kalmıyordu diyor artık. O derece. Kalabalık aile bir de her gün yapılmış da öyle. Bir de o zaman tabii hep hayvancılıkla geçinildiği için ayrıca da böyle ahır, dam olayları. İnek sağmalar falan. Hepsini hepsini.

(Aysel, 27 yaşında, kadın)

Kayınvalide ve kayınpederiyle birlikte oturacaklarını evlendikten sonra öğrenen Gülsüm ise yeni gelin olarak aile içinde en zayıf konumda olanın kendisi olduğunu ve herkese boyun eğmek zorunda kaldığını dile getirmektedir. Ataerkil ailede iktidarı elinde tutanın sadece 'koca' olmadığını, kayınvalide, kayınpeder, kayınbirader ve görümce gibi eşinin aile üyelerinin de baskısı altında olduğunu belirtmektedir:

Ayrı ev diyerekten alındım ama bir baktım kayınvalidenin, bir evin içersinde iki göz oda onun var. İki göz oda benim var....Görümceler, kayıngil, erkek kaynım falan. Onlar derken ister istemez boyun eğiyordum. Kocam hariç, onlar da bana kocaydı. Benimki evde olmazdı zaten. Benim bir dünya kocam vardı.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Gülsüm'ün yaşamı ve kararları üzerinde en çok kontrolü elinde bulunduran ve onun deyimiyle "bir dünya kocasından" biri kayınvalidesi olmuştur. Yaşça Gülsüm'den büyük,

yetişkin ve evli oğulları olmasıyla, ataerkil aile düzeninde hiyerarşik olarak daha güçlü bir konumda olan kayınvalidesi, Gülsüm üzerindeki eril tahakkümün sürmesinde rolü olan kişidir. Kandiyoti (2015), tüm egemenlik sistemlerinde olduğu gibi erkek egemen sistemin de hem koruyucu hem de baskıcı unsurlar taşıdığını belirtmektedir. Bu sistem içerisinde kadınların da kendi güç ve özerklik kaynakları bulunmaktadır. Dolayısıyla erkekler kadar kadınlar da kendilerini ezen sisteme bağlı olabilmektedirler (Kandiyoti, 2015: 15). Kandiyoti (1988)'nin ataerkil pazarlık adını verdiği çeşitli stratejilerle, kadınlar erkek egemen düzenin beklentilerine uyum göstererek güç kazanabilmektedirler (Kandiyoti, 1988: 280-283). Bu bağlamda, Gülsüm'ün çevredekilerle arkadaşlık kurma, işe girme gibi istekleri, geleneksel ve ataerkil değer ve beklentilerle uyumlu olmadığı için en başta kayınvalidesi tarafından reddedilmiştir:

Hiç kimseyle öyle uzun boylu bir görüşmedir, arkadaşlıktır etmedim ki. Evliliğim boyunca kayınvalidem arkadaş edinmeme asla izin vermediler. Komşu bile edinmeme. Onlara göre kötüydü o. Kötüydü komşu edinmek. Merhaba diyen bırakıcan. Bir tek tarlaya gönderiyordu kayınvalidem beni. Domates, biber toplamaya, nohut çapalamaya, yolmaya. Ama normal çalıştım diyince göndermiyordu. Tarlada orospuluk yapmıyorsun, emek veriyorsun. Orada erkek yok sanki. Ama sigortalı düzgün bir işte çalışıyorsan orospuluk yapıyorsun.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

4.1.2.1. Erken Yaşta Evlilikler, Zorla Evlendirilme, Görücü Usulü ve Akraba Evlilikleri

Katılımcıların kök ailelerinin evlilik öyküleri, anne ve babaların -özellikle de annelerin- erken yaşta ve kendi isteklerinin dışında evlendirildiklerini göstermektedir. Katılımcıların annelerine dair anlatıları, 11-12 gibi çok küçük yaşlarda evlendirilen kadınların varlığını ve erken evliliklerin yaygınlığını göstermektedir. Bu kadınlardan biri de berdel yoluyla evlendirilen Aysel'in annesidir. TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'nun hazırladığı Erken Yaşta Evlilikler Hakkında İnceleme Yapılmasına Dair Rapor'da, 'gelin değiş-tokuşu' olarak adlandırılan berdel genellikle yoksul aileler arasında gerçekleştirilen, ailelerin 'gelin alınan' aileye kendi kızlarını 'gelin vermesi' olarak tanımlanmaktadır. Berdel yoluyla gerçekleştirilen evliliklerde, kızlardan biri evlilik çağında olsa bile karşılık olarak 'verilen kızın' çok küçük yaşta

olması önemsenmemektedir (TBMM KEFEK, 2009)³⁵. Aysel çok küçük yaşta ve kendisinden 13 yaş büyük biriyle evlendirilen annesinin içinde bulunduğu durumu ve buna karşı çıkabilecek hiçbir gücü olmadığını anlatırken, babasının iyi biri olmasının, tanımadığı bir köye gelin giden annesi için şans olduğunu ifade etmektedir:

Annemin anlattıklarına göre annem çok küçük yaşta evlenmiş. 13 yaşlarında. Babam da 13 yaş büyümüş kendisinden. Hiç birbirini görmeyen iki insan, ayrıca şöyle bir durum da var. Berdel yapılmış. Halama dayımı almışlar, annemi de babamla evlendirmişler. Kardeşleri birbirleriyle evlendirmişler yani. Ona da berdel deniyor, toplumumuzda. Yine de babam iyi bir insanmış yani annem şanslıymış bence o konuda. Çünkü hiç tanımadığın biriyle, bambaşka bir köye gidiyorsun.

(Aysel, 27 yaşında, kadın)

Evlendiklerinde annesi on iki, babası on dört yaşında olan Esra ise, bugün evlenmek için bu yaşların toplum nezdinde kabul edilir ve yaygın olarak rastlanır bir olgu olmadığını belirtmektedir. Annesinin yaşamıyla kendisinininkini kıyaslayan ve “onunkini düşününce biz prensesler gibi büyümüşüz” diyen Aysel gibi, Esra da annesinin çok erken evlendirildiği yaşamını “dramatik” olarak tanımlamaktadır:

Onun hayat hikayesi daha dramatik. On iki yaşında evlenmiş, on dört yaşında anne olmuş. Kayınvalide ve kayınpeder yanında büyümüş. Hep onlar yönlendirmiş. Babam evlendiğinde on dört yaşındaymış işte o da on altı yaşında baba olmuş. Evlendiklerinde bir kıyafetleri var, hani müsamereye çıkan çocuklara kostüm giydirirsin öyle gelinlik ve damatlıkları (gülüyor).

(Esra, 28 yaşında, kadın)

Katılımcıların kendi evlilik öykülerinde anne ve babalarınınkine kadar küçük yaşta evliliklere yaygın olarak rastlanmasa da evlenmeye kendisinin karar verememesi, akraba evliliği yapma ve görücü usulü evlenme gibi örüntüler benzerlik göstermektedir. Genç kadınlar, ev dışında hareketliliklerinin fazla olmayışı, okul yaşamından erken uzaklaşmış olma, kendi yaşamına dair kararları alabilmeyi imkansızlaştıran ataerkil norm ve değerlerle yetişme gibi nedenlerle kendi istekleri dışında gerçekleşen evliliklere imza atmışlardır. Bu evlilikler çoğunlukla akrabalar arasında ve görücü usulüyle gerçekleşmiştir. Örneğin Ayşe kendisinin, ablalarının ve kız kardeşinin evlenmeleri kararının babaları tarafından alındığını belirtmektedir. Ailesinin kız çocukları için evlilik dışında bir gelecek planı çizmediklerini ve bu anlamda ailedeki kız

³⁵ Tanımlamadaki cinsiyetçi ifadeler rapordan olduğu gibi aktarılmış, tırnak içine alınmıştır.

çocukları için eğitime devam etmek, kendi istediği biriyle ve kendi kararıyla evlenmek gibi bir seçeneğin söz konusu olmadığını aktarmaktadır:

Okusun, işe girsin falan olmuyordu. Ortam işte köydesin. İlçeye gidip gelmek zor oluyor. Bir de kızlara daha çok baskı oluyor yani. Doğu tarafında olur ya kızlar okuyamaz, çalışamaz. Bizde de aynen öyleydi. Küçükten evlendirdi yani babam. Ben severek evlendim ama. Sevmeden de verdi, evlendirdi diğerlerini ama yani.

(Ayşe, 27 yaşında, kadın)

Gülsüm ve ablaları da Ayşe ve kardeşleriyle benzer biçimde babalarının kararıyla, fikirleri ve istekleri sorulmadan evlendirilmişlerdir. Gülsüm'ün yetiştiği çevrede 18-19 gibi belirli bir yaşa gelen kız çocukları için evlilik bir zorunluluk olarak kabul görmektedir. Ne anne-babalar ne de çocuklar açısından, bu zorunlu kabulün dışına çıkabilmek kolay olmamaktadır. Gülsüm de ablaları da 18-19 yaşlarına girdiklerinde eve görücü olarak gelen ilk kişilerle evlendirilmişlerdir:

Hepsi görücü usulü evlendi. Biri halamın oğluyla evlendi. Benim bir büyüğüm. Öbürleri de öyle ilk gelenlere verildi. On dokuz yaşına geldin mi evlenmek zorundasın çünkü. Öyle bir kural var köy yerinde. Benim de yaşımda on dokuz yaşına girmek üzereydim. Bunlar geldiler. Verdiler maalesef.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Kadınların bir kısmı ailelerinin evlendirme isteğine hiçbir şekilde karşı çıkamazlarken, bazı kadınlar ailelerine karşı koyduklarını dile getirmişlerdir. Bazıları ise görücü gelen kişilerle evlenmemek için farklı stratejilere başvurmuşlardır. Bu kadınlardan biri olan Esra, şu anda evli olduğu eşi ve ailesinin görücü olarak eve geleceklerini öğrendiğinde, kendisini bakımsız ve beğenilmeyecek bir hale bürümeyi denediğini anlatmaktadır:

Bayram günüydü ben de bayram ziyaretine gideceğim için saçımı falan toplamıştım. Dediler ki sana görücü gelecek bugün. Öyle mi dedim. Ben saçımı başımı dağıttım. Evde en giyilmeyecek pantolonumu da buldum onu giydim. Umrum değil çünkü.

(Esra, 28 yaşında, kadın)

Hülya ise dayısının oğluyla evlendirileceğini öğrenince acele bir kararla başkasıyla evlenmiştir. Ancak bu evlilik kararıyla birlikte kendisini hem madde bağımlısı eşinden hem de eşinin ailesinden şiddet gördüğü bir evlilik içinde bulmuştur. Sonraki bölümde deneyimleri daha detaylandırarak olan Hülya bu durumu 'yağmurdan kaçarken doluya tutuldum' şeklinde dile getirmektedir:

Dayımın oğluna vereceklermiş beni ama haberim yoktu. On yedi yaşındayım o zaman. Dayım sülalenin en büyüklerinden biriydi. Ben de dayımı çok severdim hayır diyemezdim. Duyuyorum ki beni dayımın oğluna verecekler, gittim (eski eşine) “benimle evleniyor musun?” dedim Daha önce o teklif etmişti, kabul etmemiştim. Evlenmek kaçış oldu benim için. Ama yağmurdan kaçtım doluya tutuldum.

(Hülya, 28 yaşında, kadın)

Evlenmek istemediğini söyleyerek babasına karşı gelen Gülsüm ise babasından fiziksel şiddet görmüştür. İstememesine rağmen zorla evlendirildiğini belirtirken halen evli olduğu eşini ise hiçbir zaman sevmediğini dile getirmektedir. Gülsüm de Hülya gibi evliliği boyunca eşinin fiziksel şiddetine uğramıştır. Babasının kendisini zorla evlendirerek hayatını mahvettiğini anlatmaktadır:

Hayır dediğim için de tokat yedim babamdan (hafifçe gülüyor). Ondan sonra biz babamla koştuk. Baba zoruyla evlendim. Hayatımı babam mahvetti açıkçası. Eşimi zaten istemediğimi direkt söyledim. Görücü usulünde girin bir konuşun falan deniyor ya. Ben girdim konuşmaya. Şunu bil dedim. Şu an dedim bu yüzüğü taktınız ya bana. Ben iki tokat yiyip taktım bu yüzüğü. Asla istemiyorum seni dedim. Hiçbir zaman isteyemedim. Sevemedim ya sevemedim.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Babasını küçük yaşta kaybeden Yasemin ise üvey babasının baskısıyla evlendirilmiştir. Babasının ölümünün ardından annesi ikinci kez evlenmiş ancak evlendiği eşi Yasemin’i evinde istememiştir. “Annem evlendiğinde üvey babam beni kabul etmedi. Bir tek erkek kardeşimi kabul etti. Onu aldılar beni de büyük ablama bıraktılar” diyen Yasemin ilkokul çağına gelene kadar çocuğu olmayan ablasının yanında kalmış, sonra yeniden annesi ve üvey babasının yanına taşınmıştır. Evlendiğinde on yedi yaşında olan Yasemin üvey babasının evleneceği adamla birlikte kendisini kaçırmasını planladıklarını anlatırken, severek evlenmemiş olmanın verdiği üzüntüyü sitemle karışık bir biçimde dile getirmektedir:

Zorla evlendim. Üvey babam...Beni zorla kaçırtdı adama. Niye öyle oldu hiç bilmiyorum ama. Gönlüm yoktu. Hep aşk evliliği yapmak istedim (gözlerini yere indirerek).

(Yasemin, 28 yaşında, kadın)

Gülsüm, Yasemin ve Hülya gibi istemedikleri evliliklere zorlanan kadınlar baskı ve şiddet gördükleri bir yaşamdan diğerine geçiş yaptıklarını ifade etmektedirler. Ailelerinin kararıyla yine onların seçtiği kişilerle evlenen genç erkeklerse bu duruma

ilişkin bir mutsuzluk hissetmediklerini hatta tam tersine memnun olduklarını belirtmişlerdir. Buna sebep olan, kadınlara ve erkeklere biçilen geleneksel ve ataerkil rol ve beklentilerin kendi evlilik ve aile yaşamlarında da sürmesi ve erkeklerin aile içinde eşlerine göre daha güçlü bir konumda bulunmalarındadır. Osman da evleneceği zaman eş seçimi kararını ailesine bıraktığını anlatmaktadır. Osman köy yerlerinde yaygın olarak gerçekleştirilen görücü usulü evliliklerin, diğer evliliklerden uzun sürmesinin nedenini, anne ve babaların çocukları için en doğru kararı vermeleri olarak görmektedir. Aileler çocuklarına eş seçerlerken, potansiyel eşlerin geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ve sorumluluklarıyla uyum gösterip göstermediğini değerlendirmektedirler. Buna göre kadınlar için evi çekip çevirme, eşlerinin eksiklerini kapatma, erkekler içinse ailesini geçindirebilme kriterlerine göre seçim yapılmaktadır:

Tanışıyorlar evleniyorlar ya köyde öyle şey yok. Gidiyon Ali'nin kızını istiyon. O olmadı, öbürüne. Tabii soruşturuyorlar. Bu kıızı neden bıraktılar. Küçük yer sonuçta. Ama en iyisi de görücü usulüymüş yani. Şu şartlarda. Çünkü annen baban seni senden daha iyi tanıyor. Yok biz aşık olduk, aşka kapıldık.. Aşk bi yerde yok yani. Yaş ilerleyince aşk diye bir şey kalmıyor. Gençlikte lise çağında aşık oluyon. Ben onu seviyom. Seviyon da kim o neyin nesi. Bir iki sene sonra boşanıyorlarlar. Ama annen baban evladını tanımaz mı? Annen baban bakıyo, bu kız bize yaraşır mı, evi çekip çevirir mi, oğlumun eksikliklerini kapatır mı diyo. Ya da kızın taraftı kızımızın karnını doyurabilir mi diyo. Eşimle görücü usulü evlendik. Çok şükür mutluyuz yani.

(Osman, 26 yaşında, erkek)

Ataerkil ailede, kadın ve erkeklere biçilen ideal eş, anne ve baba rolleri, kadınlar ve erkekler için, birbirilerini tamamlayacak şekilde tanımlanmaktadır. Sancar (2013), ideal aile reisi olacak olan erkeğin “ekmek parası kazanma” görevinin ardından kendisini erkek olarak topluma kabul ettirecek şekilde kadın ve çocuklara sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda kadınlarda aranan en temel kriter aile reisinin yaşamındaki boşluğu tamamlayabilmesi ve bu sayede de “sıcak ve düzenli yuvanın” aile reisi erkeğin yönetiminde sürmesidir. Özellikle ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeleri daha düşük erkekler, toplumda saygın yeri olan bir erkek olabilmek için aile reisliğine daha fazla değer atfetmektedirler (Sancar, 2013: 63-64). Oğullarını evlendirecek olan anne ve babalar, özellikle de anneler, ileride aile reisi olacak oğullarının evlenecekleri ‘ideal kadını’ arayıp bulmakla görevlidirler. Henüz evlenmemiş olan Salih de evleneceği zaman eş seçimine ilişkin kararın annesine ait olduğunu belirtmektedir. Daha önce flört

ettiği bir kız arkadaşı olmasına karşın, evlilik konusunda annesinin benim isteğim olur dediğini kendisinin de annesine karşı çıkmadığını anlatmaktadır:

Valla ben teklif sunarım onlar ne derse o olur çünkü. Mesela bundan önce bir kızla konuşuyordum ben, annem dedi ki benim istediğim benim kendi akrabam şu var, şu çok iyi bir insan, benim istediğim olur dedi. İyi dedim hani sen nasıl uygun görüyorsan dedim.

(Salih, 23 yaşında, erkek)

4.1.2.2. Ailede İktidar İlişkileri, Roller, Beklentiler

Connell (2010), toplumsal cinsiyet düzeni/rejimini kadınlar ve erkekler arasında, kadınlık ve erkeklik tanımları arasındaki iktidar ilişkileri örüntüsü olarak tanımlamaktadır. Connell, toplumsal cinsiyet rejiminin işleyişini sağlayan ve birbiriyle bağlantılı üç mekanizmayı emek, iktidar ve kateksis olarak ortaya koymaktadır. Emek, cinsiyete dayalı geleneksel işbölümü nedeniyle belirli işlerin erkekler, belirli işlerinse kadınlar tarafından yapılması ve karşılığında maddi gelir ve toplumsal statü elde etmede cinsiyetler arasında ortaya çıkan eşitsizliği açıklamaktadır. İktidar ise, toplumsal yapının her alanında var olan erkek egemen iktidar ilişkilerinin, sınıf, etnisite, cinsel yönelim gibi farklılıklarla iç içe geçerek ürettiği ezme ve ezilme ilişkilerine açıklama getirmektedir. Son unsur olan kateksis ise kişinin başkalarına yönelen duygusal enerjisine ve onlarla kurduğu duygusal bağlanıma ve ilişkilere ışık tutmaktadır (Connell, 2010: 153-179). Buna göre, kadın ve erkek olmak, anne ve baba olmak, eş olmak gibi aile içi konumlar ve kimlikler, Connell'in saydığı emek, iktidar, kateksis mekanizmalarının işlemeyle birlikte inşa edilirler.

Cinsiyetçi işbölümü, iktidar ilişkileri ve kateksis (*duygusal bağlanma ve ilişkiler*) kompozisyonu üzerinden, ailede süregiden toplumsal cinsiyet düzenine bakıldığında, yaş ve cinsiyet hiyerarşisinin aile içindeki statüyü belirlemesiyle kadın ve çocukların güçsüz konumda oldukları, hane içi ve dışında karşılıksız emekleriyle üretim ve yeniden üretimde yer aldıkları, aile içi duygusal ilişkilerinse bastırılmış ve sınırlandırılmış olarak deneyimlendiği görülmektedir. Özellikle kırsalda büyüyen çocukların ailelerinde, ancak sadece onlarla sınırlı kalmamakla birlikte, ailede karar alıcıların babalar olduğu görülmektedir. Şerife'nin "anneye bile sorulmazdı ki bize sorulsun" ifadesinden ne

kadınların ne de çocukların ailede alınan ve kendilerini etkileyen kararlara katılımları olmadığı anlaşılmaktadır.

Annelerin emeklerinin değişim değeri olmadığı ailelerde ailenin geçimini sağlama sorumluluğunun babalara ait olduğu yaygın kabuldür. Babaların ev dışındaki ücretli işlerde çalışma süreleri, hane içi işleri de yerine getirme sorumluluğu olan annelere göre daha fazladır. Kırsalda yaşamını sürdüren pek çok aile içinse tarımsal üretim yaparak ailenin geçimini sağlamanın zorlaşmasıyla birlikte, babalar dönemselsel olarak farklı şehirlerde çalışmaya gitmiş ve uzun süreler evden uzakta kalmışlardır. Çocuklarla geçirilen sürenin az oluşu babalar ve çocuklar arasındaki ilişkilerin niteliğine de yansımıştır. Katılımcıların anlatımında babanın 'uzak' ve 'mesafeli' oluşları, bu nedenle de bilinmeyen ve korkulan bir özneye dönüşümü izlenmektedir. Dönemselsel olarak Ankara'ya inşaatlarda çalışmaya giden Şerife'nin babasına dair ifadeleri, ailedeki geçim sıkıntısını, babasının özellikle kız çocuklarına ve eşe yönelen asabi tutumlarını ve babasıyla arasındaki iletişim eksikliklerini göstermektedir:

Baba eve geldiği zaman korkardık. Hepimiz bir yere girerdik babam bir şey diyecek mi diye. Kızardı, yani asabiydi, çok sinirliydi. Giyimde olsun, bir yere gitmek olsun. Sertti evde. İşinden dolayı, maddi durumlardan dolayı... Evde baba korkusu vardı üstümüzde. Daha da vardır yani. Serttir biraz babam yani. Anneye karşı da sertti. Herkese. Erkek kardeşime daha yumuşaktı. Erkek olduğu için mi bilemiyorum ama öyle oldu yani. Kızlarıyla oğlunu ayırıyordu yani. Baba kız gibi iletişimimiz yoktu babamla.

(Şerife, 25 yaşında, kadın)

Ataerkil ideolojide, erkeklere biçilen sorumluluklardan biri de, ailedeki kadın ve çocukların davranışlarını, öğrenilmiş toplumsal geleneklere ve kabullere uygunluk açısından denetleme, onay göster(me)me sorumluluğudur. Erkekler özellikle kadın bedeni ve cinselliği üzerindeki denetim, kadınların kamusal hayatta varlık göstermeleri, eğitime ve çalışma yaşamına katılımları, sosyal ilişkiler kurmaları ve sürdürmeleri gibi noktalarda müdahale etmektedirler. Kimi zaman sertleşen müdahaleler sonucunda hayallerini ve isteklerini gerçekleştiremeyen ve engellemelerle büyüyen katılımcılar babalarıyla ilişkilerini anlatırlarken çoğunlukla 'sert', 'agresif', 'ters', 'dediğim dedik' gibi ifadeler kullanmışlardır.

Özellikle kız çocuklarının üzerindeki ataerkil kontrol ve denetimler babaların yanı sıra, amcalar, abiler ve erkek kardeşler tarafından da gerçekleşmektedir. Kız çocuklarından, geleneksel toplumsal cinsiyet rol ve beklentilerine uygun hareket etmeleri beklenmektedir. Bu rol ve beklentilerin dışına çıkıldığına kanaat getirilen anlarda babaların yanı sıra ailedeki diğer erkek üyeler de kız çocuklarının yaşamlarına, kimi zaman fiziksel şiddete varacak biçimde müdahalelerde bulunmaktadır. Örneğin henüz ortaokul öğrencisiyken, evde kalıp şeker hastası babasına bakması ve evdeki işleri yerine getirmesi gerekirken sokağa oynamaya çıkan Emine bu yüzden abisinin şiddetine maruz kalmıştır. Ondan kız çocuk olarak bakım verme ve diğer ev içi işleri yerine getirmesi beklenirken yaşı küçük olduğu için bunu düşünemediğini ve sonuç olarak abisinden şiddet gördüğünü ifade etmektedir:

Abim vururdu, döverdi. Çocuksun aklın ermiyor bazı şeylere. Babamın gözleri görmüyordu, kalkamıyordu. Annem de çalışıyordu işte. Sokağa çıkıyorum da babamı yalnız bırakıyorum diye. Evde iş güç yapmıyorum diye döverdi.
(Emine, 24 yaşında, kadın)

Bora ve Üstün (2005), kadın bedeninin denetlenmesinde önemli bileşenlerden birinin kadınların ve kız çocuklarının giyim kuşamları üzerinde olduğunu belirtirlerken, yaptıkları çalışmada, kadınlar ve kız çocuklarının giyimlerine müdahale eden erkeklerin temel gerekçelerinin kadınların usturuplu bir biçimde giyinerek, “başlarını belaya sokmamaları” olduğunu aktarmaktadırlar (Bora ve Üstün, 2005: 72). Erkekler için, eve laf söz getiren eş, kız çocuk ya da kız kardeş, her şeyden önce evdeki baba, abi gibi erkek otoritesini ve dolayısıyla toplumdaki saygın erkek konumunu sarsmaktadır. Kızını kuaföre göndermeyen ve evde kızının saçlarını kendisi kesen Elif’in babası için kızının saçlarına yabancı bir erkeğin dokunması, erkekliğine bir tehdit oluşturmaktadır. Cemile’nin büyük abisi için bu tehditse, Cemile’nin dizinin biraz üstündeki eteğidir. Elif babasının tepkisini onun muhafazakâr değerleriyle açıklarken, Cemile abisinin kıskanç bir yapısı olduğu için bu şekilde hareket ettiğini, şu anda eşine de benzer baskılar uyguladığını anlatmaktadır:

Ankara'ya ilk taşındığımızda babam bayağı bir muhafazakardı. Giyimim, kuşamım olsun. Askılı tişört, kısa kol yasaktı bana. İlla şuraya kadar (dirseğinin altını gösteriyor) kapanacaktı. Bir de alışverişlere babayla gidilirdi. Öyle bakma etme falan yok. Ne gerek? Pantolon? Kaç beden? Şu. Bir de mesela kuaföre gitmeyi o kadar çok isterdim ki. Nerdeyse 15 yaşına kadar saçımı babam kesmişti. Herhalde

benim için dünyanın en büyük şeyiydi. 15-16 yaşında falanım, arkadaşımın annesi dedi hadi seni de kuaföre götüreyim. Babama dedim, o kadar çok istiyorum ki. Babam dedi elin adamı senin saçına dokunacak, ben de erkeğim diye gezeceğim, seni gebertirim.

(Elif, 26 yaşında, kadın)

Benim beyaz bir eteğim vardı onu hiç unutmuyorum, boyu halbuki şuramdaydı (hemen dizinin üstünü işaret ediyor), üzerimdeyken yanımdan geçerken onu yırttı. 14-15 yaşındaydı abim o zaman. Çok kıskançtır o yüzden ondan çekinirdim. Şimdi yengemin üzerinde de öyle. Yapısı öyle.

(Cemile, 23 yaşında, kadın)

Aile içinde kız çocuklarının üzerindeki abi ve erkek kardeşlerin uyguladıkları baskılara anneler başta olmak üzere diğer aile üyeleri de sessiz kalarak onaylamayı sürdürmektedirler. Bu sessiz onaylamalar üzerinden cinsiyetçi geleneksel rol ve sorumluluklar çocuklar tarafından öğrenilmekte ve içselleştirilmektedir. Örneğin kız çocuklarından baba, abi ve erkek kardeş gibi ailedeki erkeklere hizmet etmeleri beklenirken, ilerideki evlilik yaşamlarında da sürdürecekları sorumluluklara şimdiden hazırlanmaları sağlanmaktadır. Hülya'nın abisinin kız kardeşlerinden sürekli kendisine hizmet etmelerini beklemesi, anne ve babalarının ise abisini uyarmak bir yana bu davranışı desteklemeleri bu durumun bir yansımasıdır:

Abimden çekerdik biz üç baci. "Yeter artık abi sen bir Ankara'ya gitsene" filan derdik. "Şunu getirin, bunu getirin." Mecbur yapmak zorundasın da saygıdan. Yapamazsan da kavga çıkar. Bizimkiler de uyarmazlardı, evlenince bilin derlerdi, sorumluluklarınızı öğrenin diye. Biz de o yüzden yapardık.

(Hülya, 28 yaşında, kadın)

Kadınlardan bir kısmı, ailelerinin kendilerini ideal eş ve anne olacak şekilde yetiştirmiş olmalarıyla gurur duyduklarını belirtmektedirler. Bugün evli ve bir çocuk annesi olan Melek ailesi tarafından geleneksel toplumsal cinsiyet değerlerine göre yetiştirildiği için avantajlı hissetmektedir. Kendisi gibi yetiştirilmediğini düşündüğü kuzeniyle kendisini kıyasladığında, onun 'ideal ev kadınına' biçilmiş rollere uygun davranmayı ailesi nedeniyle öğrenemediğinden dem vurmaktadır:

Ben daha küçükken her şeyin başından çıkabilirdim. Ama kuzenim şimdi bile çıkamaz. Aileden kaynaklı bir şey. Aile çok önemli. Anne baba çocuğunu nasıl eğitirse. Şu an ben buraya dünya kadar misafir gelse bile yemek, çay, ikram her şeyi yapabilecek şekildeyim. Ama o öyle değil.

(Melek, 21 yaşında, kadın)

Melek'in anlatıları, ideal kadından beklenen hizmette ve ikramda kusur etmeyecek şekilde kız çocuklarının nasıl yetiştirilmesi gerektiğini gösterirken, Havva'nın anlatıları da ideal kadınların yapmaması gereken davranışları göstermektedir. Havva'ya göre, kadınlar için çizilmiş beklentilerden birkaçı evlerine ve ailelerine bağlı olmaları, dışarda tek başına ya da arkadaşlarıyla gezip tozmamaları, özellikle de evlenmeden önce biriyle romantik bir ilişki yaşamamış olmalarıdır. Havva, özellikle de kadınların toplumun muhafazakâr ve ataerkil değer yargılarınca makbul bulunmayan bu davranışları sergilemelerini yanlış olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, ailesinin doğru ve yanlış davranışların neler olduğuna ilişkin kendisine verdikleri terbiyeyi olumlu bulmakta ve güzel yetiştirildiği için mutluluk duymaktadır. 13-14 yaşlarında olduğunu düşündüğü çocukların ele ele tutuşmasından ve öpüşmesinden ise rahatsızlık hissetmektedir:

Bizde öyle şeyler, arkadaşşıma gideyim, çay içeyim, kendi başıma gezeyim, erkek arkadaşım olsun gibi şeyler bizde yoktu. Biriyle konuşuyim, gezeyim tozayım mesela Kızın bu saatlerde tek başına dışarıda ne işi var mesela. Bizlerde o şey yoktu. İyi ki diyorum annem babam beni böyle yetiştirmiş. Yani terbiye yönünden, yanlış yapmayacağı şeyleri biliyorum. Yanlışı, doğruyu, hata yapmamayı öğrettiler. O şekilde yetiştirilmem çok güzeldi mesela. Şimdi görüyorsun. 13-14 yaşında çocuklar birbirleriyle yan yanalar. Çocuk çoluk hep el ele, birbirlerini öpüyorlar.
(Havva, 28 yaşında, kadın)

Büyünen evlerde kız ve oğlan çocuklarının, geleneksel cinsiyet rollerine hazırlanmalarının önemli sonuçlarından biri, ev içi işlerdeki sorumluluk paylaşımlarının dengesiz bir yapıya sahip olmasıdır. Özellikle kız çocuklarının ergenliğe girmesiyle birlikte, evde kalıp aile ve ev sorumluluklarını daha fazla yüklenmeye başladıkları görülmektedir. Daha evlenmeden önce kök ailede öğrenilen ve evlendikten sonra da sürdürülen cinsiyete dayalı iş bölümünün norm olarak görülmesi, katılımcıların anlatılarında kullandıkları ifadelerle de yansımaktadır. Örneğin Fatma'nın **Araştırmacı: Sizinle birlikte abileriniz de sorumlular mıydı peki bu işlerden? “(şaşıracak) Erkek çocuğu iş mi yaparmış ki”* diyerek önce şaşıracak bakması ve ardından kahkaha atması pek çok kadın için aksinin düşünülmesinin mümkün olmadığını göstermektedir. Hasan ise kendisi gibi tarlada uzun saatler çalışmayan ancak evde kalıp ev içi işlerin yapılmasında sorumluluk alan kız kardeşleri için *“Onlar şanslılardı, hep evdeydiler. *Araştırmacı: Onların da evde yaptığı işler varmış? “Köy odası yani, iki tane odadır. Bir salon, bir oda.”* diyerek kız kardeşlerinin ev içindeki emeklerinin görünmezliğini onaylamış olmaktadır. Ön lisanstan henüz birkaç ay önce mezun olan, kız kardeşi ise üniversite ikinci sınıf

öğrencisi olan Cemile ise, annesinin ev içindeki işlerin yerine getirilmesinde erkek kardeşini ayrı tutmasına içerlediğini söylemektedir:

Annem yapar genelde biz okuduğumuz için ama biz de yardım ederiz tabii. Daha çok yemektir, bulaşıktır ama Ferhat'ın (erkek kardeşi) üzerinde hiçbir sorumluluk yoktur. Annem öyle büyüttüğü için. Diyorum ya kıyamıyor.

(Cemile, 23 yaşında, kadın)

Kız ve oğlan çocukları arasında ev içinde varlık gösteren ayrımcılık ve eşitsizlikler sadece ev içindeki işlerin paylaşımıyla sınırlı kalmamaktadır. Okula devam etme, ev dışına çıkma, isteklerinin yerine getirilmesi, aile içi kararlarda fikirlerinin sorulması gibi çeşitli noktalarda, anne ve babaların kızlarına ve oğullarına farklı biçimde davrandıkları görülmektedir. Kadınların anlatılarında geçmişe ve çocukluklarına ilişkin en büyük üzüntüleri ve sitemleri de bu noktada dile getirilmektedir. Fatma'nın "sevgileri hep erkekten yana. Anne de baba da. Sevmiyorlar beni herhalde derdim. Hep kıskanırdım" dediği gibi, ev içinde ayrımcılığa uğrayan çocuklar sevilmediklerini hissederek büyümüşlerdir. Hala içlerinde barındırdıkları üzüntüyle birlikte, bugün ellerinde olsa ailelerine tepki göstereceklerini belirtmektedirler. Evin en büyük kız çocuğu olan Şerife, annesinin kendisine diğer kardeşlerinden farklı davrandığı için üzüntü duyarak büyümüş, ancak çocuk olduğu için annesine bir şey diyememiştir. Ancak bugün annesiyle yüzleşebilecek durumda olduğunu söylerken, annesinin de zamanla değiştiği için kendisini dinleyeceğine inandığını eklemektedir.

Annemin hep beni ayırdığını hissederdim. Öbürlerini öyle değil de beni. Üzülürdüm, ederdim de ama işte çocuksun. Bir şey diyemiyosun o an. Şimdi düşündükçe niye ben böyle demedim diyosun mesela. Şimdi olsa derdim ama. Şimdi biraz değişti ya belki de dinlerdi.

(Şerife, 25 yaşında, kadın)

Ali, aile içinde ablası ve kendisine farklı muamele edilmesinin, kendisinin oğlan çocuğu, ablasının kız çocuğu olmasından ileri geldiğini düşünmektedir. Babalarını küçük yaşta kaybeden Ali'nin annesi, Ali ve ablasını alarak kayınpederi ve kayınvalidesinin yanlarına taşınmıştır. Keçiören'de bir bahçenin içinde birbirine yakın gecekondularda oturan eşinin erkek kardeşleriyle de komşu olmuşlardır. Ali, babaannesi ve amcalarının ablası üzerindeki kontrol ve baskılarına, kayınpeder ve kayınvalideyle yaşayan annesinin evdeki güçsüz konumu nedeniyle kızına yapılanlara karşı

koyamayışına tanıklık etmiştir. Ali'nin ablası için, babaannesinin ve amcalarının baskı ve şiddetinden kaçabilmenin tek yolu ise sevmediği halde teyzesinin oğluyla evlenmek olmuştur:

Kız çocuğu olduğu için çok karışıyorlardı. Babaannem olsun, dedem olsun, amcalarım olsun çok karıştırlardı ona. Bana karışmazlardı, kızmazlardı, bir şey demezlerdi. Erkek çocuğu olduğum için. Ama ablama her hareketinden dolayı kızarlardı. Çok dayağını yedi amcalarımın, babaannemin. Liseye gidiyordu. Ufak tefek şeylerden, geç kalsın, bir şey sebepsiz yere. Erkek olsaydı dayak yemezdi. Ben yemedim çünkü. Kimse dövmedi beni...[ ]...Kuzenlerim de kızdı ama onlara bir tepki gelmezdi. Çünkü anneleri dikilebilirdi karşılırlarına. Vurun abalıya demişler ya öyle yani. İşte ablam da yaptı, teyzemin oğlu istediymi. Sevmeye sevmeye evlendi.
(Ali, 28 yaşıında, erkek)

4.1.3. Kurumsal Olanaksızlıklar ve Toplumsal Eşitsizliklerle Kurulan Engeller

Üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkileri olarak ekonomik yaşam, eğitim, sağlık ve sosyal refah hizmetleri, boş zamanları değerlendirme, hareketlilik ve sürdürülen sosyal ilişkiler bağlamındaki olanaksızlıklar, aile ve toplum ilişkilerindeki eşitsizliklerle bir araya gelerek araştırma öznelerinin yapabilirliklerini önemli ölçüde sınırlamaktadır. Köyde, kasabada ve kentte büyümenin, araştırma özenlerinin toplumsal eşitsizliklerle kurulan engeller ve yapabilirlikten yoksunluk deneyimlerini farklılaştırdığı görülmektedir.

Araştırma öznelerinin bir kısmının çocukluğu kasaba ve köylerde, sonradan göç ettikleri Ankara gibi kentlerdeki olanakların yokluğunda geçmiştir. Köyde büyüyen Şerife'nin ifadesiyle "Hiçbir şey yok köyde. Klasik köyler var ya öyle" dediği köy yaşamında gündelik hayatın akışı pek çoğu için ev ve okulun yanı sıra hem aile üyeleriyle birlikte çalıştıkları hem de boş zamanlarını arkadaşlarıyla oyun oynayarak geçirdikleri tarla ve bahçe gibi açık alanlarda geçmiştir. Kasabalarda büyüyenler, okula, hastaneye ve marketlere erişim açısından köyde büyüyenlere oranla daha avantajlı konumsa olsalar da, özellikle ulaşımın kolaylaşmasıyla, köy ve kasaba ve kentlerin bağlantısı artmış, zaman içinde hem köylerde hem de ilçelerde yaşayanların yaşam koşulları iyileşmiştir. Evlenene kadar kasabada yaşayan Havva da büyüdüğü kasabanın istihdam piyasası, sağlık hizmetlerine erişim gibi olanaklar açısından yıllar içinde geliştiğini ancak iş arama

umuduyla geldiği Ankara'nın koşullarıyla kıyasladığında hala Ankara'nın çok gerisinde olduğunu düşünmektedir:

Sessiz, sakin bir yerd. Orada her şeyin imkânı yoktu. Hastane yönünden, iş yönünden, market yönünden önceden öyle çok imkân yoktu. Şimdi var ama bura kadar olmasa da. Tabii ki Ankara'nın farklı. Küçük bir ilçe ora. Kasaba ve müstakil evler.

(Havva, 28 yaşında, kadın)

4.1.3.1. Yoksul Büyümek

Daha çok ekonomik nedenlerle bağlantılı olan ancak sadece bununla kalmayan eşitsizlikler ve engeller, eğitim yaşamında daha uzun süre kalabilme ve nitelikli bir eğitim alabilme, olmaya ve yapmaya dair istek ve hayallerini gerçekleştirebilme ve kendi hayatının kontrolünü elinde bulundurabilmek üzere aileden, okuldan ve çevreden gereken destekleri bulabilme ve destekleyici ilişkiler kurabilme gibi büyümekte olan çocukların yapabilirliklerini sınırlandırmaktadır. Ancak bununla birlikte, katılımcıların büyürken pek çok şeyden yoksun kalmalarında doğrudan ailelerinin içinde bulunduğu maddi yoksulluğun büyük pay sahibi olduğu görülmektedir. İki çocuk babası Fatih'in ve iki çocuk annesi Havva'nın anlatımlarından da görülebileceği gibi, araştırma özneleri çoğunlukla bugün kendi çocuklarının koşulları ve onlara sağlamak üzere çabaladıkları olanaklarla kıyaslayarak yoksul çocukluk deneyimlerini paylaşmaktadırlar:

Fazla bir gelir olmadığı için ben de istemezdim para hiç. Babam varsa verirdi. Öyle idare ederdik yani. Şimdi daha farklı. Onlar daha şanslılar. Giyim konusunda olsun, başka şey olsun maddi olarak daha şanslılar. Ben babamın ayakkabısıyla okula gittim bir sene. Önlük bile almaya zorlanıyorduk. Başkalarının önlüğünü giyip gidiyorduk. Bunlar öyle değil.

(Fatih, 27 yaşında, erkek)

Aç kalmadık ama nasıl söyleyeyim o zaman tavuğu alamazdık mesela. Kasaplar, tavukçular bu boyunlarını keserlerdi. Babam boyunlarını alırdı, genelde onlardan getirirdi yani. Tavuk alamazdık yani. Onu hatırlıyorum. Amcamın çocukları geldiğinde tavuk yiyeni gördüm de kemik yiyeni ilk defa gördüm derlerdi. Şartları onu elveriyordu demek ki. Oysa şimdiki çocuklar imkân yönünden şanslı. Biz bazı şeylerden illaki mahrum olurduk. Bir ay birimize bir şey alınırdı, bir ay diğerimize. Yokluğu bilirdik biz. Yok dendiği zaman susmayı. Ama şimdi onlara o yokluğu anlatamazsın. Susardık, zorundaydık. Mutlu olmayı da biliyorduk. En azından geç de olsa aldığımız ayakkabıya, aldığımız elbiseye seviniyorduk.

(Havva, 28 yaşında, kadın)

Yoksul ailelerde büyüyen çocukların karşılanmayan gereksinimleri söz konusu olduğunda verdikleri tepkiler, Fatih ve Havva'nın "yokluğu bilmek", "susmayı bilmek", "olanla idare edebilmek", "mutlu olmayı bilmek" şeklindeki ifadelerinden görülebilmektedir. Kendi çocuklarının yokluk bilmemesini isteyen bugünün genç anne ve babaları çocuklarını kendilerinden daha "şanslı" kılacak koşullarda yaşatmaya çalışmaktadırlar. Ancak yine de yokluğun bilindiği ve her şeye rağmen mutlu olduğunun söylendiği çocukluk yıllarındaki maddi olanaksızlıklara bir yönüyle de sitem etmektedirler. Çocuk hayalleri ve istekleri karşılanmadığında hissedilen burukluk yetişkinliğe taşınmakta ve siteme dönüşmektedir. Bu sitemin örnekleri Şerife'nin "keşke odamız olsaydı, keşke şu kıyafeti giyebilseydim, keşke, keşke. Şimdi alabiliyoruz ama çocukluğumda alabilmek ayrı şimdi ayrı" sözlerinden ve Özlem'in "o yaşların sana iyi hatıralar bırakması önemli. O yaşlarda olacaktı. Şimdi en iyi bir şeyi şimdi getirsen bir anlamı olmaz ya. Bu bir şeye sahip olmak gibi de değil. Aslında duygular önemli" ifadelerinden yakalanabilmektedir.

4.1.3.2. Eğitimden Uzaklaşmak

Araştırma öznelerinin bugün içinde buldukları yaşamlarını en fazla etkileyen yapabilirlikten yoksunluk eğitime erişememeleridir. Eğitimden kopmalarına ise birbirinin içine geçmiş pek çok etmen neden olmuştur. Bunlardan biri, ailelerin önceliklerinin çocukların okula devam etmelerinden çok, üretim faaliyetlerine katılarak aile gelirine katkı vermeleridir. Aileler çocuklarını okula göndermiş olmakla birlikte, üretim sürecinin gerektirdiği biçimde dönemsel olarak çocuklarının ücretsiz emeklerini talep etmişlerdir. Bunun sonucunda çocuklar eğitim öğretim yılları içinde uzun süreler boyunca okuldan uzak kalmışlardır. Bu çocuklardan biri olan Fatih dokuz yaşından bu yana çeşitli işlerde çalıştığını anlatırken, okul yaşamı boyunca neredeyse hiçbir pazartesi okula gitmediğini söylemektedir:

Valla ben dokuz yaşından beri çalışıyorum. Şimdi napıyodum. Yazın çiftçilik oluyodu. Kışın da lokantaya gidiyodum okul tatilinde. Boş durmamak için. Önce pazarda çalıştım. Okul sırasında. Pazartesi günleri mesela benim okulum olmazdı. Niye? Bana tatil. Pazartesi bizim oranın pazarı ya. Hiç bi pazartesi gitmezdim.

(Fatih, 27 yaşında, erkek)

Kimi zaman haftada bir gün, kimi zamansa aylarca okuldan uzak kalan öğrenciler devamsızlık nedeniyle okuldaki dersleri takip etmekte zorlanmışlardır. Biri İç Anadolu’da diğeri Doğu Anadolu’da bir köyde büyüyen Gülsüm ve Hasan farklı coğrafyalarda benzer koşullara sahip olmuşlardır. “Beşinci ayda bir giriyorsun suya. On birinci aya kadar suyun içindesin” diyen Gülsüm, çeltik tarlasında çalıştığı için eğitim öğretim yılının neredeyse üç-dört ayında okula gidememiştir. Hasan da tıpkı Gülsüm gibi, ailesinin içinde bulunduğu maddi zorluklar nedeniyle çalışmak zorunda olduğu için, her sene mayıs ayından kasım ayına kadar okuldan ve derslerinden uzak kalmıştır. Uzun süren devamsızlıkları sonucunda, okulda işlenen konuları öğrenemedikleri için hem akademik başarıları düşen hem de okuma isteklerini yitiren Gülsüm ve Hasan sekizinci sınıfı tamamladıktan sonra eğitim hayatlarını noktalamışlardır:

İmkânımız yoktu. Ondan dolayı kendim bıraktım. Maddi yani. Herkes ister aslında okumayı da olmuyor. İlkbahar hayvancılığa giderdin. Sonbahara kadar, on birinci aya kadar hayvanla şey yapardın. Ondan sonra okula gelirdin. Zaten geç kalmışsın. Hiçbir şey anlamıyoduk. İki sene öyle okudum. Yedi ile sekizi öyle okudum zaten. Üç ay devamsızlık yapıp öyle okula geliyordum. Sonuçta diğer öğrenciler hepsini öğrenmiş. Sen geliyorsun sınav zamanına denk geliyorsun.

(Hasan, 25 yaşında, erkek)

Eğitim hayatı boyunca çalışmak zorunda olduğu için eğitimine aralıklarla devam eden Fatih ise uzun süre okula gidemediği zamanlarda okul müdürünün babasını aradığını ve okula çağırdığını söylemektedir. Kendisi gibi okula uzun süreler boyunca devam edemeyen Gülsüm ve Hasan’dan farklı olarak okulun müdahil olması, okula devam konusunda dezavantajlı konumda bulunan öğrencilere yönelik uygulama ve duyarlılığın okullar ve öğretmenler arasında farklılaştığını göstermektedir. Karnesinde zayıf notu olmamasına rağmen devamsızlık nedeniyle sınıfta kalmaması için okul müdürünün araya girdiğini söyleyen Fatih, başarısız bir öğrenci olmadığını da belirtme ihtiyacı duymaktadır:

Ben ayda on beş gün, yirmi gün okula hiç gitmediğimi biliyom köydeki işten dolayı. Yok, geçemiyodum. Derslere tam kendimizi veremiyoduk ki. Aslında dersleri geçememezlikten değil. Hani müdür çağırıyordu. Okula gelsin. Bu çocuk on beş gün oldu okula gelmiyor. Pazartesileri hiç gelmiyor zaten. Bunun için, yoksa sınıfı geçememezlikten değil. Karnemde bir olduğunu hatırlamıyorum. Babamı sadece çağırdıkları sebep devamsızlıktan dolayı.

(Fatih, 27 yaşında, erkek)

Araştırma öznelerinin bir kısmının büyüdüğü yıllarda, köylerde tek bir okul bulunmaktadır. Ev ve okul arası mesafenin uzunluğu ve onun getirdiği güvenlik endişeleriyle birlikte çocuklar toplanıp beraberce okula gitmişlerdir. Köydeki okulların fiziksel koşullarındaki olumsuzluklar ve okulda eğitim ve öğretimden sorumlu olan öğretmenlerin hem nitelik hem de nicelik olarak yetersiz kalmaları köyde büyüyen araştırma öznelerinin eğitim hayatlarında karşılaştıkları diğer engellerdir. Öğrenim görülen köy okullarının bir kısmında eğitimin farklı kademelerdeki öğrencilere yönelik olan birleştirilmiş sınıf uygulaması kapsamında bir arada okumuşlardır. Eğitimin her kademesi için sınıf açmanın ve her sınıfa öğretmen sağlamanın pratik olmaması nedeniyle tercih edilen bir uygulama olan birleştirilmiş sınıflarda öğrenim görmüş öğrencilerden biri de Hatice'dir:

Sınıf kalabalıktı. 40-45 kişi olurduk sınıfta. Herkes aynı sınıfta okuyordu. Burası dördünü sınıf, mesela, kapıyı açıyorsun orada hemen üçüncü sınıf vardı. Buradaki sınıflar gibi değildi. Yani üçüncü ve dördüncü sınıf aynı sınıftaydı mesela.
(Hatice, 27 yaşında, kadın)

Köy okullarında öğretmen sayısının az olması nedeniyle, öğretmenler eğitim aldıkları branşların dışındaki derslere de girmek zorunda kalmışlardır. Bu öğrencilerden biri olan Ömer, ilköğretimi köy okulunda tamamlamış, ancak köyde lise düzeyinde eğitim alabileceği okul olmadığı için sonrasında taşınmalı eğitim uygulamasıyla liseyi ilçede okumuştur. Ömer'in anlatıları, köydeki öğretmenlerin eğitimini almadıkları branşlarda eğitim vermek zorunda kalmalarının eğitimin niteliğine olumsuz bir biçimde yansıdığını göstermektedir. Ömer ve kendisi gibi, liseyi taşınmalı sistemle ilçede okuyan arkadaşları, köy okulunda aldıkları eğitim sonrasında, liseye geldiklerinde dersleri takip etmekte zorlanmışlardır. İlçedeki okulda, liseye kadar köy okulunda eğitim alan öğrencilerin yaşadıkları zorlukları aşmalarını sağlayacak ve derslerde diğer sınıf arkadaşlarının gerisinde kalmalarına neden olan eksiklikleri giderecek bir uygulama da olmamıştır. Ömer kendisi ve arkadaşlarının ders başarılarını etkileyen kurumsal olanaksızlıkları tespit etmekle birlikte, başarısızlıkla geçen öğrenciliklerinde kendilerine de pay çıkarmaktadır:

Köy yerinde ilköğretimde sekizinci sınıfa kadar üç tane hoca olurdu. Matematik dersine giren hoca İngilizceye de girerdi. O da kitaptan bakardı işte günleri, ayları, yılları. İşte adını sorardı. Ondan sonra ilçeye gittiğimde bi tane İngilizce

hocası hiç Türkçe konuşmazdı. İlçede okuyanlar biliyorlar, anlıyorlar tabii. Biz anlamayınca da bunları sizin öğrenmeniz gerekiyordu ilkokulda. Hocayı da küçümsemek gibi olmasın o da bir öğretmen ama, hocada vardı da sana mı öğretmedi. En sevdiğim derste bile hiç iyi değildim orda. Köyden gelenler hep öyleydik yani. Belki de biz kafamızı çalıştırmadık bilmiyorum.

(Ömer, 26 yaşında, erkek)

Araştırma öznelерinin, eğitim yaşamlarına devam ettiği yıllarda, köy okullarının birçoğu sadece ilköğretim düzeyinde eğitim vermektedir. Ömer gibi birçok öğrenci taşınalı eğitim sistemiyle ilçeye gidip gelerek liseyi bitirirken, bir kısmı ise ilçede yurtta kalarak eğitimini sürdürmüştür. Köylerde lise düzeyinde okul olmamasının ve lise düzeyindeki eğitimin ancak taşınalı eğitim sistemiyle gerçekleştirilebilmesinin en büyük dezavantajlarından biri ise, ailelerin kız çocuklarını ilçede okumaya göndermek istememeleri olmuştur. Liseye kadar köy okulunda okuyan Şerife “*Taşınalı olarak gidiliyordu, öyle olunca da beni göndermediler*” diyerek eğitim hayatının noktalanma nedenini anlatmaktadır. Liseyi ilçede okuyan Osman ise lise öğrenimi boyunca yurtta kalarak eğitimini tamamlamış ancak kendisinden bir yaş büyük ablası ilkokuldan sonra eğitime devam edememiştir:

Ablam ilkokuldan sonra okumadı. İlkokuldan sonra ilçeye gitmesi gerekiyordu okuması için yani. Göndermedi babam. Ben gittim amma ben yurtta kaldım. Erkek olduğum için beni gönderdiler. Kız çocuklarını okutmuyorlardı. Okutmuyorlardı derken kız çocuğunu gönderiyorsun yanında gitmek zorundasın. Çünkü ilçeye gönderiyon. Ona kalacak, yatacak yer lazım. Senin her yerde bi evin olamaz yani. Zaten köyde fakirsin. Sadece ablam için değil ordaki bütün kız çocukları için. Şimdi birkaç sene olmuş herhalde servis götürüp getiriyo. Sabah akşam ilçeye götürüp, getiriyorlar. Öyle bir şey yoktu o zaman.

(Osman, 26 yaşında, erkek)

Ayşe de hem köyde lise olmadığı hem de ailesinin içinde bulunduğu maddi koşullar nedeniyle kendisini okutamayacakları için liseye devam edemediğini “*Köyde lise olmadığı için başka bir yere gitmek zorundasın e ona da bütçe gerekiyor. Yurtta kalmam gerekiyor. Babamın okutacak durumu yoktu. Babam tamam kızım dedi. Mecbur bırakmak zorunda kaldım.*” şeklinde ifade ederken, sonrasında erkek kardeşlerinin aynı maddi olanaksızlıklar içinde eğitimlerine devam edebilme şansı bulabildiklerini “*onları okuttu babam.*” diyerek eklemektedir.

Köyde ortaöğretim düzeyinde okul olmadığı için lise eğitiminin ilçelere taşınalı sistemle gidış geliş yaparak ya da yatılı olarak yurtlarda kalarak sürdürülmesi gerekliliği

söz konusu olduğunda muhafazakâr ve geleneksel yapıdaki ailelerde kızlarını ve oğullarını okula gönderme konusundaki yaklaşımlarının farklılaştığı görülmektedir. Ailenin ekonomik olanaksızlıkları, kız çocukları üzerinde var olan geleneksel ve ataerkil normların onları ev ve aileyle sınırlandıran ve eğitim haklarından mahrum bırakan cinsiyetçi beklentileriyle birleştiğinde kız çocuklarının eğitim yaşamında daha uzun süre kalmaları mümkün olmamıştır. Ortaöğretime devam etmeyen kız çocukları, Şerife'nin "Zaten kızlar biraz okuduktan sonra evlenecek diye planlar vardı. Öyle söyleniyordu ve öyle de oldu." diyerek özetlediği gibi, iki-üç yıl içerisinde de ailelerinin kararlarıyla evlenmişlerdir. Bu genç kadınlardan biri olan Ayşe ve kız kardeşleri de ailedeki erkek çocuklarından farklı olarak sekizinci sınıftan sonra okula devam etmemişler ve on sekiz yaşından önce evlendirilmişlerdir:

Babamın beni okutacak durumu olmayınca, tamam kızım dedi. Mecbur bırakmak zorunda kaldım. Annen zaten hasta bir an önce evlendireyim seni git dedi. En küçük kız kardeşim on sekiz yaşında, o da iki yıllık evli. Küçükten evlendirdi babam bizi.

(Ayşe, 27 yaşında, kadın)

Kendisi ve kız kardeşi okuyamazken, abisi ve erkek kardeşleri, ilçede yurtta kalarak liseyi tamamlayan Ayşe'nin devamındaki anlatıları, kız çocuklarına atfedilen rol ve beklentilerin, kendileri tarafından da içselleştirildiğini göstermektedir. Ayşe, ailesinin okula göndermeme kararına kendisinin de onay gösterdiğini kuzeninin deneyimleri üzerinden anlatmaktadır. Ayşe'nin kuzeni, ilçedeki liseye kaydolmasının ardından kendi isteğiyle okulu bırakmış ve liseyi dışardan okumayı tercih etmiştir. Kuzeninin ifadelerinde, ailelerin kızlarını göndermeye çekinceyle yaklaştıkları ilçedeki okullar, daha önce Havva'nın söylemlerinde karşımıza çıkan ve kamusal alanda kadınların bedenleri ve nasıl giyineceklerine ilişkin toplumsal kabullere uygun davranılmayan bir yer olarak değerlendirilmektedir:

Biz kızlar kendimiz de istemedik aslında. İlçe dediğin şehir gibi olmuyor. Kız kuzenim mesela kendi bıraktı. Abla diyor okula gittim. Kızlar mini etek giymiş, erkekler laf atıyor. Öğretmenler de sorumsuz, umurlarında değil. Ben kendim istemedim okumayı diyor. Şimdi dışarıdan okuyor.

(Ayşe, 27 yaşında, kadın)

Osman'ın "ilçeye, liseye bi gittim. Doğru düzgün giyinen yok kızlardan. O kadar küçük bir ilçe olmasına rağmen almış başını götürmüş yani" şeklindeki sözlerinden de okunabileceği

üzere, muhafazakâr ailelerin, oğullarından farklı olarak, kızlarını uzakta, ilçedeki bir okula göndermekten kaçınmaları, kızlarını uygunsuz gördükleri yaşam tarzından uzak tutmak için aldıkları bir önlem de olabilmektedir. Bu durum, aynı ailede ve aynı ekonomik koşullarda büyüyen, yaşları birbirine yakın kız ve oğlan çocuklarının okula devam etmelerindeki farklılığı açıklayabilmektedir.

“Kızlar okumasın diye bir şey yoktu. Hep okuttular bizi ama ailemin imkânı olmayınca olmadı. O zaman kitaplar falan hep paraylaydı. Beş tane çocuk hangisini okutucan. Biliyorum imkân olsaydı devam ettirirlerdi, öyle söylüyorlar” diyen Hatice ya da *“Okula gitmek maddi açıdan külfetliydi. Bir de bu kadar çocuk.”* şeklinde ifade eden Havva gibi çok çocuklu yoksul ailelerde büyüyen kız ve oğlan çocuklarından hiçbiri ortaokuldan sonra eğitime devam edememişlerdir. Ancak, ailelerin ekonomik koşulları iyileştikçe ya da burs, ücretsiz kitap dağıtımı gibi imkanların sağlanmasıyla, okuyamayan büyük çocuklardan farklı olarak ailedeki yaşça daha küçük çocuklar eğitimlerine devam edebilme şansı bulabilmişlerdir. Meryem, kendisinden daha büyük olan abilerinin hem köyde lise olmadığı hem de çalışarak aileye destek vermek zorunda oldukları için okuyamadıklarını ancak kendisinin ve kendisinden küçük kardeşlerinin burs alarak okuduğunu anlatmaktadır:

Hani önceden çok daha sıkıntılıydı. Yani kitap bulamıyoduk. Ben küçükken okul kitapları dağıtılmazdı, yani kitapları parayla alırdık...[]... Ailem desteğini verir tabii ama maddi olarak da sıkıntılı olduğu için biz burslarla, devlet yardımlarıyla felan okuyabildik. Ama abilerim çok büyük olunca onların zamanında fazla okul yok. Köyde kalıyorlardı. Onlar köyde hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Böyle işlerle ilgilendikleri için vakit ayıramıyorlardı. Zamanları olup da okula yetişemedikleri için de başarısız oluyorlardı.

(Meryem, 24 yaşında, kadın)

Meryem ve kardeşlerinin okula devam edebilmesinde önemli bir destekse, ailesinin koşullarını bilen okul yönetimi ve öğretmenlerinden gelmiştir. *“Ailemle alakalı her şeyi bilirlerdi, babamın vefat ettiğini, bir gelirimizin olmadığını. O şekilde yardım etmeye çalışıyorlardı”* diyen Meryem’in öğretmenleri hem kendi aralarında para toplayarak hem de Meryem ve kardeşlerinin burs alabilecekleri sınavlara girmeleri için yönlendirerek destek olmuşlardır:

Hocalar kendi aralarında toplaşıp yardım etmeye çalışırlardı. Çok destek oluyorlardı. Zorlayıp, sokuyorlardı dershanelerin sınavlarına. Yüksek puan alınca parasız oluyordu. Onlara girdim. Orada da burs aldım. O şekilde yani.

(Meryem, 24 yaşında, kadın)

Bugün üniversitede hemşirelik bölümünde son sınıfta okuyan Meryem'in ve kardeşlerinin okulda öğretmenlerinden gördüğü destek eğitimden kopmamalarında önemli bir rol oynarken aralarında Şerife'nin de olduğu birçok genç kadın ve erkek için okuldan herhangi bir yönlendirme ya da destek olmamıştır. Şerife, "Öğretmenlerden falan kimse olmadı. Zaten ortaokul bitti, liseye gönderin diye kimse söylemedi. Umurlarına takmadılar. Bozuldum. Takdirlerim, teşekkürlerim vardı. İstemiyordum. İçimde kaldı" diyerek ailesinin yanı sıra okuldan da destek görmemesine içerlediğini belirtmektedir. Hatice okulu bırakmak zorunda kaldığındaysa, okuldaki öğretmenlerinin araya girip ailesiyle görüşmek istediğini ancak kendisinin "Öğretmenlerimin ailemle görüşmesini istemedim. Dediler istersen ailenle görüşelim, verirler belki izin. Dedim vermezler. Yoktu ki ailemin" diyerek karşı çıktığını anlatmaktadır. Ailesiyle görüşülse dahi, maddi engellerin ailesinin elini kolunu bağladığını ve sonucun değişmeyeceğini belirtmektedir. Gülsüm de birçok öğretmenin müdahil olmak isteseler dahi, ellerinden bir şey gelmeyeceğini bildiklerini ve bu durumu kabullendiklerini anlatmaktadır:

Köyde zaten çok az öğretmen olurdu. Hani onlar da bütün köy hayatını öğrenmiş olurlardı zaten. Hiçbir aileye gidip de çocuğun çok zeki, okuması gerekiyor demezlerdi. Yani o yüzden de hiçbir öğretmen öyle teşvikte bulunmadı. Yani ne uğraşacaklar ki? Kaç tane öğrenci var.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Köy ve kasabada büyüyen genç kadın ve erkeklerde olduğu gibi kentte büyüyenlerin bir kısmı da sekizinci sınıftan sonra eğitim yaşamından ayrılmışlardır. Kentte büyüyenler, köyde büyüyenlerdeki gibi, ortaöğretim eğitimi alabilecekleri okul olmaması, taşınmalı eğitimle ya da ilçede yurtta kalarak eğitime devam edememe gibi yaşanan bölgeye bağlı olanaksızlıklarla karşılaşmamış olmakla beraber farklı nedenlerle eğitim yaşamlarını erkenden noktalamışlardır. Görüşmecilerin anlatıları, eğitim yaşamına devam edebilmede üç temel koşulun bir arada gerçekleşmesinin gerekli olduğunu göstermektedir. Bu üç koşul, kız çocukları özelinde, ailede toplumsal cinsiyete ilişkin geleneksel değer yargılarının kız çocuklarının eğitime devam edebilmesine engel oluşturmaması, ailenin maddi olanaklarının yeterli olması ve çocukların eğitimlerine

devam etme motivasyonuna sahip olmaları şeklindedir. Örneğin ailenin maddi durumu erkek kardeşlerinin okuması için yeterli olan, derslerinde başarılı ve okula da severek giden Melek, kız çocuklarının eğitim görmesine gerek olmadığını düşünen anne ve babasının isteğiyle sekizinci sınıftan sonra okula devam edememiştir:

Benim ailem okutmuyordu. Bizimkilerde okumak sıkıntılıydı... Benden başka hepsinin okuma serbestliği vardı. Okumadıysa kendileri okumadılar. Ama bir tek ben istiyordum. Olmadı. Nasip değilmiş işte. Yedinci sınıfa kadar hep takdir getirdim. Sonra sekizinci sınıfta bu senin son ayındır dediler. Sekizden sonra gitmeyeceksin artık. Ben o zamana kadar çalıştım belki okurum diye hevesle. Ondan sonra okuyamayacağımı anladım bıraktım. Açıktan devam ederim dedim, evlenince o da kaldı.

(Melek, 21 yaşında, kadın)

Benzer biçimde, okula devam etmesi ailesi tarafından engellenen Yasemin ise, yıllar sonra kendi çabasıyla liseyi dışardan bitirebilmiştir. Hem çalışıp hem okullarına devam eden Yusuf ve Fatma'nınsa okula ve derslerine ayırabildikleri zamanın kısıtlı oluşu okul başarılarına yansımış ve sonuç olarak sekizinci sınıftan sonra liseye devam etmemişlerdir. Kendisini orta halli bir öğrenci olarak tanımlayan Yusuf, diğer derslerinden farklı olarak beden eğitiminde özellikle de voleybolda başarılı olduğunu hatta bir dönem yetiştirilecek sporcuları seçmek üzere okula gelenler olduğunu ve kendisinin seçildiğini ancak önceliğinin aileye gelir sağlamak üzere çalışmak olduğu için antrenmanlara gidemediğini belirtmektedir:

Fena değil, orta halliydim yani. Mesela ben sporda iyiydim. Hatta voleybolda çok çok iyiydim okulda. Spora atılmaya çalıştım ama zaman işte. Hocalar gelmişti. Ben seçildim ama gidemedim zaman olmayınca.

(Yusuf, 24 yaşında, erkek)

Pek çok çocuktan çalışarak eve gelir getirmelerinin beklenmesi gibi, kız çocuklarından da ailedeki hasta ve engelli bireylere bakım vermelerinin talep edilmesi, kız çocuklarını eğitim yaşamından koparan etmenlerin başında gelmektedir. ILO'nun 2012-2016 yılları arasındaki verileri derlediği Çocuk İşçiliği Üzerine Küresel Tahminler: Sonuçlar ve Eğilimler 2012-2016 raporuna göre, çocuk işçiliğinde oğlan çocukları kız çocuklarına oranla daha dezavantajlı konumda olmakla birlikte, kız çocukları, çocuk işçiliği oranlarına dahil edilmeyen ev içi işlerde oğlan çocuklarına oranla daha fazla çalışmaktadırlar (ILO, 2017: 13-14). Kaya ve Memiş (2019)'in işgücü ve zaman

kullanım anketlerinden yararlanarak çocuk emeği üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada, 15-17 yaş grubunda ev içi faaliyetlerde bulunma oranı oğlan çocuklarında %43 iken, bu oran kız çocuklarında %73'tür (Kaya ve Memiş, 2019: 2548). Bakım hizmetlerine erişemeyen ailelerde, cinsiyetçi işbölümü nedeniyle çocuklara ve bakım ihtiyacı olan yetişkinlere bakım verme sorumluluğu kadınlara ve kız çocuklarına yüklenmektedir. Bu kız çocuklarından biri olan Emine, şeker hastalığı nedeniyle önce görme yetisini kaybeden ardından da geçirdiği felç sonucunda yatalak hale gelen babasına bakım vermiştir. Babasının çalışamayacak olması nedeniyle, annesi ev ve binalara temizliğe gitmeye ve evin tek kız çocuğu olan Emine de babasına bakım vermeye başlamıştır. Sekizinci sınıfa kadar hem okumaya hem de babasına bakmaya devam eden Emine, annesi ve abilerinin etkisiyle sekizinci sınıftan sonra liseye kaydolmamıştır. En büyük hayali inşaat mühendisliği okumak olan Emine'nin, annesi ve abilerine sitemi bugün de devam etmektedir:

Benim babam şeker hastasıydı. Göz damarlarına vurdu kör oldu. Sonra da felç geçirdi üstüne. Annemin temizliğe gidebilmesi için de birinin evde ona bakması gerekiyordu. O yüzden. Önceliğin bu olsun dediler. Ben okurdum yoksa. Mesela inşaat mühendisi olmayı çok isterdim. Proje çizmek, bir şeyleri üretmek. Diyebilirdim ki bu binayı da ben çizdim, bu iş holdingini de ben tasarladım.
(Emine, 24 yaşında, kadın)

Eğitime devam etmede üçüncü koşul olan öğrencinin motivasyonunun olmayışı da pek çok genç kadın ve erkeğin sekizinci sınıftan sonra eğitime devam etmemelerine neden olmuştur. Bu genç kadınlardan biri olan Hülya, “Bizimkilerde kız çocuğu aman okumasın derler, 16-17 yaşına gelince hemen evlendirirler. Annemgil, babamgil okusun kızlarım diye bizi buraya getirdi. Ama biz rezillik yaptık, okumadık. Şimdi pişmanım” diyerek, kendisi ve kız kardeşlerinin okula devam etmelerine engel bir durum olmadığını ama kendilerinin okumak istemediğini belirtmektedir. Hülya'nın aksine bazı görüşmecilerse okulu bıraktıktan sonra çalışma yaşamına atıldıkları ve para kazanmaya başladıkları için pişman olmadıklarını belirtmektedirler. Abdullah “yalan söylemeye gerek yok, okula zoraki giderdim zaten, böylesi daha iyi oldu” derken, Salih de “okulu bıraktığım daha iyi oldu benim, çalışmaya başladığımız için” demektedir. Okulu bırakınca bir güzellik merkezinde işe giren Esra da okulu bıraktığına hiç pişman olmadığını ifade etmektedir. Esra, okulu bırakmasında en büyük nedeninin öğretmeninden gördüğü fiziksel şiddet olduğunu belirtmektedir:

Ben ortaokul bitince okumayacağım diye tutturdum. Çok kötü bir öğretmenim vardı. Böyle eli maşahlıydı. Çok dayakçı bir adamdı. Okumamamın, okulu bırakmamın tek nedeni diyorum. Adam bağıyor, dövüyor. Tahtaya kaldırıyor, bir vuruyor çocuğun ağız burnu kan içinde sonra iyi oldu hadi otur yerine diyor. Görünmek istemiyorsun. Sınıfın en sonuna gidiyorsun ki görmesin, bana takmasın dayak yemeyeyim. Psikolojim öyleydi. Ben okumayacağım dedim. Babam ceza olsun diye beni bir güzellik salonuna çalışmaya verdi. Hatta demiş ki bunu olabildiğince ez, çalışmaktan bıksın, okula dönsün. Ben de okuldan ne kadar nefret ettiysem, çalışmaya bayıldım. Özgürlük gibi geldi.

(Esra, 28 yaşında, kadın)

Esra'nın yaşantısından görüldüğü üzere, öğretmenlerin sınıfta düzen ve disiplin sağlama amaçlı bedensel ceza uygulamaları, sözel ve fiziksel şiddet öğrencilerin okuldan soğumaları ve uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Görüşmecilerin eğitim yaşamlarında karşılaştıkları olumsuzluklardan biri de öğretmenlerden kendilerine yönelen ayrımcı tutum ve davranışlar olmuştur. Öğrenciler, ailelerinin sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları, etnik kökenleri ve ders başarıları üzerinden ayrımcılığa uğradıklarını ifade etmişlerdir. Havva "öğretmenler durumu iyi olanlarla daha ilgililerdi. Onları sınıfta ayrı tutarlardı. Belki bizim okumama sebebimiz de biraz oydu, bizlerle ilgilenmedikleri için" derken, Cemile "Öğretmenimiz tembel çalışkan ayrımı yapardı. Çalışkan, orta, kötü herkes bilirdi. Tembel olanlar bilirdi ben tembelim. Ben ortaydım mesela" diyerek sınıftaki öğrenciler üzerindeki ayrımcı uygulamayı tarif etmektedir. "Romanları ayırırlardı. Bir şey olsun, kavga çıksın bizden bilirlerdi" diyen Emine ise etnik kökeni nedeniyle okulda ayrımcılığa uğrayanlardan biridir. Mahmut ise, öğretmenin kendisiyle birlikte birkaç sınıf arkadaşını ayrı tuttuğunu, "Dördüncü sınıfa kadar bir şey öğrenemedik ki biz. Temelimiz zayıftı. Öğretmenimiz hani biz köyden geldik diye, yine köyümüzden bir kız vardı daha vardı, siz köylüsünüz diyerek bizi dışlardı, ilgilenmezdi" şeklinde anlatmaktadır. Elif ise ilkokuldayken yaşadığı örseleyici deneyimini şu şekilde aktarmaktadır:

Aidat parasını verememişiz. Öğretmen de aidatı veremiyorsanız gelip sınıfı temizleyeceksiniz demişti. Sınıfta ders işleniyor, annem sınıfımızda temizlik yapıyor. Annem temizlik yaparken, ben ders dinlemeye çalışıyorum. Çok zor bir durum ya. Şu an benim çocuğumun sınıfında böyle bir şey olsa ben izin vermem. Ailem bu durumu hiç yadırgamıyordu. Sonuçta ben orda gidiyorum, çalışıyorum. Hırsızlık yapmıyorum bir şey yapmıyorum diyordu. Onlar da belki kendilerince haklılardı. Çok rencide edici bir durum aslında düşününce.

(Elif, 26 yaşında, kadın)

Görüşmeciler, eğitim yaşamları sürerken okuldan ve öğretmenlerinden kendilerini destekleyecek ve gerekli yönlendirmeleri yapacak müdahalelere ihtiyaç duymuşlardır.

Aileleri tarafından okuldan alınmak istendiklerinde ya da geleceklerine dair bir seçim yapmaları gerektiğinde, çok azı okuldan bir destek alabilmiştir. Sporda yetenekli olan Yusuf ya da çizim yeteneği olan Mahmut gibi pek çok görüşmeci okuldan herhangi bir destek ya da yönlendirme yapılsaydı bugün farklı koşullarda olabileceklerini düşünmektedirler. Bu görüşmecilerden biri olan Ali meslek lisesini bitirdiği zaman üniversiteyle ilgili bir yönlendirme olmadığı için üniversite sınava girmediğini anlatmaktadır:

Ailede okumuş etmiş kimse olmadığı için bir şekilde beni yönlendirecek kimsem yoktu. Okulda da hiç kimse bir şey söylemedi bana. Yani bir üniversite sınavına girmen gerekiyor diye, ondan sonra şunu yapman gerekiyor. Ben bilmiyodum hiçbir şey. Üniversite sınavına hiç girmedim. Benim jeton şurda düştü, yaz tatili oldu ya. Yaz tatili bitti. Herkes okula gidiyor. Ben ortada kaldım. Jeton orda düştü. Ondan sonra da hayat öyle devam etti.

(Ali, 28 yaşında, erkek)

4.1.3.3. Evle Sınırlanmak

Köyde yoksul bir ailede büyüyen çocukların okul ve oyunun yanı sıra ev içi ve ev dışında ailelerine yardım biçiminde çalışmalarıyla şekillenen yaşamları ergenlik ve akabinde eğitimden ayrılmalarıyla birlikte dönüşmeye başlamıştır. Sekizinci sınıftan sonra eğitimlerine devam etmeyen erkek çocukları tarlalarda, çiftliklerde ya da kentlerde inşaatlarda çalışmaya yönelirken, kız çocuklarıysa birkaç yıl içinde gerçekleşecek olan evliliklerine kadar ev içinde kalmaya ve evin işleriyle daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Ancak bu duruma, ev içi sorumlulukların yoğun olmasıyla hareketliliğin kısıtlanması ya da sosyal ilişkileri sürdürmeye zaman kalmaması gibi nedenler değil, ailelerin kızlarına evde kalmaları yönünde uyguladıkları sınırlamalar neden olmaktadır:

Biraz büyüdükçe 14-15 yaşına geldiğin zaman çıkılmıyordu yani. Evde oturuyordun. Aile diyordu bir de ortam ne olur ne olmaz laf olur diye. Ama 14 yaşından önce hep dışardaydık.

(Şerife, 25 yaşında, kadın)

Hatice bu sınırlamalarının altındaki asıl nedeni “Koruma altına almak istiyorlardı, hele de kızları. Bir şey olduğu da yoktu ama gene de erkeklerle kızların ayrı olmasını istedikleri için izin vermezlerdi” şeklinde değerlendirmektedir. Gençler için sosyalleşebilecekleri

mekanların ve aktivitelerin olmadığı köy ve kasaba hayatında, tek eğlenceli aktivitenin düğünler olduğunu belirten Hatice, kendisi gibi birçok ailenin kızlarına baskı yaptığı gibi kendi ailesinin baskısıyla düğünlere gidemediği zaman yaşadığı kızgınlığı anlatmaktadır:

Bizim oralarda gezecek edecek bir şey de yok hani. Parktı bir şeydi. Hiç yok. Ancak düğünden düğüne gezmek olurdu. Düğüne falan gitmek çok isterdim. Abilerim hep giderdi. Kızım ya ben, senin ne işin var oralarda derlerdi. İzin vermezlerdi. Diğer aileler de öyle yapardı ama. Gidemeyince ne yapalım, biz de otururduk evde.

(Hatice, 27 yaşında, kadın)

Kız çocuklarına yönelik kısıtlamalar, kadınların ve kız çocuklarının daha önce de karşılaştıkları diğer kontrol ve baskı örnekleri gibi, onlara karşı koymanın bir sonuca varmadığı noktadan sonra içselleştirilmektedir. Örneğin, kız çocukları için ev dışında arkadaşlarıyla gezmek ve zaman geçirmek gibi eylemlerin yasak olduğu bir evde büyüyen Hülya “*Biz hep evcildik çıkmazdık ki, sevmezdik zaten*” diyerek, kendisi ve kız kardeşlerinin evcimen mizaçlı oldukları için dışarı çıkmak yerine evde olmayı tercih ettiklerini belirtmektedir. Benzer yasaklarla büyüyen Ayşe de disiplinli olarak tanımladığı babasının dışarı çıkmalarına izin vermediğini, bu nedenle de dışarı çıkıp gezmeyi sevmediklerini dile getirmektedir:

Babam da biraz disiplinli olduğu için bizi gezmeye göndermezdi. Kız çocuğu gezmez, şöyle böyle. Gidip gezmeyince de insan sevmez zaten. Biz de pek fazla kalabalığa girmeyi sevmiyoz. Biz hiçbir yere gitmezdik. Anca evdeydik.

(Ayşe, 27 yaşında, kadın)

Keçiören’de doğup büyüyen Cemile’nin “*En fazla çıkacağım yer, zaten şu camın önü ama evi seviyorum diye değil de, erkek kardeşim var biraz da o yüzden, baskın olduğu için üzerimizde*” şeklinde ifade ettiği gibi sınırları evle çizilen yaşamları, kadınların kendi istek ve iradeleriyle değil, ailedeki erkeklerin baskı ve kurallarıyla şekillenmektedir. Şerife ise ailesinin baskısıyla ergenlikten sonra evle sınırlanan hayatına ilişkin bugün geçmişe bakarak bir değerlendirme yapmakta ve çocukken tepki vermeyişinin nedenlerini sorgulamaktadır:

Gözümüz açılmadığı için şey yapmıyorduk. Görmüyorduk daha doğrusu. Şimdiden bakıp yorumluyoruz. Çocukken bunu yapamadım. Park mesela, park yüzü

görmüyorduk biz. Görmediğimiz için pek özenti olmadı. Sadece bütün şey eve odaklanmaktı. Evde de işte örgü örerdik mesela. Resim yapardım bir de.
(Şerife, 25 yaşında, kadın)

Oğlan çocuklarından farklı olarak, kız çocuklarının ailedeki çocuk ve bakım ihtiyacı olan yetişkinlere bakım verme sorumluluklarını yüklenmeleri de kız çocuklarının yaşamlarını evle sınırlandıran ve onları okul, oyun ve diğer boş zaman etkinliklerine zaman ayırmadan alıkoyan nedenlerin başında gelmektedir. Çocukluğu İstanbul'da geçen, evin tek kız çocuğu olarak da hasta babasına bakım verme sorumluluğunu üstlenen Emine, sosyalleşebildiği, dışarda arkadaşlarıyla oynayabildiği günlerin geride kalmasına içlerindedir.

Şöyle söyleyeyim benim orta birden sonra sosyal hayatım koptu. Evden çıkamazdım. Sıkılırdım. Çocuksun tabii. Sokağa çıkmak istiyorsun. Oyun oynamak istiyorsun. Hep bakıp çok özenmişimdir.

(Emine, 24 yaşında, kadın)

4.2. KUŞAKTAN KUŞAĞA AKTARILAN YOKSULLUK VE YOKSUNLUKLA MÜCADELE, GELENEKSEL VE ATAERKİL İLİŞKİLERİ SORGULAMAK

Yoksul ve birçok olanaktan yoksun geçen çocukluklarının ardından bugün Ankara Keçiören'de yaşayan genç kadın ve erkeklerin sadece bir kısmı, geçmişte okula devam etmeleri şartıyla annelerine sağlanmış olan şartlı eğitim yardımıyla yararlandıklarından haberdardır. Bugün Emine, Fatma, Hülya ve Şerife, tıpkı geçmişte annelerinin yararlandıkları gibi, ilköğretime devam eden çocukları için şartlı eğitim yardımı³⁶ almaktadırlar. Araştırmaya katılan genç kadın ve erkeklerin yarısının bugün halen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan ya da belediyeden sosyal yardım alıyor olmaları da yoksulluğun kuşaktan kuşağa aktarıldığının bir göstergesi olarak görülebilir. Şu anda vakıf yardımından yararlanmayan araştırma öznelerinin dördü dışında hepsinin yakın zamanda ya daha önce yararlandıkları yardım kesilmiş ya da yardım almak üzere yapmış oldukları başvuruları vakfın mütevelli heyeti tarafından

³⁶ İki ayda bir defa yapılan Şartlı Eğitim Yardımı kapsamında, öğretime devam eden erkek öğrenciler için aylık 35, ilköğretime devam eden kız öğrenciler için aylık 40, ortaöğretime devam eden erkek öğrenciler için aylık 50 ve ortaöğretime devam eden kız öğrenci için aylık 60 lira ödeme yapılmaktadır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, t.y.).

yapılan değerlendirmede muhtaçlık durumunu sağlamadıkları için reddedilmiştir. Onlardan biri olan ve bir buçuk yıldır işsiz olan Yusuf, sosyal yardım bilgi sisteminde, kredi borcu ödediği evinin tapu kaydı görüldüğü için daha önce aldıkları yardımın iptal olduğunu, şu anda Büyükşehir Belediyesi'nden yardım aldığını belirtmektedir:

Büyükşehirden alıyoruz. Bu evi alınca iptal oldu. Yiyecek yardımı var ya hani Kaymakamlığın üç senedir onu alıyorduk. Kesilmeden önce yani. Büyükşehirdekini herkese veriyorlar zaten.

(Yusuf, 24 yaşında, erkek)

Halen sosyal yardım sistemine dahil olan ya da olmasalar dahi olma çabalarını devam ettiren katılımcılar, geçmişten bu yana maddi yoksulluğa düştüklerinde bulabildikleri enformel kaynakların giderek yok olduğu kentte yaşamlarını sürdürmektedirler.

4.2.1. Yoksulluğun Ekonomik ve Toplumsal Boyutu: Kentte Değişen Geçim ve İstihdam İlişkileri

Kentte geçim mücadelesi içinde olan genç kadın ve erkelerin birçoğunu ortaklaştıran noktalar, işgücü piyasasının güvencesiz ve düşük ücretli çalışma koşulları, eğitim olanaklarından yeteri kadar yararlanamamanın da eklemlenerek ortaya çıkan ücret ilişkisi içinde uzun süreli kalamama durumu, kayıtlı ya da kayıt dışı çalışma fark etmeksizin çalıştığı halde yoksulluk içinde olma, borçlanmak zorunda kalma, sosyal yardımlara ihtiyacın sonlanmaması, kadınların küçük yaşta çocuklarına bakım verdikleri için çalışma yaşamına istese dahi katılamamaları şeklinde sıralanmaktadır.

4.2.1.1. İşgücü Piyasasında Kadınlar ve Erkekler

Araştırmaya katkı veren erkeklerin yarısı ve araştırmaya katkı veren genç kadınların eşlerinin büyük bir kısmı inşaat sektöründe çalışmaktadır. Türkiye ekonomisinin itici gücü olarak değerlendirilen ve 2000'li yıllardan bu yana tarım, hayvancılık, madencilik, enerji gibi diğer sektörlerin yanında en çok yatırım yapılan inşaat sektörü aynı zamanda tarımsal üretimden kopan düşük vasıflı işçiler için de istihdam yaratmaktadır. Siyasi bağlantılarını kullanabilenlerin toplu konut, baraj, demiryolu gibi kamu ihalelerini kazandığı, orman arazilerinin imara açılmasıyla şehirlerin hızla betonlaştığı inşaat sektörü, hızla büyüyerek kitleleri hem ideolojik hem de ekonomik açıdan memnun

kılmaktadır (Çavuşoğlu ve Strutz, 2018: 210-212). Geçmişte olduğu gibi bugün de mevsimsel koşullardan etkilenen inşaat sektöründe çalışanlar, sektörün düzensiz yapısı nedeniyle geçim sıkıntısı yaşamaya devam etmektedirler. Örneğin Şerife, inşaatta çalışan eşinin düzenli bir işi olmadığı için ekonomik olarak zorlandıklarını ifade etmektedir:

Eşim inşaatta çalışıyor. Sürekli bir işi yok. Mesela bugün evde. Belirli bir işi yok yani. İş olunca çalışıyor. Kışın mesela üç ay işsiz kalıyor. Hava soğuk olduğu için inşaat işi duruyor. Yazın da haftada bir kez iki kez ne çalışırsa işte belli olmuyor yani.

(Şerife, 25 yaşında, kadın)

İnşaatlarda işlerin durduğu zamanlarda, gündelik işler imdada yetişmektedir. Örneğin Melek eşinin “inşaat durunca, pazara gider ya da bazen de derler bugünlük işçi lazım gel burda çalış, öyle gider” diyerek eşinin günü kurtaracak şekilde çalışmaya gittiğini anlatmaktadır. Ayşe'nin “yarım yamalak işler” olarak adlandırdığı gündelik işlerse her zaman bulunamamaktadır. Görüşmemizin başında o gün için çalışabileceği bir iş olup olmadığına bakmak için evden çıkan Ayşe'nin eşi bir süre sonra ev geri döndüğünde, Ayşe canı sıkkın bir biçimde “ev sahibi çık dedi ya, ben bi gideyim belki iş olur diye çıktıydı. Geri göndermişler” demesi, düzenli bir işin olmadığı her geçen günün onlar için yeni bir mücadele olduğunu göstermektedir. İnşaat sektörünün düzensizliğini bilen ve bir süre, babası ve abisiyle birlikte inşaatta çalışan Salih de inşaatı bırakıp lokantada işe girmiştir. İnşaatlarda çalıştığı sürede maaşını düzgün alamadığı gibi sigortasının da düzenli yatırılmadığını ifade etmektedir:

İnşaat işi boş abla. İlk başta benim inşaattı. Mesleği tam öğreniyorum derken, benim tesisat, su, doğalgaz üzerineydi, ben bir buçuk sene orada çalıştım, ödeme yapmadıkları için bırakmak zorunda kaldım. Çünkü doğru dürüst bir ödeme yapmadılar. Sigorta da yoktu. İleriye dönük hiçbir şeyi yok, sigortan yok, güvenlik şeyin yok yani. Benim bundan kaç sene önce gözümün önünde, abim de babam da yanımdaydı, adamın kafasına beton düşerek öldü yani. Yani ileriye dönük bir şey yok.

(Salih, 23 yaşında, erkek)

Görüşme yapıldığı süreçte, Yusuf bir buçuk yıl, Hasan sekiz ay, Ömer'se beş aydır işsizlerdir. “Oraya buraya kim çağırırsa gidiyorum. Ne iş olursa yani” diyen Yusuf ve “yeter ki çağırınsınlar giderim” diyen Ömer kimi günler tanıdıkları vasıtasıyla bahçe ve inşaat işlerinde çalışmaya gitmekte ve günlük ortalama 60-70 lira para almaktadırlar. Sekiz ay

öncesine kadar fırında çalışan ve işten çıkartılan Hasan ise “*Tek çalışabildiğim, tek bildiğim iş fırın işi. Çevrede ne kadar fırın varsa telefonumu bıraktım. Dönüş olmadı. İş bulamayınca orda çobanlık yapıyorum*” diyerek memleketi Kars’a çobanlık yapmak üzere gidip geldiğini belirtmektedir. “*Ben bilebildiğim kadarıyla her işi yapıyorum. Tamamını bilmesem de. Şunu getir derler getirirsin, şunu götür derler götürürsün. Uсталık yok yani*” diyen Yusuf ise, bugün işverenlerin sigorta primlerini eksiksiz yatırmadıklarında karşılaşılabilecekleri yaptırımlar olduğunu belirtirken kendisinin yıllardır çalışmasına karşın sigorta prim gününün çok az olduğunu dile getirmektedir. Lise mezunu olan Aysel de yedi buçuk yıl bir dekorasyon mağazasında sigortasız olarak çalıştırıldığını bildiğini ancak bunun karşısında hakkını arayabilecek bir konumda olamayışını bugün üzüntüyle anlatmaktadır:

Sigortam 100 güne yakın var. Başka da yok. Sisteme yatırdı yatırmadı şeyleri oldu biliyor musun? Bazen yatırdılar, bazen yatırmadılar. Şu an artık bir gün olsa da yapmak zorundalar. Başına bir şey gelse etse zorunluluk.

(Yusuf, 24 yaşında, erkek)

Şimdi birinize yapıldığı zaman sigorta hepimize yapmak zorundayım, o da benim gücümü aşar dedi. Aslında o yaşlarda sigortanın çok önemini bilmiyormuşuz. Gençliğin verdiği şey mi o dönem, sadece çalışayım kendi paramı kazanayım düşüncesi mi bilmiyorum ama sonrasında çok yanlış olduğunu gördüm tabii. Yedi buçuk yılım boşa gitmiş oldu.

(Aysel, 27 yaşında, kadın)

Ev ve bina temizliğine giden ve “*Şu an camdan düşsem herhangi bir şey olsa o iki çocuğum yine meydanda kalacak. Şu an çalıştığım para boş yani. Onun da farkındayım. Her gittiğim yerde söylüyorum. Bana sabit, sigortalı, düzgün bir iş*” diyen Gülsüm, ev hizmetlerinde çalışan pek çok kadın gibi sigorta primleri yatırılmaksızın çalışmaktadır. Birçok işverense, Mahmut’un “*Şimdi mesela iki buçuk maaş veriyorsa, beni asgari ücretten gösteriyor sigortadan. Gene onu yapıyorlar, ordan yiyorlar yani*” diyerek dile getirdiği gibi işçilere fiilen ödedikleri ücretten daha düşük göstererek sigorta maliyetini düşürmeye çalışmaktadırlar.

Kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi, işgücü piyasasında ensek çalışma koşullarının getirilmesi, sözleşmeli ve taşeron işçi uygulamalarının yaygınlaştırılması gibi neoliberal politikaların izlenmesine paralel olarak güvencesizleşen çalışma koşullarına karşı durabilecek örgütlü işçi hareketi de giderek gücünü yitirmekte ve

işçileri koruyan güvenceler de ortadan kalkmaktadır. Araştırmaya katkı veren hali hazırda eğitimlerini yarıda bırakmış genç erkeklerse bu güvencesiz çalışma düzeninde düşük vasıflı işçiler olarak işe alınıp, işten çıkarılması en kolay kişiler olmaktadır. Bu işçilerden biri olan ve kepçe operatörü olarak taşeron firmada çalışan Mahmut her an işten çıkarılma kaygısı yaşadığını anlatmaktadır:

İşim öyle güvenceli değil. Her an çıkarabilirler sonuçta taşeron firma. Bir ara oldum. Ben işten geldim. Aradılar. Firma bıraktı. Şirket el değiştiriyoy ya, ihaleye giriyolar ya. İşte feshetmişler, işten çıkarıldık diye şey yaptılar. Devredilince tabii onun kendi insanları, elemanları var. Diğerlerini çıkartıyorlar, firma değişti mi çıkarmak zorunda. İşte onun tedirginliğini hep yaşıyon yani.

(Mahmut, 28 yaşında, erkek)

Mahmut, “Çünkü vasıfsız bi elemanız ya biz. Adam diyo işine geliyorsa çalış, işine gelmiyorsa çalışma” diyerek, işçilerin işveren karşısında müzakere güçlerinin olmayışı nedeniyle düşük ücrete ve her an işten çıkarılmaya rıza göstermek zorunda olduklarını ifade etmektedir. Ağır ve tehlikeli iş kollarından birinde çalışan Osman da ailesini geçindirmeye mecbur olduğu için, sağlık ve güvenlik önlemlerinin yeterli olmadığını düşündüğü işine devam ettiğini belirtirken, Fatih ise daha fazla ücret alabilmek için tehlikeleri göze almak zorunda kaldığını anlatmaktadır:

Devletin şeyleri iş güvenlikçileri, sağlıkçıları geliyor da şöyle bir bakıp gidiyorlar. Şöyle temiz yerlerden geçirilip, yemeklerini yedirilip gönderiliyorlarmış. Ortamı bir görseniz beş dakika yaşanmaz dersiniz. Benim çalıştığım yer ocak. 450 derece çinko eriyor. Alev püskürüyor yani. Maskemiz var, yüz siperimiz var ama asit havada geziyor, buharı oluyor. (boynunu göstererek) şuralarım hep yara oluyor. O asit nefes aldırıyor. Biz ocaktakiler hiçbi yere kaçamıyoruz. Bu işi yapmak zorundayız. Dumanı da biz çekiyoz, asiti de bizi yakıyo. O şekilde çalışıyoz ama ağzımızı açıp da çıkıyom, gidiyom diyemiyoz. Çünkü mecburuz sonuçta. Ondan her şeyi göze almışız. Evlenmişiz, çocuğumuz eşimiz var. Bir yaşantımız var.

(Osman, 26 yaşında, erkek)

Yağmur yağıyor. Adam dedi ki bunları kaynat. E nasıl kaynatayım. Elektrik çarpıyor. Malzemeyi puntalıyorum, elim kolum uyuşuyor. Dedi ulan bunları kaynat sana iki yevmiye daha yazıcam.. 100 lira alıyom o gün. 1 saatte 300 lira alıcam. Düşündüm. Tamam abi dedim. Yağmurun altında elektrik çarpa çarpa yaptım onu.

(Fatih, 27 yaşında, erkek)

Araştırmada yer alan kadınlar içerisinde, tam zamanlı ve sigorta primlerinin düzenli olarak yatırıldığı bir işte çalışanlar Yasemin, Elif ve Esra’dır. Sekreterlik yaptığı yıllarda aynı zamanda liseyi de dışardan bitiren Yasemin, İŞKUR üzerinden bir okulda

güvenlik görevlisi olarak işe yerleşmiştir. Ortaokul mezunu olan Esra bir güzellik merkezinde çalışırken, üniversite mezunu olan Elif ise özel bir şirkette muhasebeci olarak çalışmaktadır. Eğitimlerine devam eden Cemile ve Meryem dışında, beden eğitimi öğretmeni mezunu olan Özlem atanmayı beklerken, ortaokul mezunu olan Havva ise İŞKUR'a başvurmuş haber beklemektedir.

Eşi düzenli bir işte çalışmayan Gülsüm, ev ve bina temizliğine giderek evin geçimini sağlamaktadır. Evde küçük çocuklarına bakım veren Ayşe ise parça başı iş alarak ya da evde yaptığı pekmez, turşu ya da el işi ürünleri satarak gelir elde etmektedir. *“Her ay değil tabii ama bazen ayda on tane lif yaptığım oluyor. Bir ayda 70 tane lif yaptydım geçen sene mesela. 70 tane lif sattım. 700 lira para aldım. Kırımı verdim. Sonuçta eşime destek veriyorum ya. O yetiyor bana. En azından başkasına muhtaç olmuyor”* diyerek hem aile gelirine katkı verdiğini hem de bu sayede eşinin başkasından borç almak zorunda kalmadığı için memnuniyet duyduğunu belirtmektedir. Bora (2014: 101), ‘eve gelir getirme’ rolünün erkeğe ait olduğu normunun dışına çıkıldığında, kadın ve erkek arasındaki rol değişiminin algılama ve anlamlandırılma açısından çeşitli biçimlerde telafi edildiğini belirtmektedir. Aile reisi erkeğin işsiz oluşu ve gelir getiremeyişi geçici bir durum olarak algılanırken, kadınların bu süreçte çalışarak kazanç sağlaması da önemsizleştirilerek ‘harçlık kazanma’ olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel kadınlık ve erkeklik rolleri üzerinde bir değişim olmamaktadır (Bora, 2014: 101). Bu rol ve beklentiler yerine getirilmediği takdirde yara alacak aile reisliği de eşlerinin evi geçindirme beklentisini karşılayamayıp başkasına muhtaç olma durumuna düşmemeleri için harçlıklarla destek olan kadınlar tarafından korunmuş olmaktadır.

Okur yazar olmayan eşinin kimi günler bulaşıkçı olarak çalıştığını söyleyen Ayşe hem eşi istemediği hem de biri zihinsel engelli iki küçük çocuğuna bakım verdiği için çalışmamaktadır. Ancak eşinin gündelik işlerde çalışmasının evi geçindirmeye yetmemesi nedeniyle, çocuklar büyüdüğü anda eşi karşı çıkarsa da çalışacağını sözlerine eklemektedir.

Aslında ben bir iş buldum yemek yapma işinde. Eşim izin vermedi. Napcan dedi. Çocuklar var, çocuklara kim bakacak dedi. Oysa ben giderdim. Orada sadece yemek yapıcan. Ayda bin beş yüz lira veriyorlar. Çok iyi olurdu. İstemedi. Zaten

*çocuklar biraz büyüsün hemen işe girecem. (*Araştırmacı: Yine istemezse eşiniz?)
Mecbur istese de istemese de olacak. Yani belirli bir gelir geldikten sonra.
(Ayşe, 27 yaşında, kadın)*

İki sene önce eşinden boşanan ve iki çocuğu ve annesiyle birlikte yaşayan Aysel ise belediyenin el işi kursunda öğrendiği şeyleri, kurs öğretmenin aracılığıyla satarak geçimini sağlamaktadır. Belediyenin açtığı el işi kursuna giderken, küçük çocuğunu da aynı çatı altında hizmet veren çocuk kulübüne bırakabildiği için kursa gidebildiğini belirtmektedir. Aysel, yaptığı ürünlerden gelir elde edebilmesiyle yaşadığı mutluluğu “hiç tahmin etmediğim biçimde gelir kaynağı oldu bana. Bunu başarabildiğim için çok memnunum” diyerek anlatmaktadır. Ancak küçük çocuklarına bakım veren kadınlar için düzenli bir üretim yapabilmeleri ve ürettikleri ürünlerden gelir elde edebilme imkanları fazla değildir. Örneğin iki küçük çocuk annesi Hatice, “El işi bir şeyler, süveter, kazak falan yapıp satmayı düşündüm ama çocuklar olunca yetiştiremiyorum” demektedir.

Küçük yaşta çocukları olan yoksul kadınların erişebileceği kamusal bakım hizmetlerinin yaygın olmayışı onları ev dışında çalışabilmekten alıkoymaktadır. Emine “Şimdi birini öbürkine bırakıp gidemiyorsun. Hepsi küçük. Şimdi çalışmak istesem bunu kime bırakacağım. Hadi eve bırakıp gitsem kendilerine bir şey yaptılar ettiler” derken, Ayşe de “imkânım olsa kreşe vermek isterim. Kayınvalideye bıraksam şaka yollu diyor ki, kreşin yarı parasını ver o zaman” diyerek çocuklarının okul çağına gelmeden çalışma olanaklarının olmadığını anlatmaktadırlar. Melek ise, şu anda bakım verdiği oğlu büyüye dahi, çalışmasının mümkün olmadığını, eşinin çalışmasına sıcak bakmadığını ifade etmektedir:

*Ben çalışmayı çok istiyorum. Nasıl bir şey acaba çalışmak hiç bilmiyorum. Bi bayanın ayaklarının üzerinde durması çok güzel bir şey. Tek isteğim buydu benim. Bazen diyorum ya normal olarak gidip çalışsam ne olacak? Yok diyorlar.
(Melek, 21 yaşında, kadın)*

4.2.1.2. Kentte Zorlu Geçim Koşulları: Enformel ve Formel Yardımlar ve Destekler

Araştırmaya katkı veren genç kadın ve genç erkeklerin büyük çoğunluğu, şartlı eğitim yardımı gibi, onları eğitim yaşamında tutmak üzere planlandığı iddia edilen sosyal yardımlardan yararlanmış olsalar dahi, ailelerinin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve kültürel koşulların etkisiyle eğitim yaşamından erkenden ayrılmış ve eğitimin onlara

sağlayabileceği donanımdan yoksun kalmışlardır. İşgücü piyasasında onları vasıflı çalışan konumuna getirebilecek donanımlardan yoksun oluşları, onları bugün işgücü piyasasında düşük ücretli ve güvencesiz çalışma koşullarına mahkûm etmektedir. Kamusal bakım hizmetlerinin yaygın olmayışı ise, küçük çocuklarına bakım vermek zorunda olan genç kadınlar için işgücüne katılmada aşılması gereken fazladan bir engel daha yaratmaktadır. Görüşmeye katkı veren genç kadın ve erkeklerin yarısının halen sosyal yardım sisteminin aktif yararlanıcıları olmaları, bir önceki kuşağı oluşturan ve tarımdan koparak kente gelen anne ve babalarının içinde bulunduğu düşük ücretli ve güvencesiz çalışma koşullarının yarattığı yoksulluk ve sosyal yardımlarla ayakta kalabilme örüntüsünün kuşaktan kuşağa aktarıldığını göstermektedir. Büyüdükleri dönemde, aileleriyle birlikte sosyal yardım sistemine dahil olan katılımcıların çok büyük bir kısmı bugün geçmişe oranla çıtasının³⁷ biraz daha yükseldiği bir yoksulluk içinde, borçlanarak, ya da geçici sürelerle sosyal yardımlardan yararlanarak yaşamlarını sürdürmektedir.

Kentsel dönüşüm öncesinde, aile, akraba ve hemşerilerle mekânsal olarak birbirine yakın olunan ve bu yakınlığın sağladığı enformel desteklerle maddi sıkıntıların bir nebze de olsa aşılabildiği dönemlerin geride kalmasıyla, katılımcılar hem fiziksel hem de psikolojik olarak yalnız hissetmektedirler. Yurttaş olmanın getirdiği bir hak olarak algılanışının çok uzağına düşen sosyal yardımlarsa, halen yararlananlar için “*yetmeyen ama hiç olmamaktan iyi*” şeklinde anılırken, yardımı kesilenler içinse sitem ve öfke kaynağı olmaktadır. Görüşmeciler içerisinde ekonomik koşulları en kötü olan ve “*Benim dört tane çocuğum var. Yiyeceğe, içeceğe muhtaç. Demin affederseniz, ben çocuklarımın karnını doyurmak için dört tane patatesi gittim marketin önüne kasaların önüne atmışlardı. Ordan buldum getirdim. Hiçbir şeyim yok*” diyen dört çocuk annesi Emine aldığı sosyal yardımın yetmediğini anlatmaktadır:

İlla eşimin vefat etmesi mi lazım aylık alabilmem için. Böyle bir kanun yok. Siz benim ne durumda olduğumu biliyorsunuz, görüyorsunuz. Eşim 30 yaşında olduğu için, genç gözüktüğü için yardım verilmiyor. Benim eşim doğru düzgün çalışmıyor. Ben dört tane çocuğuma nasıl bakayım nasıl edeyim. Dört aydan dört aya 300 milyon gıda çeki veriyorsunuz. Bir insana dört aydan dört aya 300 milyon

³⁷ Kutlu (2018), yapılan araştırmalar üzerinden, sosyal yardımların yoksulluğu ortadan kaldırmadığı, ancak sosyal yardım alan hanehalklarının düzeyi yükselmiş bir yoksulluk içerisinde yaşamaya devam ettiklerinin gözlemlendiğini belirtmektedir.

gıda çekinin yeteceğini düşünüyor musunuz? Bir aylık çocuk bezi zaten o kadar tutuyor ve ben alamıyorum. Yardımlardan gelirse alıyoruz. Gelmezse sürünmekle geçiyor. Ve gözleriyle görüyorlar bunu. Ben mesela başvurduğumda onay vermiyor. Nasıl vermiyor. Senin ihtiyacın mı var memur gelip görüyor mu gözünlen ve araştırıyor mu araştırıyor. Senin üstünde evin var mı yok, malın, mülkün yok. Hiçbir şeyin yok. Bir insanın ihtiyacı olmasa zaten kimse kimseye boynunu eğmez. Benim yaşım 24 ben kendimi rezil etmek ister miyim? İhtiyacım olmasa ben sana bu ihtiyacım var der miyim? Çok geri kafalılık var. Şöyle bir şey kalmış akıllarında bunun malı var mülkü var, olsa da istiyor yardım olmasa da istiyor. Araştır kardeşim adamın evi mi var arabası mı var. Varsa verme. Hak etmiyor demektir.

(Emine, 24 yaşında, kadın)

Emine'nin ifadesinde de görülen, sosyal yardım bağlanabilmesi için gerekli koşulların sağlanıp sağlanmadığına ilişkin yapılan sosyal incelemelere ilişkin güvensizlik diğer yardım alanlara, özellikle de geçici koruma statüsünde olan Suriyelilere yönelen şüphe ve öfkeye dönüşebilmektedir. Fatma yoksul olmamasına karşın, kimilerinin yoksulluk durumunun belirlenmesi esnasında mal varlığını başkasının üstüne yaparak yardımlardan yararlanmaya hak kazandığını düşünürken, Emine de Suriyelilere ayrıcalıklı muamele edildiği için öfke duymaktadır:

Durumu iyi olan o kadar insan var ki, nasıl beceriyorlar şaşırıp kalıyoruz. Malı mülkü varsa başkasının üstüne yapıyorlar. Kendinin hiçbir varlığı yokmuş gibi. İnsanda Allah korkusu yoksa yok napalım ki. Ben şimdi gittim verirsen ver. Vermezsen Allah razı olsun napıyım.

(Fatma, 26 yaşında, kadın)

Bizim vatanımızda bizim alamadığımız yerde Suriyeliler bizden daha üstün yaşıyorlar. Daha güvenliler. Elektrik, suya para vermiyorlar. Kira ödemiyorlar. Onların altındaki arabayı biz hayalimizde bile göremeyiz ve aldıkları maaşları ben bilmiyorum kaç yaşındayım kaç tane çocuk annesiyim daha bir dönerciye, bir restorana gidip de yemek yemişliğim yok. Ama onlar nasıl yaşanırlar biliyorlar ve bizim ülkemizde ayrımcılık yapılıyor. Suriyelilere bize vermediklerini veriyorlar. Bizim askerimiz onların vatani için savaşırken, onlar burda keyif çatıyor.

(Emine, 24 yaşında, kadın)

Sosyal yardımların yurttaş olmaktan doğan bir hak olarak temellenmesi doğrudan sonuçlarından biri, sosyal yardımların devlet ve sosyal yardımlardan yararlananlar arasında karşılıklılığa evrilen bir ilişki biçimine dönüştürülmesi ve yardım almanın karşılığında seçmenin oyunun talep edilmesidir. Sosyal yardımlar klientalist bir nitelik kazanarak, iktidarın siyasi otoritesini daha da sağlamlaştırmasında önemli rol oynamaktadır. On beş yıldır vakfın çeşitli sosyal yardımlarından yararlanan ve vakıf dışında, çeşitli derneklerden ve belediyeden de yardım alan Cemile, oy verme kriterini

“Bana kim baktı? Tek seçenek, yani ben kimin sayesinde bu günlere geldim? Onların sayesinde geldim” şeklinde duyduğu minnet üzerinden açıklamaktadır. Emine ise, sosyal yardımların bir yurttaşlık hakkı olarak kurgulanmayışını ve yardım alma ve oy talep etme arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır:

Şimdi kaymakamlığa gidiyoruz. Bize mi güvenip geldiniz diyorlar. Öyle bir şey yok. Benim durumum böyleyken ben bu vatana vatandaşlık vergisi veriyorum. Her şeyin vergisini veriyorum. Dıştan gelmiş bir insana yardım ediyorsunuz da kendi vatandaşınıza, oy istemeye gelince geliyorsunuz.

(Emine, 24 yaşında, kadın)

Sosyal yardım alanların siyasetle ilişkilene biçimlerinden biri de kimi sosyal yardım alanların iktidar partisinin çeşitli kollarına kayıtlı olmalarıdır. AKP'nin gençlik kollarına kayıtlı olan Salih aktif olarak çalışmadığını sadece sosyalleşme amaçlı katıldığını belirtirken, Hülya ise kadın kollarında aktif olarak çalıştığını dile getirmektedir. Hülya yoksulların tespit edilerek belediyenin sağlayacağı yardımlara yönlendirilmesiyle ilgili olarak çalışmalarına katıldığını anlatmaktadır:

İki buçuk yıldır ordayım. Geziyorum kapı kapı sizin gibi mesela. Soruyorum şikâyetçi misiniz, Ak partiden neler beklersiniz, sizi rahatsız eden var mı diye. Onlara form doldururum, yardıma muhtaç insanları yazıp partiye götürdüğümüz zaman, parti de belediyeye götürür, şu ailenin şu ihtiyacı var dediği zaman, alışverişse alışveriş yapılıp tekrardan götürebiliyoruz onları.

(Hülya, kadın, 28 yaşında)

Türkiye'nin geleneksel refah rejiminde, güçlü aile ve toplum ilişkileri üzerinden, aile, akrabalık ve hemşerilik bağlarının sağladığı enformel desteklerin bireyleri yoksulluk ve dışlanmaktan koruyacağı iddiasının giderek zayıfladığı, araştırma öznelere yaşantıları üzerinden izlenebilmektedir. Özellikle, çocukluğunda anne ve babalarıyla birlikte köy ve kasabalardan Ankara'ya gelenler, sosyal yardımlara başvurma, gecekonduya yerleşme ve işe girme sırasında akrabaları ve hemşerilerinin destek ve yönlendirmesini bulabildiklerini ancak şimdi bu destek ve yönlendirmelerin neredeyse hiç kalmadığını anlatmaktadırlar. Çevrelerindeki herkesin kendileriyle benzer geçim koşullarında yaşamlarını sürdürdükleri için kimsenin kimseye destek olamayacağı yaygın olarak ifade edilmektedir:

Azaldı, eskiden daha çoktu mesela. Bir on sene evveline kadar insanlar birbirine karşı daha yakındı ama yoksunluklar gitgide çoğalıyor ülkede. Ekonomik zorluklar yüzünden insanlar birbirine daha uzak kalmaya başladı. Sıkıntı büyüyor gitgide.

(Ömer, 26 yaşında, erkek)

Burda kimse kimseye destek olmaz. Çünkü hepsi bizim durumumuzda. Durumu parlak kimse yok. Hepsi anca kendini geçindiren insanlar. Kendi sıkıntıları var. Kendilerine hayırları yok ki bize olsun.

(Hasan, 25 yaşında, erkek)

Bu devirde, akrabalarda olsa da kimse kimseye vermez. Düşene kimse vermez. Kendin, aile içinde kim varsa odur. Başka dıştan gelen bir şey yok.

(Melek, 21 yaşında, kadın)

Kentsel dönüşümle birlikte, kente sonradan gelenlerin, akraba ve hemşerileriyle birbirine mekânsal olarak yakın oturabilecekleri gecekondulara yerleştikleri, aile ve hemşeri dayanışması biçiminde enformel destekler alabildikleri dönem de artık sona ermiştir. Şu anda, büyüdükları gecekonduların çok da uzağına düşmeyen yerlerde oturmalarına ve kimi zaman yine o bölgeden tanıdıklarına yakın sokaklarda yaşamalarına karşın komşuluk ilişkilerinin eskisi gibi sürmediğini ve ekonomik zorluklarda eskiden olduğu gibi dayanışmanın artık kalmadığını belirtmektedirler. Ali zamanla enformel güvenlik ağının yok oluşunu, “*bak ha, aynı insanlardan bahsediyorum. Şimdi kimse kimseyle bir şeyini paylaşmıyor. Eskiden yediğimiz, içtiğimiz ayrı gitmeyen insanlar dönüp bakmaz oluyor*” diyerek özetlemektedir. Abdullah ise, apartman hayatında, akrabalık ya da hemşerilik üzerinden tanışıklık sağlanan ilişkiler olmadığı için kimsenin kimseye destek olacak şekilde güvenemediğini ifade etmektedir:

Eskiden desteğimiz daha çoktu gibime geliyor. Sanki insanımız birbirine karşı daha yakındı. Mesela bu binada dokuz tane daire var. Ben bunun üç kişisini anca tanıyorum. Gecekonduyken sahibi annemgilin akrabasıydı. Hepsi birbirini tanıyan kişilerdi. O onun dayısı, o onun amcası. Şimdi bina oldu. Ankara'nın öbür ucundan buraya geldi işte insanlar. Kimse kimseyi tanımıyor. Yani ben şimdi yan komşumun ne iş yaptığını bilmiyorum. Ne bileyim güvenip de ona bunu soramam. Ama gecekonduluykene ben yanımda oturan kişiyi tanıyorum. Durumu iyi mi kötü bilirsin. Sonuçta iç içesin. Ama şimdi tanımyosun ki dediği gerçek mi yalan mı bilesin. Güven azaldı milletin.

(Abdullah, 24 yaşında, erkek)

Geçim zorluklarının aşılmasında önemli olan enformel destekler yitirmekle birlikte, sosyal ilişkiler de değişmiştir. Yeni yerleşilen binalara taşınanlar kendilerini yalnız hissettiklerini belirtmektedirler. Apartmanda komşularla sadece selamlaştıklarını arada

kapı önünde sohbet ettiklerini aktarsalar da çoğunlukla Yusuf'un eşi Şeyma'nın "Burda kimseyi görmüyoruz da, gitmiyoruz da. Biz tek başımızayız. Anca duvarlara bakıp duvarları seyrediyoruz" diyerek dile getirdiği gibi eskisi gibi paylaşılan yakın sosyal ilişkiler yoktur. Bu nedenle gecekonduda birbirlerini tanıyan kişiler arasında geçirilen zamana büyük özlem duyulmaktadır:

Şimdi en küçük bina 12 dairelik oluyor ama birbirini hiç görmeyip, ismini bilmeyen insanlar oluyor. Açıkçası bizim de öyle. Bir hoş geldin'e bile gelmemiş insanlar oluyor. O yüzden tanımıyoruz. O yüzden biz de aynı şekilde davranmak zorunda kalıyoruz maalesef. O yüzden büyük özlem duyuyorum.

(Aysel, 27 yaşında, kadın)

Görüşme yapılan haneler içerisinde bugün halen sosyal yardım yararlanıcısı olan haneler, çoğunlukla yalnızca erkeklerin güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalıştığı ve buna paralel olarak haneye düzenli bir gelirin girmediği hanelerdir. Kadınlar çocuklarına bakım vermek üzere evde kalırlarken, erkeklerse maaşlarını düzenli alamama, her an işten çıkarılma ve uzun süre işsiz kalma risklerini barındıran işlerde çalışmayı sürdürmektedirler. Her hanede farklı biçimlerde yaşanan yoksulluk, kiminde en temel gereksinimlerin dahi karşılanamayacak kadar ağır koşullara sahiptir. Bu hanelerden birinde yaşayan dört çocuklu Emine çocuklarının karnını doyurmak için market önlerine atılan meyve ve sebzeleri toplamak zorunda kaldığını anlatmaktadır:

Her gün açlıkla geçinen bir insanız. Doğru dürüst eşim çalışmıyor. Bazen çalışıyor, bazen çalışmıyor. Malumunuz çok aşırı derdim borcum var. Çalıştığı parayı eve getiremiyor. Ben her sabah çocuğumu aç gönderiyorum. Beslenme koymuyorum. Yok. Olsa zaten koyarım. Bir anne evladını aç bırakmaz. Gidiyorum market önlerine. Bazen orda elden çıkartma sebzeleri, meyveleri varsa onları alıyorum.

(Emine, 24 yaşında, kadın)

Araştırma öznelere temel gıda ürünleri, ev ve kişisel temizlik malzemeleri, giysi, kırtasiye ve okul ihtiyaçları, oyuncak gibi tüketim ürünlerini alabilmede zorluklar yaşamaktadırlar. Küçük oğlunda gelişim geriliği olduğunu ve doktorların et yemesini söylediklerini belirten Hatice bunun mümkün olmadığını "destek olarak kırmızı et tüketsin diyorlar ama çoğu zaman almak mümkün değil" diyerek dile getirmektedir. Şerife'nin "Bir tane çamaşır suyu veya bulaşık deterjanı aldığım zaman onu dört ay beş ay yettirmeye çalışırım. Çünkü yerine alamam" şeklinde belirttiği gibi aldıkları ürünleri uzun süre kullanarak ya da Fatma'nın "Başkalarının küçülenlerini giydiriyorum çocuğuma, yoksa alamıyorum ki"

diyerek dile getirdiği gibi çevredekilerin verdiklerini kullanarak gereksinimlerini karşılamaktadırlar. Emine ise “hiçbir şekilde alamam ki. Bazen çöp tenekelerine oyuncak atarlar. Alır, yıkar veririm çocuklarıma” diyerek çocuklarına çöpten bulduğu oyuncakları getirdiğini anlatmaktadır.

Hanelerin harcama kalemleri içerisinde büyük bir pay sahibi olan kiralar, Ayşe'nin “Üç tane kiram bekliyor. Ev sahibi ev bul hemen çık dedi. Bekleyeceksin dedim. Eşim çalışmıyor dedim. Mecbur bekleyecek” diyerek belirttiği gibi geciktirerek ödenmekte ve her an evden çıkarılma kaygısına sebep olmaktadır. İnşaat sektörünün durgunlukta olduğu kış ayları özellikle zor geçmektedir. Ödenmesi gereken kiralar gibi elektrik, su, doğalgaz faturaları da üst üste yığılmakta, ödenemediği zamanlarda ise kesilmektedir:

Faturalarımız hep üst üste yığılmış. Yeni iki tane geldi, biri elektrik, biri doğalgaz pazartesiye kadar yatırdık yatırdık. Yoksa hep kesiliyor. Kaç defa kesildi doğalgaz. Elektriğimiz çok geliyo. Doğalgazımız çok geliyo. Yardımdan geldiklerinde gözleriyle gördüler. Ödeyemedik. Doğalgazımız kesikti. Ama sonra yine (yardımı) kestiler.

(Ayşe, 27 yaşında, kadın)

Kışın çok zorluk çekiyoruz. Doğalgazdı şuydu buydu. Bir de iş olmuyor kışın. Kredi kartına daha çok yükleniyoruz.

(Şerife, 25 yaşında, kadın)

Ulaşım masrafı da kimi görüşmelerde özellikle belirtilen ekonomik olarak zorluk yaratan başka bir harcama kalemidir. Çocuklarını düzenli olarak sağlık kontrollerine götürmesi gereken Emine “Yürüyerek gidiyoruz. Bazen dolmuşla gidiyoruz. Yürüyerek bir saat bir buçuk saat sürüyor” diyerek toplu taşımaya verecek paraları olmadığına hastaneye kadar yürüdüklerini ifade etmektedir. Aile bütçesinden ulaşımaya pay ayıramayacak olmak, öğrencilerin eğitim olanaklarından yararlanmalarına da engel olmaktadır. “Bizim o okula tek gönderememe sebebimiz yol parası” diyen Abdullah, ailesinin endüstri meslek lisesini kazanan erkek kardeşini yol parası nedeniyle daha yakındaki liseye kaydettirdiklerini belirtirken, yakın zamanda kaynak teknolojisi bölümünden mezun olan Recep ise, iş hayatında kendisine avantaj sağlayacağını düşündüğü kursa doğrudan söylemese de yol parasını ödeyecek imkânı olmadığı için gidememiştir:

Tig kaynağı var. Bir süre eğitimini alıyorsun. Ondan belge alıyorsun. Ona gidemedim. Para istemiyordu ama uzak. Ulaşımı zor. Gitseydim ilerisi için daha iyi olurdu.

(Recep, 23 yaşında, erkek)

Anne ve babaları köyde ya da başka şehirlerde yaşayanlar, bütçelerinde ulaşımaya ayıracak şekilde ekonomik koşullara sahip olamadıkları için anne ve babalarıyla da sınırlı olarak görüşebilmektedirler. Ailesi köyde yaşayan Hatice “biz dört seneden beri bu sene gittik ilk. Maddiyat açısından gidemediydik. Yol parası nedeniyle. Onlar da gelemedi” demektedir.

Görüşmecilerin en çok dert yandıkları noktalardan biri de kullanmak zorunda oldukları ikinci el eşyalardır. Şerife, “Hep onun bunun vermesi. Evlendim evleneli hiçbir şey yapmadım ki ben. Bunları komşum verdi bana (büfeyi ve kanepeyi işaret ediyor). Elli beş yaşındaki kadının çeyizlik eşyasıymış bunlar. Biraz kırık dökük tabii. Bunları da yine çöpe atmışlardı” diyerek tek tek evdeki eşyaların nerelerden geldiğini anlatmaktadır. Yıllardır kullanılmış olan çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, buzdolabı gibi beyaz eşyalar sık sık bozulmakta ve tamir masrafı çıkartmaktadır. “Makineyi amcasıgil verdi. Her sene 2-3 kere tamir parası veririz. Tam onu bitirdik bu sefer de buzdolabı bozulur. Yenisini de alamazsın ki. Ben istemez miyim yani gönül isterdi ki kendimiz alalım, sevip de beğenip de alalım” diyen Ayşe ardından da hemen eklemektedir:

Ama eskisi olmayanın yenisi olmaz derim. Sağdan soldan işte, al işine yaramazsa at diyorlar. Bakarım işime yarıyo alırım. Bu evde ikinci el olmayan hiçbir şey yok. Önceden mesela benim çocukların yatakları yoktu. Apartmandan biri taşınyordu. Yatağınan bazası varmış. Aldım, üzerine de nevresim takım diktim. Temiz olduktan sonra. Bak mesela bu halıyı biri verdi. Ben de üstüne bi halı örtüsü aldım. Hiç anlaşılıyor di mi?

(Ayşe, 27 yaşında, kadın)

Ayşe evinin eşyalarını gönlüne göre seçip alabilme imkanlarından yoksun olsa da çevreden gelen desteklere minnettarlığını ifade etmektedir. “Eşya almak isterim. Bu odadaki kanepede (üzerinde oturduğumuz kanepeyi işaret ediyor) çocuklarla ben yatıyorum. İçerideki odada bir kanepede daha var. Orada da eşim yatar” diyen Hatice’nin ve “Çocukların odası yok. Yerde yatıyorlar” diyen Emine’nin evlerinde ise çok temel birkaç eşya dışında hiçbir şey yoktur.

Çocuklu görüşmecilerin en çok dile getirdikleri noktalardan biri, ekonomik olarak ne kadar zorlanırlarsa zorlansınlar, bunu çocuklarına yanılmamaya çalışmaları ve her daim onların gereksinimlerini karşılamaya öncelik vermeleridir. Yusuf “*Ana baba olma sorumluluğu aldık bi kere. Artık bütün yük üstümüzde. Kendimize bir çekirdek almayız ama onlara elimizden geleni yaparız. Yeter ki mutlu olsunlar*” derken, Gülsüm de “*Hissetmiyorum, ayakkabım mı eksik, kabanım mı yok. Ama çocukların ihtiyaçlarını eksik bırakmamak. Okulda mesela katılacağı her şeye para vermeye çalışıyorum*” şeklinde ifade ederek önceliklerinin çocuklarının gereksinimlerini ve isteklerini karşılamak olduğunu ifade etmektedirler. Ancak bu, Fatma’nın “*Onlarla bakkala gitmeyi hiç istemiyorum. Gördüklerini istiyorlar. E bende de yok ki alayım. Başka bir insan evladına her şeyi alırken, hiçbir anne baba evladını bakıtmaz (sesi titreyerek)*” dediği gibi her zaman mümkün olmamaktadır. Özellikle çocukları hedef alan reklamlar ve tüketim ürünleri üzerinden inşa edilen statü ve kimlikler nedeniyle çocukların artan isteklerine yetişmekte zorlanmaktadırlar. Ama yine de Mahmut’un “*Yok diyemem ki kızıma. Borç, harç yine alıyorum. Şimdi tablet gördü, illa alacan. Tablet de tablet. Almazsan çocuğun yani sonuçta. Bir yabancı değil ki almazsan içinde kalıyor. İmkânım yok ama yapacak da bir şey yok*” dediği gibi gerekirse borçlanarak çocukların istediklerini almaya çalışmaktadırlar. Çocukları ilkokula giden anne ve babalar, özellikle okul ihtiyaçlarının karşılanmasında zorluklar yaşadıklarını anlatmaktadırlar. Aysel “*Devlet okulu, özel okul değil ki yani burası. Temizlik parası, aidat parası, ne bileyim deterjan parası, perde parası, zırt pırt bir şeyler istiyorlar. Sonuçta hiç düşünmüyorlar, fakir insan gücü hiçbir şeye yetmiyor*” şeklinde ifade ederek okullarda velilerden istenen ücretlerden yakınırken, Fatih de okul kıyafetlerinin pahalılığından dert yanmaktadır. Okul tarafından belirlenmiş olan kıyafetleri olmayan çocukların derse alınmaması ve sınıf arkadaşları tarafından da dışlanması söz konusu olduğunda ne yapıp edip aldıklarını anlatmaktadır:

Okul kıyafetlerinin bir standart olması lazım. Okuldan demişler ki büyüğe eşortman takımı. O da bir yerde var. Öyle de bir şey yapıyorlar ki, anlaşma. Sadece bi mağaza getiriyo. Mecbur onu ordan alıcan. Yok başka. Adam da 50 tutuyo ya 100’e veriyo. İstersen alma. Baba dedi öğretmen dedi, eşortman takımıylan gelmeyenleri almıcam. Başka yere sorduk. Yok. İlla okulun baskısı var. Giy niye almıyo ki alacak seni. Bu şimdi gitti. Oğlum dedim herkesin var mıydı. Vardı bi benim yoktu. Borç harç gene alıcam. 100 liradan bi kuruş düşmedi adam. Almassan alma diyo. Herkes giyerken, seninki öyle kalsa olur mu? Çocuğun orda küçük düşüyo.

(Fatih, 27 yaşında, erkek)

Haneye düzenli giren bir gelirin olmadığı, hanede asgari ücret ya da biraz üzerinde bir maaş karşılığında çalışan bir kişinin olduğu aileler çoğunlukla borçlanarak faturalarını, kiralarını ödeyebilmekte ve ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. “Allah korusun bir şey olsa elimizde bir birikimimiz yok” diyerek işten çıkarılma, çalışmaya engel yaratacak bir sağlık sorunuyla karşılaşma ya da aile üyelerini etkileyebilecek herhangi bir kaza ya da hastalık gibi beklenmedik durumlarla karşı karşıya kalmaktan kaygı duyduklarını dile getirmektedirler. Bir yandan da ekonomik olarak daha kötü koşullara sahip olmadıkları için şükretmektedirler. Ekonomik olarak daha iyi şartlarının olmasını, en azından kiralarını ve faturalarını öderken zorlanmamayı ve borçlanmamayı dilemektedirler:

Benim halim ibretlik. Bu durumda olmayı hiç istemezdim. Ama bi de şu var. Benden kötü durumda olanlar da var... Bu durumdan daha kötü olmayım da onu isterim bir tek. En azından hani borcumun olmamasını. Evim, arabam olsun diye istemem. En azından kiramı ödeyebileyim, belirli bir yeri aşayım diye öyle. Yani halime şükrederim. Çünkü benim durumumdan daha kötü durumda olanlar var.
(Ayşe, 27 yaşında, kadın)

4.2.2. “Benim Yaşadığımı Çocuğum Yaşamasın”: Eşitsizlik Üreten İlişkileri Sorgulamak, Kurumsal Olanaksızlıklar ve Toplumsal Eşitsizliklerle Kurulan Engellerle Mücadele

Kentte ya da kırsalda, eşitsizlik üreten geleneksel ve ataerkil ilişkilerle kurulmuş ailelerde büyüyen araştırma özneleri, bugün sadece gelir yoksulluğuyla sınırlı kalmayan toplumsal eşitsizlikler ve kurumsal olanaksızlıklarla bir araya gelerek onların yapabilirliklerini sınırlandıran engelleri sorgulamaktadırlar. Baskı ve ayrımcılık üreten çok boyutlu yapısal eşitsizliklerin onları hala birçok açıdan yapabilirlikten yoksun bıraktığı yaşam koşullarını hem kendileri hem de çocukları için iyileştirmeye çalışmaktadırlar.

4.2.2.1. Sevgisiz Evlilikler, Kadına Yönelik Şiddet

Eğitim hayatından erken yaşta ayrılmanın hemen ardından evlenen kadınlar, onları eşlerine bağımlı kılan konumlarını dönüştürebilmelerini ve güçlenmelerini sağlayacak hak ve olanaklardan yoksun büyümüşlerdir. Gülsüm babasının, Yasemin ise üvey babasının baskılarıyla istemedikleri ancak kararlarının sorulmadığı evliliklere imza

atarlarken, Hülya ise dayısının oğluyla evlendirilmekten kaçmış ancak kendisini, tıpkı Gülsüm ve Yasemin gibi şiddetin çeşitli biçimlerine maruz kaldığı bir evliliğin içinde bulmuştur. Hülya evlendikten sonra madde bağımlısı olduğu eşiyile bir yıl evli kalmış ama bu süreçte hem eşinin hem de aynı evi paylaştıkları kayınvalidesi ve görümcelerinin fiziksel şiddetine uğramıştır. Yasemin ise evliliği boyunca fiziksel ve cinsel şiddet görmüş, maruz kaldığı şiddet nedeniyle ilk çocuğunun karnında öldüğünü anlatmaktadır:

On yedi yaşımdayım beni direkt kapandırdılar. Küçük bir şeysin hiçbir şey bilmiyorsun. Hemen kapandım ama sıkıntı yaptılar çok. Eşim tek erkekti, kıymetliydi. Ne derse tamam derlerdi. Bir yıl evli kaldım ama beş ay babamgildeydim, beş ay onlardaydım. Şiddet görüyordum. Dayak yeme sebepim “geç gelme eve, niye başka biriyle konuşuyorsun?” Madde bağımlısıydı, içerde, dinlemezdi. Görümcelerim, kaynanam onların da hep dayağını yedim. Darp raporlarım var benim ama hepsinde geri gidiyordum. Hamileydim, olsun düzelir diyordum ama üçüncü gün yine aynıydı. Bazen de beni zorla götürüyordu. Ben ertesi gün yine kaçıp geliyordum babamgile.

(Hülya, 28 yaşında, kadın)

İlk çocuğum dayaktan öldü. Karnımda. Bu parmağım bak (parmağını gösteriyor) kırıldı yine dayaktan. Ben de öliyodum aslında. Sezaryenliyim, normal doğum yasak. İki aylık falandı, kızım bana dedi ki senin bir çocuğun daha olursa beni bırakmazsın. Zaten evliliğim boyunca ben tecavüze uğradım (gözleri doluyor, ağlamamaya çalışıyor). İki aylıktı bebeğim tekrar hamile kaldım. Öyle bir dayak yiyordum ki. Nası bilyon mu, koyarsın yastığı böyle tekme vurursun ya öyle dayak yedim.

(Yasemin, 28 yaşında, kadın)

Yasemin ve Hülya şiddet gördükleri evlilikleri boşanarak ardlarında bırakmayı başarabilmişlerdir. Ancak boşandıktan sonra, kadınlar bu sefer de akraba ve yakın çevrenin baskısını üzerlerinde hissetmişlerdir. Hülya muhafazakâr toplumun boşanmış kadınlar üzerinde kurduğu tahakkümden “Ayrılmış kıza damga vururlar. Her hareketini takip ederler. Hakkında iftira çıkarırlar. Ne de olsa evlenip ayrılmış diyen çok olur” şeklinde bahsetmektedir.

Gülsüm ise şiddet gördüğü eşinden boşanmayı denediğini ancak boşanma sonrası dahi eşinin kendisi ve çocuklarına rahatsızlık vermeye devam edeceğini bildiği için boşanmaktan vazgeçtiğini anlatmaktadır. Özellikle eşinin madde kullandığı zamanlarda, kendisine şiddet uygulama potansiyeli olduğunu belirtmektedir. Eşi, fiziksel ve cinsel

şiddet uyguladığında karakola giderek şikayetçi olduğunu ve 6284 Sayılı Kanun kapsamında koruyucu tedbir kararı verildiğini anlatmaktadır:

İstedim ama yapamadım. Üç yıl boşanma davalarını falan açtım da boşanmadan taraftar değil. Boşansa da pislik derler ya. Bulaşanlardan. Yani böyle daha iyi idare edebiliyorum. Ayıyken çok daha zor oluyor. Kafası güzelken falan gelince çok huzursuz ediyor. (*Araştırmacı: Tedbir kararı aldırдың mı?) Onların belirli bir günü var. 7/24 kimse koruma alamıyor ki. Onun da en tehlikeli saatleri gece bir, iki. Yani tam kafası kıyak olduğu saatler. Ne yaptığını bilmez bile. O yüzden de bu şekilde daha iyi idare ediyorum. (*Araştırmacı: Şiddet uygulamaya devam ediyor mu?) Her seferinde karakola gittiğim için şimdi cesaret edemiyor. Hani boyun eğenlerden değilim. Bunu bana yapamaz diyip, direkt karakola gidiyorum Her seferinde bir tane bir şey yaptı karakola gittim. Bir kere dövüdü karakola gittim. Bir kere tecavüz etti karakola gittim. Darp raporu da var işin içinde. Yirmi gün uzaklaştırma vermişlerdi. Hani buna hakkı olduğunu bilen biriyim.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

4.2.2.2. Ailede Kadının Adı Yok

Araştırma özneleri içerisinde çalışma yaşamına katılmayan kadınların bir kısmı, evde kalıp küçük çocuklarına bakım vermektedirler. Çoğunlukla ortaokul ve lise düzeyinde bir eğitime sahip olan kadınlar için, işgücüne katılsalar dahi çalışarak kazanacakları ücretin, çocuklarını kreşe göndermek için yeterli olmayacağı dile getirilmektedir. Bunun için çocuklarının okul çağına gelmesini beklediklerini belirtmektedirler. Bununla birlikte, araştırma öznelerinin bir kısmı için, kadınların çalışma yaşamına katılımlarını kısıtlayıcı muhafazakâr ve ataerkil değer ve tutumlarının halen devam ettiği de görülmektedir. Kadınlar için sadece çalışma yaşamı değil, yarım bırakılan eğitime devam etmek, boş zamanlarını değerlendirmek ya da sosyalleşebilmek için ev dışında vakit geçirebilmek, eşlerinin ya da diğer aile üyelerinin kısıtlamaları nedeniyle mümkün görünmemektedir.

2012 yılında hayata geçirilen 4+4+4 düzenlemesi ile birlikte, kesintisiz sekiz yıllık zorunlu eğitim, on iki yıllık kademeli zorunlu eğitime dönüştürülmüştür. Yeni gelen sistemle birlikte öğrencilerin zorunlu hale getirilen ortaöğretim için açık liseye kaydolmaları mümkün olmuştur. Lise eğitiminin örgün eğitim kapsamından çıkarılması özellikle yoksul ailelerden gelen çocuklar için çocuk işçiliğinin ve erken yaşta evliliklerin önünü açmaktadır (Bildircin, 2020). Araştırma özneleri içerisinde yaşı en küçük olan Melek, 4+4+4 sisteminin hayata geçirildiği dönemde ortaokulu bitirmiş

ancak sonrasında ailesinin isteğiyle örgün eğitime devam etmeyerek açık liseye kaydolmuştur. Açık liseye kaydolduğu yıl içerisinde de evlenen Melek sonrasında liseye devam etmek istemiş ancak eşi ve eşinin ailesinin baskılarıyla devam edememiştir:

4+4+4 zorunlu eğitim vardı ya. O bana düştü. Dediğim ya benim ailem okutmuyordu. Okuma sıkıntım vardı. İşte ortaokuldan sonra açıköğretime kaydoldum. İki kere mi ne sınava gittim mecburi olduğu için. Ondan sonra kestim zaten. Bir de erken yaşta evlilik olunca. Ailesi istemedi. Eşim de karşı. Eşim şimdi bırakmaz okumamı. İzin vermez. Nişanlıyken açıköğretime gidiyordum zaten. Zar zor gidiyordum. Şimdiyse bizim kaynana tarafında sıkıntı oluyor.

(Melek, 21 yaşında, kadın)

Araştırmaya katkı veren evli ve küçük çocuklu genç kadınlar, çocukları okula gidecekleri yaşa geldikten sonra çalışmak istediklerini dile getirirlerken, genç erkeklerin bir kısmı eşlerinin hiçbir şekilde çalışmasına izin vermeyeceklerini aktarmaktadırlar. Bu genç erkeklerden biri olan ve bir buçuk yıldır işsiz olan Yusuf ise eşinin bina ya da ev temizliğine gitmeyi düşündüğünü ancak “Bizde kadın çalıştırılmaz. Gerek yok” diyerek buna onay göstermediğini anlatmaktadır. Osman da Yusuf’a benzer şekilde eşinin çalışmasını istemediğini belirtmektedir. Osman eşi çalışma yaşamına girerse aile bağlarının bundan zarar göreceğini ve özellikle de çocuklarının olumsuz etkileneceğini düşünmektedir. Ayrıca evlenene kadar köyde yaşayan eşinin iş yaşamında örseleneceğini ileri sürerek bu şekilde onu koruduğunu da eklemektedir:

Ben çalıştırmayı düşünmüyorum. Şimdi eşim çalışırsa aile bağları kopar. Evlat daha bi uzaklaşıyo aileden. Alıyor annesi sabah kreşe bırakıyo, akşam alıyo. Anne baba yok piyasada. Hem dediğim gibi eşim dışarı açık birisi değil. O ortamda yaşadığı için, dışarıyı fazla görmediği için, çalışamaz yani. Desen ki şu markette çalış, öğretsen yapar ama ordaki insanlar onu ezmeye çalışır. O yüzden aç kalsak bile çalıştırmayı düşünmüyorum yani. Çalıştırmaya karşıyım.

(Osman, 26 yaşında, erkek)

Osman’ın ifadelerinden görülebileceği üzere, geleneksel ve muhafazakâr değerlerle yetişmiş ve kendilerini ailenin reisi olarak konumlandıran erkekler için eşlerinin çalışma yaşamına katılmaları, aile reisliğini sarsma teşebbüsü olarak algılanmaktadır (Sancar, 2013:70). Bu nedenle de erkekler, “aç bile kalırsa” eşlerinin ekonomik ve toplumsal olarak güç kazanmalarına olanak verme potansiyeli barındıran ücretli çalışmaya katılma haklarına karşı çıkmaktadırlar. Kızı bu sene ilkokula başlayan Osman’a bu sefer de kendi kızı üzerinden aynı soru yöneltildiğinde ikilemde kalmaktadır. Bir yandan

camilerde görev yapan din adamlarının kadınların çalışmasını dini açıdan uygun olmadığını söylemeleri dindar olan Osman'ın kafasını karıştırmakta, diğer yandan tıpkı eşinin çalışma yaşamında örselenmesinden çekindiği gibi, kızının da çalışırken şiddete uğraması gibi tehlikelerden korktuğunu dile getirmektedir. Televizyonda sık sık karşısına çıkan kadına yönelik şiddet ve çocuğa yönelik cinsel istismar haberleri de bu korkusunu tetiklemektedir:

Evet o (kızı) çalışacak. Geçen cumaya gittim. Allah kabul etsin. Hoca dedi ki, dinde öyle bir şey yok dedi. Eşiniz, anneniz, kızınız çalışamaz dedi. O ortamda bulunamaz dedi. İş hayatında olmaz dedi dinimiz diyor bunu dedi. Bu ortama girdiğinde ne bileyim düşünmüyor değilim. Ben biraz da karamsarım herhalde. Diyorum ki şurdan okula bırakınca, biri bi şey diyecek mi, bir şey yapacak mı aklıma gelmiyor da değil. Televizyonu açıyon kadına şiddet, çocuğa cinsel istismarda bulunmuşlar diye. İnsan korkuyor, öyle bir şey olmaması için.

(Osman, 26 yaşında, erkek)

Araştırmaya katılan genç kadın ve erkeklerin anlatımından, ataerkil norm ve değerlerin hala kadınların kendi yaşamlarını kontrol edebilme, kendilerini ilgilendiren kararlar alabilme ve toplumsal yaşama katılabilme gibi haklarını kullanmalarının önünde engeller yarattığı izlenebilmektedir. Eşleri olmadan evin dışına çıkabilmek, sosyalleşmek ve arkadaşlarla ilişkileri sürdürebilmek pek çok evli kadın için olanaksızdır. Örneğin Ayşe'nin eşi, arkadaşlarıyla görüşmesine “evli barklı kadınsın daha hala ne arkadaşlarınla görüşüyorsun” diyerek karşı çıktığını anlatırken, Melek ise “dışarı çıkmak hep kısıtlı bana. Eskisi gibi (gülüyor.) Alınacak bir şey varsa, eşim alır gelir” diyerek çocukken ailesindeki erkeklerin, şimdi de eşinin baskısıyla istediği zaman ev dışına çıkamadığını ifade etmektedir.

4.2.2.3. Geleneksel ve Ataerkil Değerleri Tartışmaya Açmak

Geleneksel ve ataerkil norm ve değerlerin sebep olduğu eşitsiz iktidar ilişkileriyle kurulu ailelerde büyümek, bugün araştırma özneleri için şu anki yaşamlarında bir yandan bu eşitsiz ilişkileri yeniden üretme diğer yandan da onlara meydan okuma ve dönüştürme potansiyelini barındırmaktadır. Kendilerini gerçekleştirebilmelerinin, olmaya ve yapmaya değer gördüklerine ulaşabilmelerinin önüne engel koyan eşitsizlik, baskı, şiddet ve ayrımcılık üreten ilişkilerin farkında olabilmek ve onları sorgulayabilmek dönüştürebilmenin ilk adımı olmaktadır. Ataerkil ideolojinin erkeğin

iktidarını sorgulanamaz kıldığı kök ailelerinde, bastırılan özgürlüklerinin ve ellerinden alınan haklarının farkındalığıyla bugün sessizliklerini bozarlarken, tezahür eden duygularsa öfke ve sitemdir. Köyde büyüyen Şerife, köyde lise olmadığı için ilçede eğitimlerine devam eden genç kızlara yönelen çevre baskına kendi ailesinin karşı durmadığı için liseye gidemediğini anlatırken, komşusunun baskılara aldırış etmediğini ve kızlarının bu sayede eğitimine devam edebildiğini sitemle anlatmaktadır.

Ama kıranlar oldu. Komşumuzdu ama onlar aileden dolayı farklıydı. Ailenin desteğinden dolayı. Onların ailesi kimseyi takmadı mesela. Yani kız yalnız gidiyo, geliyo diye laf gelirdi. Ama aile takmadıktan sonra kimsenin önemi yok. Sürekli söylüyorum. Susuyorlar, işte zaman öyle değildi. Şimdiki zamanla bir değildi. Maddi durumlar yoktu falan. Ama sürekli dile getiriyorum ben. Sürekli söylüyorum babama anneme.

(Şerife, 25 yaşında, kadın)

Ataerkil ideolojinin kadınları baskı altında tutmak için öne sürdüğü başlıca mitlerden biri kadınların kendi kararlarını aldıklarında hata yapacakları, kendi başlarına ayakta duramayacakları ve zarar göreceklere ilişkindir. Yıllarca içselleştirilen bu mitler, kadınların kendi potansiyellerinin farkına varabilmelerini ve güçlenmelerini engellemektedir. Çevrenin tehlikeliliğinin ve güvenilmezliğinin, zamanın kötülüğünün bir tekerleme gibi tekrarlandığı evlerde büyüyen bu genç kadınlardan biri olan Melek de bu mitlerin doğruluğunu sorgulamaktadır:

Zaman kötü derlerdi sürekli. Sürekli dillerinde zaman kötü çıkmayın, zaman kötü okumayın. O yüzden okutmadılar. Zaman kötü, zaman kötü. Aslında bir kadın güçlüyse zaten güçlüdür. Hiç kimse yıkamaz. 'Zaman kötü'yü ben çok saçma buluyorum. Doğru değil mi? Bahane bence. Ben kötülükler yok demiyorum var ama bir insan dik oldu mu hiç kimse yıkamaz onu.

(Melek, 21 yaşında, kadın)

Ancak Melek devam eden söylemlerinde bir yandan, bu mitlere dayandırılarak konan kurallar ve sınırlamalarla büyütülmüş olduğu için bugün kendini pek çok açıdan donanımsız ve güçsüz hissedişine içerlerken, diğer yandan da ailesinin onun iyiliğini düşünerek koyduğu sınırlamalara bir açıdan da minnettar olduğunu eklemektedir. Melek'in içinde bulunduğu ikilemin kaynağı da ataerkil normların dışına çıkma potansiyelinin yarattığı belirsizliktir. Melek, eğitimine devam edememiş olmanın ve çalışma yaşamına katılamamış olmanın üzüntüsünü dile getirmektedir. Görüşme boyunca birçok kez doğup büyümüş olduğu Ankara'yı

hiç tanımamış olmanın ve özgürce kentte hareket edememiş olmanın eksikliğini hissettiğini ifade etmiştir. Tek başına kentte gezmek Melek için merak uyandırıcı ve cezbedici bir eylemken aynı zamanda da korkutucudur. Ancak bu korkutuculuk sadece kaybolmaya ilişkin değil, bekar ve genç bir kadın için özgürce gezebilenin uygun olmayacağına dair normların dışına çıkabilmekle de ilintilidir:

Ben ne gençliğimi gördüm ne bi şey. Gezmek tozmak hiç serbestliğim yoktu benim. Şu an beni bırak ben Ankara'yı bilmem, evimin yolunu bulamam. Şu an yeni yeni akıllar başa geliyor mesela. Eski kafayla yeni kafa bir değil. Mesela annem niye büyüklere karşı çıkmıyordu, niye her şeyi serbest etmediler. Şimdi düşünüyorum. Bir yandan diyorum ki iyi yaptılar. Serbeste alırsaydım mesela evimde belki duramazdım. Öyle bir düşünce kurdum. Bazen iyi yaptılar diyorum. Bazen de diyorum iyi değil. Ankara'yı bilmiyorum. Mesela bak sen kendine göre çıkabiliyorsun, yapabiliyorsun. Sen şimdi ayaklarının üzerinde duruyorsun ya. Dik duruyorsun atık. Ben şu an çıksam bi şeyi beceremem.

(Melek, 21 yaşında, kadın)

Her ikisi de babalarını küçük yaşta kaybetmiş, üniversite mezunu genç kadınlar Cemile ve Özlem büyürlerken, annelerinin, özellikle ev içi sorumlulukların paylaşılması ve çocukların kendilerini ilgilendiren kararlara katılımları açısından kendileri ve erkek kardeşleri arasında farklı tutum ve davranış sergilediklerini anlatmaktadırlar. Hem Cemile hem de Özlem, aile içinde kız ve oğlan çocuklarına dair geleneksel toplumsal roller ve beklentiler nedeniyle farklılaşan tutum ve davranışlarla ilgili olarak anneleriyle yüzleşmektedirler. Liseden sonra eğitimlerine devam etmeyen erkek kardeşleriyle bugün aile içinde çeşitli sorunlar yaşadıklarını ve bunun altında da annelerinin oğullarının olumsuz olabilecek davranışlarına dahi erkek olmaları nedeniyle ses çıkartmamaları olduğunu ileri sürmektedirler:

Benim annemin en kötü huyu, erkek kardeşimle bizi ayırması. O da bu yüzden şımarı ve çok şımarık bir çocuk oldu yani. O yüzden okumuyor zaten. Evde bir şey olduğu zaman "Cemile sus, Ferhat erkek". Anneme diyorum ki "sen böyle yaptın Ferhat'ı, sen bu duruma getirdin" ...Bizimkiler çok fazla düşkün erkek çocuğuna ama, eskisi gibi değil şu an değil. Onu da belki ben yıktım anneme karşı. Ayrım yapılmayacağını, normal hayatta böyle bir şeyin olmadığını sürekli anneme söylüyorum. Belki o şekilde biraz daha ama, yine hala kıyamıyor Ferhat'a. Çok sıkıntılı. O yüzden Ferhat' la uğraşıyoruz.

(Cemile, 23 yaşında, kadın)

Sedat'ı ben yetiştirdim diyorum. Efendi, çalışkan. Hiç üzmedi bizi. (ev içi işleri) Söyleyince yapar Sedat. O konular da sıkıntı bak. Erkek çocuğuyun sen elleme bir şeyi dememeleri lazım. İşte bunları kaldırmak lazım. Anne babaların, özellikle de annelerin biraz daha şey olmaları lazım. Hayat müşterek. Halit öyle değil ama, onu annem yetiştirdi çünkü. Ona da söylüyorum senin yüzünden öyle.

(Özlem, 25 yaşında, kadın)

Cemile annesinin, kızlarına onların özgürlüklerini kısıtlayacak biçimde davranırken, oğluna daha fazla özgürlük alanı tanimasının nedenini, üç çocukla Ankara'da tek başına kalan annesinin ailesini çevreden gelebilecek ithamlardan ve çeşitli tehlikelerden koruma çabası olarak yorumlamaktadır. Cemile bu tespitini “Annemin korkusu olduğu için, bir de tek başına bu şehirde. Annemin dediği gibi bir kız olacağım. Biraz erkek Fatma gibi” diyerek ifade etmektedir. Kız çocuklarına ve kadınlara ilişkin toplumdaki yaygın geleneksel değer ve beklentiler nedeniyle, büyürken farklı biçimlerde tezahür eden engellerle karşılaşan genç kadınlar, kendileri için özgürlük alanı yaratmanın bir yolunun da kız çocuk olmaya ilişkin toplumdaki genel yargılarla biçimlenmiş niteliklerden sıyrılmak olduğunu düşünmüşlerdir. Birçok kadının anlatılarında, yer alan ‘erkek Fatma gibiydim’, ‘erkek gibi yetiştim’, ‘kız gibi değildim’ ifadeleri bunun bir örneğidir. Önceki bölümlerde, köyde büyüyen, ıssız ve açık alanlarda tek başına hayvanlarla ilgilenmek zorunda olan ve cebinde bıçak taşıyan Gülsüm’ün “Şimdi ben köyde erkek gibi yetiştim. Mecburiyetten. Hani kendimizi korumak amaçlı” sözlerinden anlaşıldığı üzere ‘erkek gibi yetişmek/olmak’ öncelikle fiziksel olarak güvende olabilmeyi getirmektedir. Yine çocukluğu köyde geçen Hülya’nın “erkek gibiydim, erkeklerden farksızdım. Erkeklerle oynardım. Eşekten inmezdim” sözlerindense, erkek gibi olmanın ev dışında daha fazla zaman geçirebilme, kadın ya da erkek fark etmeksizin diğer bireylerle ilişki kurabilme özgürlüğüne karşılık gelebildiği görülmektedir.

4.2.2.4. Geçmişe İsyân, Çocuklar Üzerinden Geleceği Kurgulama

Toplumsal yapının derinine işleyen, büyüdüleri aile içindeki ilişkiler ve topluluk ilişkileri içerisinde yeniden üretilen ataerkil ve geleneksel normların sebep olduğu eşitsizliklerin, gelir yoksulluğu ve kurumsal olanaksızlıklarla birleşerek, bugün araştırma öznelerinin yapabilirliklerini doğrudan etkilemiş olduğu görülmektedir. Genç kadın ve erkeklerin ortak noktaları, yaşamakta oldukları geçim zorluklarını, yoksul ailelerde büyürken eve gelir getirmek üzere çalışmak zorunda kalmaları, eğitim

yaşamından erken kopmaları ve kendilerini gerçekleştirebilmede aile, okul ve çevrenin desteğini bulamamaları üzerinden anlatmaktadırlar.

Geçmişini düşünmek, Ali'nin "Biz böyle ezik büyüdük. Hep bir şeyler engel oldu bize. Ben cesaretimi yitirdim babam öldükten sonra. Biri bana bir şey sorduğunda adımları söyleyemedim. Acaba ayıp mı olur. Utanırdım, susardım. Büyüdük biraz açıldık belki ama iş işten geçti" ifadelerinden de anlaşılabilir gibi, kendi yaşamının kontrolünün elinde olmadığı hissi ve kendini güçsüz hissetme gibi duygulara yönlendirmekle birlikte, geleceği hem kendisi hem de çocukları açısından farklı biçimlerde kurgulama ve eyleme geçme motivasyonunu da içinde barındırmaktadır. Babasına bakım verdiği için, ortaokuldan sonra eğitimine devam edemeyen Emine kendisi için hayalini kurduğu ancak ulaşmadığı fırsatları, kendi çocukları için sağlamak istediğini dile getirmektedir:

Okuldan beni çıkarttıklarını değiştirmek isterdim. Sosyal hayatım olsun isterdim. İyi bir çevrem olsun isterdim. En önemlisi de bir mesleğim olsun isterdim. Her istediğimi elde edebilmek isterdim kendi kazancıyla... Şu an, ben yaşadığımı çocuklarıma yaşatmamak isterim. Yaşatmamak için de elimden geleni yaparım. O yüzden de mesela ben inşaat mühendisi olmak isterdim. O yüzden ben kızım için yüksek bir meslek olsun istiyorum. Kendini hiçbir zaman ezdirmesin. Ben buyum, ben bunu yapabilirim diyebileceği bir mesleğe sahip olsun. Doktor, avukat, mimar olsun, mühendis olsun. İnşaat sektörü ülkemizde gelişen bir şey. Bir sürü plazalar, alışveriş merkezleri yapılıyor. Birini de neden benim yavrum yapmasın.

(Emine, 24 yaşında, kadın)

"Keşke okusaydım. Kendimi kurtarsaydım. Kimseye muhtaç olmazdım. Mesela çalışmayan bir eş, geçim darlığı çeken bir evlilik istemezdim. Öyle olsun istemezdim" diyen Ayşe'nin ifadelerinden de izlenebileceği üzere, kadınlar eğitimlerinin yarıda kalmış olmasını, nitelikli işlerde çalışmalarını sağlayacak şekilde meslek edinmemiş olmalarını ve erken yaşlarda ailelerinin istekleri doğrultusunda evlenmiş olmalarını doğrudan bugün içinde buldukları zorlu geçim koşullarının birincil sebebi olarak görmektedirler. Araştırmaya katkı veren pek çok kadın, yarım kalan eğitimlerini tamamlamak ve sonrasında da çalışmak istemektedirler. Bu isteğini gerçekleştiren kadınlardan biri Yasemin'dir. "Kimseye güvenmeden kendi ayaklarımın üzerinde durmayı öğrenmeliyim dedim. Liseyi dışardan bitirdim. Hem çalıştım hem okudum. Sekreterlik yapıyordum o zaman. Bilgisayar sertifikamı aldım. Diplomamı aldım. Ehliyetimi aldım. Hepsini bir arada yaptım. Şimdi de İngilizce kursuna yazıldım" diyen Yasemin şu anda bir okulda güvenlik görevlisi olarak çalışmaktadır. Küçük çocuklarına bakım verdiği için bu isteğini şu an

gerçekleştiremeyen Ayşe de çocukları biraz daha büyüdükten sonra liseyi bitirip diplomasını alacağını söylemektedir:

En azından liseyi bitireyim. Elimde bir diplomam olsun. En azından ikisi büyüdükten sonra girer bir işe çalışırım. En azından hayatıma dair bir sigortam olur. Eşimin sigortası yok. Bari ben kendi ayaklarımın üstünde durayım.

(Ayşe, 27 yaşında, kadın)

Kadınlar eğitimlerini tamamlayıp daha nitelikli işlerde çalışarak, sadece ailenin ekonomik koşullarını iyileştirmekle kalmayacaklarını bu sayede çocuklarına da daha iyi fırsatlar sağlayabileceklerine inanmaktadırlar. Liseyi bitirdikten sonra üniversite sınavına girmemiş olan Aysel de üniversiteye devam etmemenin pişmanlığını yaşamaktadır. “Üniversite okumuş olsaydım, daha bilgili olabilirdim. Onlara daha çok faydam olabilirdi. Daha çok kendi ayakları üzerinde duran bir anne olurdum. O yüzden istiyorum ilerde” diye ifade etmektedir. Şerife ise “Şu miniği bekliyorum. Biraz büyüünce o da okula gidince çocuk gelişimi okuyacağım. Onların daha iyi eğitimler alabilmesi için” diyerek çocuklarının eğitimlerine yararlı olacağına inandığı için çocuk gelişimi okumayı düşündüğünü belirtmektedir. Yeniden eğitime dönmek isteyen kadınlar bir taraftan da okuldan ayrılmalarının üzerinden belli bir süre geçtiği için dersleri anlayabilmekte zorlanacaklarını ve başarısız olacaklarını düşünüp kaygılanabilmektedir. Bu kaygıyı taşıyanlardan biri olan Gülsüm de “okul sezonu açıldı mı, bu sene yapayım derim ama bir türlü adım atamam. Yapamam diye bir korkum var aşamadığım” diyerek bu isteğini bir türlü eyleme geçirecek cesareti kendinde bulamadığından yakınmaktadır.

Görüşme başlar başlamaz “Lütfen özellikle belirt ki, kız çocuklarının okuyup meslek edinmeleri, ayaklarının üzerine sağlam basmaları şart. Mesleğim olsaydı, ekonomik özgürlüğüm olsaydı belki her şey farklı olurdu” diyen Yasemin gibi araştırma öznelerinin birçoğunun özellikle kız çocuklarının eğitimine farklı bir önem atfettiği görünmektedir. Bu kişilerden biri olan Mahmut da önce “Selin’in okumasını bi ayrı istiyorum. Tabii Burak da okusun ama kız çocuğu sonuçta kimsenin eline bakmak zorunda kalmasın” demekte ardından da “Ne bu kocasının eline baksın ne diğeri hamallık yapsın. Tek amacım o bu hayatta ikisini de okutmak. Durumum olsa da olmasa da” diye eklemektedir. Çocuklu araştırma öznelerinin, ileriye dönük plan ve isteklerinin ortaklaşan noktası da çocuklarının eğitimine verdikleri önem olmaktadır. Onları, eğitim hayatında daha uzun süre

kalabilmekten alıkoyan olanaksızlıkları ve engelleri ortadan kaldırmak mümkün olmasa da, çocuklarının eğitimlerine destek vererek, ailelerindeki kısır döngüyü kırmaya çalışmaktadırlar. Özellikle kadınlar çocuklarının derslerini yakından takip etmekte, ödevlerine ve derslerine destek olmaktadır:

Beraber oturuyoruz dersin başına. Mesela çarpım tablolarını felan, çarpmayı, ritmik saymayı, mesela ikişer üçer saymayı ben öğrettim kızıma. Altılara kadar, yedilere biliyor. Hızla sayabiliyor, 7, 14, 21 gibi. Altı yaşında daha.

(Emine, 24 yaşında, kadın)

Kadınların yarım bıraktıkları eğitimlerine dönme arzularının altında yatan nedenlerden biri de çocuklarının derslerine daha fazla destek olabilecek şekilde bilgi eksikliklerini tamamlamaktır. Annelerin babalara kıyasla çocuklarının eğitimleriyle daha fazla ilgili olmaları, araştırma katılımcılarının kök ailelerinde de benzerdir. Örneğin Mahmut bina temizliklerine giden annesinin eğitimini çok önemseydiğini, derslerinde zorlandığında da destek bulabilmek için çok emek verdiğini anlatmaktadır:

Annem çok şey yapardı. Babam kaçta gittiğimizi bile bilmezdi. Okulda toplantı falan olurdu. Annem hiçbir toplantıyı kaçırmazdı. Bize ödev verirlerdi. Ben yapamazdım. Ağlardım. Annem tutardı elimden tanıdıklara götürürdü. Üniversite okuyan kişiler olurdu baktığı binalarda. Onların yanına götürürdü. Yardımcı olun diye. Lisedeysen ben bir iki binaya daha bakayım seni dershaneye göndereyim dedi. Öyle gönderdi. Annem nası diyim, böyle hayata karşı bayağı girişken. Hep öğreneyim çabasındadır. İlkokulu bitirdi dışardan, şimdi de ortaokulu okuyo.

(Mahmut, 28 yaşında, erkek)

Ortaokuldan sonra ailesinin isteği doğrultusunda açık liseye kaydolan ancak evlendikten sonra da eşinin baskısı nedeniyle devam edemeyen Melek'se, henüz ilkokula giden kız kardeşi için, zamanında kendisinin önüne çıkan engeller gibi olumsuzluklar karşısında mücadele edeceğini, gerekirse anne ve babasının karşısında duracağını ifade etmektedir:

Ben varken zaten onu okutacaklar. Hiçbir şey diyemezler. Ben onun en büyük destekçisiyim. Okuyacak yani erken evlilik falan kesinlikle istemem. Ben yaptım o yapmasın. Kendimde yaşadığım gördüğüm için. O okuyacak.

(Melek, 21 yaşında, kadın)

Eğitimine devam etmesine engel olan anne ve babasına kızgın olan Melek, bugün onların da pişman olduğunu belirtmektedir. "Pişmanlar tabii, bana her şeyde kısıt gösterdiler, mesela annem büyüklere karşı çıkmıyordu, ses etmiyordu. O zamanlar çalışmaya,

okumaya o da karşı çıkardı. Şimdi öyle değil, şimdi keşke okusaydın diyor” diyerek annesinin sözlerini aktarmaktadır. Benzer bir pişmanlıkta Havva'nın annesine aittir. Havva ve iki kız kardeşi, ailelerinin ekonomik koşulları yeterli olmadığı için liseye kadar okuduktan sonra görücü usulüyle evlendirilmişlerdir. Havva'yla görüşmem öncesinde kısa bir süre sohbet ettiğim Havva'nın annesi *“O suç hep bizim. Biz yaktık bunları hep. Çoğ pişmanız çoğ. Ufağ, ufağ kocaya virdik. Önce cahil idim. Şimdiki aklım nereydi? Erkenden kocaya virdim, bunun suçu neydi?”* biçiminde pişmanlığını dile getirmektedir.

Araştırmaya katkı veren genç anne ve babaların, çok çocuklu kök ailelerine kıyasla daha az sayıda çocuk sahibi olduğu görülmektedir. Az sayıda çocuklarına daha fazla olanak sağlayabilmek için böyle bir tercih yaptıklarını belirten iki çocuk annesi Ayşe *“bu kadar yeter. Şimdi bunlara gelecek lazım”* diyerek bu tercihlerinin nedenini ifade etmektedir. Kırsaldaki tarımsal üretim yaparak geçimini sağlayan, hem bu üretim sürecinin çok sayıda aile üyesinin emeğine duyduğu ihtiyaç hem de aileye ilişkin geleneksel değerlerle çok çocuklu olan ailelerin yapısı, kente gelişle birlikte dönüşmeye başlamıştır. Çiğdem Kağıtçıbaşı (1991) tarafından üç kuşak üzerinden gerçekleştirilen ve çocuğun aile içindeki değerinin, yaşanılan yerin gelişmişlik düzeyi, aile geliri, eğitim-özellikle de kadının eğitim düzeyi-, kırdan kente hareketlilik ve çocuk sayısı azaldıkça değiştiği ve çocuğun ekonomik değeri azalırken psikolojik değerinin arttığını gösteren çalışmasının sonuçlarının halen devam eden sosyal değişimlerle geçerliliğini koruduğu, araştırma öznelerinin yaşantılarından takip edilebilmektedir. Çalışarak aile gelirine katkı sağlama, anne babaların yaşlılıklarında bakım verme gibi çocuğa ilişkin ekonomik beklentilerle büyüyen genç kadın ve erkekler, anne babaların kendileriyle kurdukları bağımlı ilişkileri sorgularken, kendi çocuklarıyla olan ilişkilerini ve onlardan beklentilerini dönüştürmeye çalışmaktadırlar. *“Daha iyi bir çocukluğum olsun, daha özgür yetişebileyim isterdim”* diyen, babasına bakım vermek için eğitimini yarım bırakmak zorunda kalan Emine gibi, çocukluklarında ailelerinin kendilerinden beklentileri nedeniyle sahip olamadıkları özgürlükleri ve fırsatları çocukları için sağlamaya çaba göstermektedirler.

4.2.2.5. Dönüşen Evlilikler ve Aile İçi İlişkiler

Araştırmaya katkı veren, ailelerinin -özellikle de annelerinin- destekleriyle eğitim yaşamında daha uzun süre kalabilmeyi başarmış üniversite mezunu genç kadınların anlatıları, evlenme ve aile kurmaya ilişkin değer ve tercihlerin de değişmeye başladığını göstermektedir. Bu genç kadınlardan biri olan Cemile, iki yıllık ön lisans eğitimini dört yıllık lisans eğitimine tamamlamayı hedeflemektedir. Annesi ve yengelerinin, çocuklarına ilişkin önceliklerinin ve tutumlarının farklılığını değerlendiren Cemile, eğitimini tamamlayıp, meslek sahibi olduktan sonra evleneceğini belirtmektedir:

Kuzenlerim de çok fazla evlilik meraklısı. Onlar hemen evlenirler. Lise bile okumuyorlar, ortaokula kadar okuyorlar. Lise çağında da evleniyorlar. Yengelerim çok önem vermedikleri için, çocuklarını teşvik etmedikleri için. Ben şanslıyım annem eğitime çok önem verdiği için...Evlilik benim hayatımda en son plan. Ashında konuştuğum erkek arkadaşım var. İkimiz için de öncelik okumak. Elimize mesleğimizi alalım, biraz şey olsun ondan sonra.

(Cemile, 23 yaşında, kadın)

Ekonomik bağımsızlığı olmayan, ev içinde görünür olmayan emekleriyle her gün çalışan ancak karşılığını alamayan ve eşlerine bağımlı konumlarını sürdüren annelerinin deneyimlerine tanıklık eden genç kadınlar için, kendi kuracakları ailelerde bu eşitsiz ilişkileri dönüştürmek çok önemlidir. Tıpkı Cemile gibi Özlem için de evliliğe dair planlar ancak çalışma yaşamına girdikten sonra gündeme alınacaktır. Beden eğitimi öğretmenliği mezunu olan ve atama bekleyen Özlem'in, "bir kadının mesleği olması çok önemli. Çünkü erkekler şöyle bir şey, nerede olsa çalışabiliyor onlar. Ama sen o şekilde evlenirsen, seni değersiz bir şey gibi görüyor. Çünkü o çalışıyor, para kazanıyor ya. Elinde bir mesleğin olduğu zaman gerçekten daha güçlü ve sağlam oluyorsun. Attığın adımlar, aldığın kararlar ona göre şekilleniyor" ifadelerinden de görülebileceği gibi genç kadınlar, ev dışında ücretli bir işte çalışmamaları halinde, kendilerini, emeklerinin değersizleştirildiği ve onları ikincil bir konuma hapseden ilişkilerden uzak tutmak istemektedirler. Bir yıllık evli olan Elif de nişanlı olduğu sırada işten ayrılmak zorunda kaldığını ve başvurduğu işlerden de bir süre olumlu yanıt alamayınca strese girdiğini anlatmaktadır. İş arama sürecinde, işverenler tarafından medeni durum, çocuk sahibi olup olmama gibi kriterlerin kadınların karşısına çıkarılması gibi ayrımcı pratikler nedeniyle de mülakatlarda evli olup olmadığına dair sorulara yanıt verirken yalan söylemek zorunda kaldığını anlatmaktadır:

Nişanlıyken iş bulmak çok zor. Nişanlısın sen, evlenince iki gün sonra ayrılırsın. Kocan istemez ayrılırsın. Çocuğun olur ayrılırsın, bilmem ne. Her yerden ret cevabı alıyorum. Ev hanımı olmaktan o kadar çok korkuyorum ki. Evlenirsem diyorum, evlendikten sonra çok zor olursa iş bulmak etmek. İşte buraya girerken de nişanlı olduğumu söylemedim ben.

(Elif, 26 yaşında, kadın)

Üniversite mezunu kadınlar, evlilik planlarını meslek sahibi olduktan ve nitelikli bir çalışma yaşamına kavuştuktan sonrasına bırakmaktadırlar. Buna benzer biçimde, çocuk planları da ileri bir tarihe ertelenmektedir. Örneğin Elif, “Çocuk için çok erken. Daha hiçbir şekilde kendimi gerçekleştiremedim. Daha bir sürü planım var, hayalim var. KPSS için çalışıyorum o var. Daha tam düzenimi bile kurmadım.” diyerek kendi yaşamına dair planlarına öncelik verdiğini dile getirmektedir. Kadınlar, onlara sadece eş ve anne rolleri üzerinden değer atfeden toplumsal rol ve beklentilerin dışına çıkabildiklerinde kendilerini gerçekleştirebilmek daha fazla olanağa sahip olma ve bu olanakları kendileri yaratma şansına kavuşmaktadırlar.

Babaların sorgulanamaz otoritesi altında, eş ve çocukların itaatkâr konumda buldukları aile düzeni özellikle kent yaşamına geçişle birlikte değişmeye başlamaktadır. Elif bu değişimi kendi babası üzerinden “*insanlarla kurduğu ilişkiler sonrasında oldu. Babamı çok seviyorlardı. Dürüst bir insandır babam. Herkes koşulsuz her şeyini emanet edebilirdi babama. Binada öğretmen bir bayan vardı. O çok etkilemiştir mesela babamı. Bayağı ufkunu açtı babamın. Beni üniversite için Kırşehir’e yollamak mesela, mümkün olmayan şeylerdi*” biçiminde anlatmakta ve kentte farklı sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyden insanlarla kurulan ilişkilerin geleneksel ve muhafazakâr değerlerin sorgulanması ve dönüştürülmesinde etkisi olduğunu ifade etmektedir. Fatih ise bu dönüşümü kendisi üzerinden anlatmaktadır.

Bilir misin köylerde, bak işte karısına yardım ediyö falan. Eşinle yan yana durma, çocuğunu sevme. Bizim çevremizde o sıkıntı var. Biz onu kırdık. (*O sırada eşi Suna araya giriyor: Köyde adımı demezdi biz birlikte durarken.) Büyüklerin yanında yapamaz normalde ya onlara göre. Onlar onu çekemiyorlar. Birbirimize sınıksı sarıldığımız için. Biz birbirimizi hem çok seviyoruz hem de birbirimize saygımız var.

(Fatih, 27 yaşında, erkek)

Evli olan araştırma katılımcılarının birçoğunun, anne ve babalarının arasındaki ilişkilere kıyasla, kendi evliliklerinde eşler arası ilişkilerin, evdeki sorumlulukların paylaşılması,

kararların beraber alınması, kendi yaşamlarına dair planlarda eşlerin birbirlerini desteklemesi gibi noktalarda daha eşitlikçi bir yapıda olduğu görülmektedir. “Anneye bile sorulmazdı ki, bize sorulsun” diyerek, kök ailesinde tek karar alıcının babası olduğunu ifade eden Şerife, kendi ailesinde bir karar alınacağı zaman eşiyile birlikte konuşarak ortak karar aldıklarını belirtmektedir:

Bir karar alınacaksa, oturur konuşuruz. Ne sadece onun ne sadece benim kararım olmaz yani. Ben onu dinlerim, o beni dinler. Beraber alınır kararlar.
(Şerife, 25 yaşında, kadın)

“Şu anda nereye gidersen git lise mezunu istiyorlar. Liseyi okumayı kafaya koydum. Kendi ayaklarımın üzerinde durmayı istiyorum” diyen Şerife eşinin de bu konuda kendisine destek olacağını “okuyabiliyorsan oku, ben arkadayım” diyerek desteklediğini dile getirmektedir. Üniversiteyi evlendikten sonra kazanan ve şu anda da hemşirelik son sınıfta okuyan Meryem de “eşim bi dünya destek oldu. Çocuklar olsun, evdeki işler olsun” şeklinde, eşinin çocuk bakımı ve ev işlerinde sorumlulukları paylaştığını ifade etmektedir. Ancak ev içi işler ve çocukların bakım sorumluluğuysa halen birincil olarak kadınlar tarafından yerine getirilmektedir.

Çoğunlukla kadınların evde kalıp küçük yaştaki çocuklarına bakım verdiği, erkeklerinse haftanın en az beş günü çalıştıkları için evin dışında olduğu ailelerde, evdeki işlerin eşler arasındaki paylaşımı dengeli değildir. Şerife de bu durumu “haftanın altı günü çalışıyor. Eve geldi mi oturacak hali olmuyor. Anca yemeğini yiyip yatar. Doğru dürüst görmeyiz bile. Ama evde oldu mu, yardım eder bana. Çocuklara bakar en azından” biçiminde dile getirmektedir. Ancak maddi karşılığı olmayan çocuk bakımı ve ev içi işlerin tüm sorumluluğunun kadınların üzerinde oluşu kadınları evle sınırlandırmaya devam etmektedir:

Zaten akşama kadar bunlar. Yemekti, bulaşıktı. Elişi yapıyorum zaten. O çalışıyor geliyor sadece. Bütün evin yükü, ağırlığı her şey bende... Dört duvar arasındayım. Üçünün bi onun, bi onun boğazı, çayı yemeği derken. Bazen bunalıyorum biliyo musun?

(Ayşe, 27 yaşında, kadın)

Evli erkeklerin bir kısmı, zaman zaman çocukların bakımı, temizlik, bulaşık gibi ev içi işlerde eşlerine yardım ettiklerini belirtmektedirler. Eşlerinin tüm gün çocuklara bakım

vererek ve diğer ev işlerini yaparak yorulduklarını, evde oldukları zamanlarda da eşlerinin dinlenebilmelerine yönelik olarak ev içi sorumlulukların bir kısmını üstlendiklerini anlatmaktadırlar. Mahmut “*Ev de temizlerim, bulaşıkları falan da yıkarım evdeysem*” derken, Hatice de “*Eşim evde iş olsun yardım eder bana. Çocuklara da bakar. İşte evin stresi olunca derim bi dışarı çıkayım geleyim. O ilgilenir*” diyerek özellikle bunaldığı zamanlarda eşinin çocuklarının bakımıyla ilgilendiğini ifade etmektedir.

Sadece eşler arasındaki ilişkiler değil, anne ve babaların çocuklarıyla kurdukları ilişki biçimleri de kök ailelerindeki farklılaşmaktadır. Çocukluklarında, kendilerine ekonomik-faydacı bir değer atfedilerek, maddi gelir sağlamak üzere çalışma, aile bireyelerine bakım verme gibi sorumluluklar üstlenerek büyüyenler, geçmişte anne babalarının kendileriyle kurdukları bağımlılık ilişkisi nedeniyle yeteri kadar sevilmemiş ve değer görmemiş olduklarını hissetmektedirler. Annelerden farklı olarak babalarla olan ilişkilerin duygusal olarak daha mesafeli olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Bu mesafe, babaların geleneksel ve ataerkil rol ve beklentilere uygun olarak, erkeklerin eşleri ve çocukları üzerindeki egemenliklerinin kuşaklar boyunca sürmesine yönelik, bilinçli olarak uygulanmaktadır. Aile içi kuralların yerleşmesi ve bu kurallara uyulmasını sağlamak için bilinçli olarak konmuş mesafeyi ne eş ve çocukların ne de babalarının aşabilmeleri mümkün olmamıştır. Babalarının kültürel olarak yerleşmiş katı kurallar nedeniyle kendilerine ilgi ve sevgi gösterememiş olduklarını “*severlermiş belli etmezlermiş*”, “*kendi babalarından çekinirlermiş, sevemezlermiş*”, “*babamın bir kere kucacağına aldığımı hatırlamam*” gibi ifadeler üzerinden anlatmaktadırlar:

Babam hiçbir zaman hiçbirimizi sevememiş annesinin babasının yanında. Mesela bir gün babam işten gelmiş ablam o zaman 4-5 yaşında. Ablam babamı görünce koşmuş ve babamın kucacağına atlamış. Kız çocuğu. Babam da almış onu sımsıkı sarmış, öpmüş, koklamış, bağına basmış. Babaannem çağırmış. İlk çocuğu olan sen misin? Sokak ortasında niye o kızı öpüp, kokluyorsun? Bir daha çocuğunu öpüp koklayamamış babam. Annem çok söyler. Sizi sevememesinin, size böyle uzak durmasının nedeni budur der.

(Esra, 28 yaşında, kadın)

Araştırmaya katkı veren genç babalar için babalarıyla olan mesafeli, sevgi ve ilginin çocuklar ve babalar arasında karşılıklı olarak aktarılamadığı ilişkileri yeniden kurgulamak mümkün olmasa da geçmişteki deneyimler üzerinden bugün kendi çocuklarıyla olan ilişkilerini farklı bir bakışla inşa etmeye çalışmaktadırlar. Bu genç

babalardan biri de Fatih'tir. Fatih, sosyal medyada karşılaştığı bir fotoğraf sonrasında geçmişte babasının evde çocukları üzerinde kurduğu baskıya örnek olabilecek bir anısını paylaşmaktadır:

Belli etmem bazen düşünürüm böyle eskilere daldığım zaman çok sinirli oluyorum. Geçen gün birisi facebooktan paylaşmış, işte çocuklar kimisi babasının üstünde oynuyo, işte yazmış önceden böyleydik. Biz önceden öyle değildik (vurgulayarak). Köydeki evde yastıklar olurdu. Ben onlardan kardeşlerime ev yapardım. Battaniye falan örterdim üstlerine öyle oynardık. Babam gelir lan evi dağıtmışsınız diye pataklardı. Ya çocuğuz işte oynuyoz niye şey yapıyon ki. Kendi kendimize eğlenmeye çalışıyoz ona bile bi şey vardı. Baskı vardı yani.

(Fatih, 27 yaşında, erkek)

4.2.2.6. Tesadüfi Kurulan Bağlar ve Destekler

Araştırma katılımcılarının bugün farklı yapabilirlik setlerine sahip olmalarında ve yapabilirliklerini işlevlere dönüştürebilmelerinde etkili olan çeşitli kaynak ve destekler formel refah sisteminin tanımladığı işlevlerin dışında, tesadüfen yaşamlarına girmiştir. Eğitime devam edebilmek, sınavlara hazırlanabilmek, bir kursun ya da bursun varlığından haberdar olabilmek, bir işe yerleşebilmek gibi olanaklar, küçük sayılabilecek ancak önemli destekler olmuştur. Araştırma öznelерinin yaşamlarına ilişkin bu destekler, sosyal yardımların planlanışında maddi destek dışında nelerin kapsanması gerektiğine ilişkin ipuçları sağlamaktadır.

Araştırma öznelерinin yaşamlarına bir tesadüf eseri giren bu desteklere ilişkin deneyimlerden biri boşanmış, annesi ve iki çocuğuyla yaşayan Aysel'e aittir. Büyükşehir Belediyesi'nin Aile Yaşam Merkezi'nde açılan el işi kursuna devam eden ve şu anda sattığı ürünlerle gelir elde etmeye başlayan Aysel'in bu kurstan haberi orada temizlik görevlisi olarak çalışan ablası sayesinde olmuştur. Küçük yaştaki oğlunu ise yine aynı mekânda hizmet veren çocuk kulübüne bırakabildiği için bu kursa devam edebildiğini belirtmektedir. Yaptığı ürünlerin satışında destek olan el işi öğretmenin bir yandan da kendisini eğitmen olması için desteklediğini belirtmektedir:

Büyük bir nimet orası hem benim için hem de çocuklar için. Hani oyun alanları var, aktiviteler de yapılıyor çocuklar için...[ ]...Kursa düzenli gittiğim için belgelerim var. Bayağı bir belgem oldu yani (neşelenerek). (*Araştırmacı: Belki ilerde siz de eğitmen olursunuz.) Hocamız da hep bunu dile getiriyor. Senin yapabileceğine inanıyorum diye. Hatta hocamız ev hanımıymış. Böyle kurslara

gidip sınava girmiş kendisi de. Sonrasında kazandığı için hoca olarak başlamış. Bunu bizim de başarabileceğimize inanıyor. Bizi de teşvik ediyor bu konuda.

(Aysel, 27 yaşında, kadın)

Belediyeler hem çocuklar hem de yetişkinler için eğitsel ya da hobi amaçlı kurslar, çeşitli kültürel etkinlikler, kreş ve gündüz çocuk bakım hizmetleri sunmakla birlikte, araştırmaya katkı verenlerin anlatılarından bu hizmetlere ilişkin bilgilendirmenin yeterli olmadığı görülmektedir. Belediyeler dışında kimi mahalle muhtarları da bireysel çabalarıyla çeşitli hizmetler üretmektedirler. Gülsüm bir komşusu aracılığıyla haberdar olduğu ve muhtarlığa bağlı olarak çalışmalarını yürüten kadın dayanışma atölyesine gittiğini anlatmaktadır. Mahalleli kadınların İngilizce, tiyatro, el işi gibi çeşitli kurslara katılabildiği atölyede, Gülsüm kendisi için bir etkinliğe katılmadığını belirtmektedir. Çocuklarını, okuldaki derslerine yardımcı olması amacıyla atölyede gönüllü üniversite öğrencilerinin verdiği derslere yollamaktadır. Atölyenin Gülsüm açısından bir diğer yararı ise, maddi bağımlısı eşi ve arkadaşlarının yaratmış oldukları ortamdan çocuklarını uzaklaştırabilme şansı bulabilmesidir:

En azından buraya getiriyorum, baba ortamından farklı bir ortam görüyor. Bak okuyan abilerine bak ne güzel. Şu abin şu mesleği, şu ablan şu mesleği okuyormuş. Ne güzel değil mi diyorum mesela. Ben de böyle görsem keşke sizi diyorum.

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

Her ne kadar Gülsüm, atölyede herhangi bir etkinliğe katılmasa bile, burasının Gülsüm için güçlendiren ilişkiler kurabilmek ve kendi hayatını yeniden inşa edebilmek için önemli bir destek kaynağı haline geldiği gözlemlenmektedir. Temizliğe gidecek evleri bulma, evin ve çocukların çeşitli ihtiyaçlarına yetişebilmede atölyenin desteğini gördüğünü belirtmektedir. Gülsüm atölyenin kendisi üzerindeki olumlu etkisini özgüveninin artması olarak ifade etmektedir:

Onları getiriyorum. Bekliyorum. Burdan hemen gitmiyorum. Çocuklarımın yanında bekliyorum. Buraya da alışmışım ya. Sohbettir. Şudur, budur. Hiç yabancılık çekmiyoruz. Yani bura iyi oldu. Bir yönden de daha çok açıldım. Daha çok hırs yaptım...[ ]... Benimki soruyor oğluma, (şiveyle) şimdi orası karı yeri mi, erkek yeri mi? Ben anlamıyorum ki diyor. Kadın dayanışma yazıyor. O nası bi şey diyor. Buraya gelince havalanıyormuşum (gülüyor). Özgüvenim yükseliyormuş (gülüyor).

(Gülsüm, 30 yaşında, kadın)

5. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. ARAŞTIRMANIN SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, başta toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri olmak üzere iç içe geçmiş çeşitli eşitsizliklerin, çocukluğundan bu yana yoksulluk deneyimine sahip genç kadın ve erkeklerin yaşam koşullarını ve hayallerini, değer verdikleri gibi bir yaşam sürdürebilme isteklerini nasıl etkilediği ve bu eşitsizliklerle nasıl mücadele ettikleri onların yaşamlarına ilişkin anlatıları üzerinden değerlendirilmiştir. Kişisel ve çevresel farklılıklardan kurumsal ve toplumsal yapılara çeşitli düzeylerdeki eşitsizliklere duyarlı normatif bir çerçeve olan Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımından yararlanılmıştır.

Yaşları 21-30 arasında değişen araştırma katılımcısı genç kadın ve erkeklerin tümü, eğitim yaşamlarının bir döneminde, ikamet ettikleri ilçelerde faaliyet gösteren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından yoksul ailelere sağlanan Şartlı Eğitim Yardımından yararlanmışlardır. Nüfusun en yoksul kesiminde bulunan ailelere çocuklarının eğitimlerine devam etmelerine destek olmak üzere verilen bu yardımlarla birlikte, kamu sosyal yardımlarının yürütülmesinde başat kurum olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ve sosyal yardım sistemiyle ilişki içerisinde olmuşlardır.

2002'den bu yana tek başına iktidarda olan AKP'nin kamu sosyal yardımlarının ana çerçevesini çizerken neoliberal ve muhafazakâr değer ve tercihleri öne çıkartarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını ve kadınların güçlenmesini hedeflemediği görülmektedir. Türkiye'nin aile ve akraba dayanışması ile hemşerilik ve cemaate dayalı enformel destek mekanizmalarına büyük ölçüde bel bağlayarak süregelen geleneksel refah rejimi, izlenen muhafazakâr ve liberal eksenlerin kesişimindeki sosyal yardım politikalarında da yine hak temelinde örgütlenmiş ve herkesi kapsayacak şekilde evrensel bir nitelik kazanmamıştır. Örneğin, ekonomik yoksulluk içinde olan eşi vefat etmiş kadınlara sağlanan sosyal yardımların aynı koşullara sahip boşanmış kadınları kapsamıyor oluşu kamu sosyal yardımlarının kurgulanışındaki politik karar ve tercihlerin açık bir yansımasıdır. Sonuç olarak aileye ve aile bütünlüğünün korunmasına özel önem atfedilirken, ailenin bütünlüğüne tehdit olarak görülen boşanma eylemini

gerçekleştirmiş kadınların hakları ihlal edilmektedir. Kadınların ataerkil normların dışına çıkıyor olması, bir yurttaşlık hakkı olan sosyal yardımlardan dışlandıklarını göstermektedir. Ataerkil normların sosyal politika ve uygulamalarca pekiştiriliyor olmasının bir diğer örneği de geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden kadınlara atfedilen ailede bakım verme sorumluluğuyla çerçevesi çizilen evde bakım yardımlarıdır. Ev içi cinsiyetçi iş bölümünü sorgulamayı ve dönüştürmeyi hedeflemediği gibi, kadınları kamusal alandan dışlayan, onların eğitime ve istihdama katılma gibi hak ve tercihlerini göz ardı ettiği için toplumsal cinsiyet körü hatta toplumsal cinsiyet yanlısı bir nitelik taşımaktadır. Neoliberal saiklerle sosyal yardımların karşılanma sorumluluğunu kamudan aile dayanışmasına ve kadınların görünür olmayan emeklerine dayandıran bu yaklaşım eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürmekten de kasıtlı olarak kaçınmaktadır. Bunun sonucu ise, uzun süredir, sosyal yardım sistemine dahil olmalarına ve farklı yardım türlerinden yararlanmalarına karşın kadınların kendi yaşamları üzerinde kontrollerinin sınırlı kalması, halen eğitim, çalışma gibi en temel haklarına erişemiyor olmaları ve bunun sonucunda da yapabilirlikten yoksun kalarak yaşam koşullarını iyileştirememeleridir.

Bu çalışma kapsamında, diğer eşitsizlik biçimlerini göz ardı etmeksizin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini odağa alarak sosyal yardım sistemiyle ilişkilendirilmiş genç kadın ve erkekleri nasıl etkilediği, bu eşitsizliklerle mücadele edebilmek üzere hangi kaynak ve olanaklara gereksinim duydukları, eşitsizlik üreten geleneksel ve ataerkil toplumsal değer ve tutumların dışına çıkmak üzere nasıl mücadele stratejileri izledikleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Araştırmanın genel sonuçlarına, bu amaçlar doğrultusunda yer verilmiştir.

Katılımcıların üçte biri doğduğundan bu yana Keçiören'de ikamet etmekteyken, bir kısmı ise Ankara'nın farklı ilçelerinde doğmuş, daha sonra Keçiören'e yerleşmiştir. Araştırmaya katkı veren katılımcıların yarısından fazlası ise Ankara'ya sonradan göç etmiştir. Göç edilen iller çoğunlukla Ankara'ya komşu İç Anadolu bölgesindeki iller olmuştur. Ankara'da doğup büyüyen katılımcılar da dahil olmak üzere, genç kadın ve erkeklerin tümü, kırsalda tarımsal üretimle geçimlerini sağlayan ailelerden gelmişlerdir. Kırsaldaki üretim ilişkileriyle uyumlu geleneksel ve ataerkil değerlerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı ailelerde büyümüşlerdir. Özellikle kırsalda büyüyen ve sonradan Ankara'ya

gelen katılımcıların yaşantılarında, bu geleneksel ve ataerkil değerler çok daha baskındır.

Araştırma öznelininin hem kendileri hem de kök aileleri olmak üzere iki kuşağa ilişkin anlatılarından, yaşamlarını etkileyen toplumsal cinsiyete ilişkin geleneksel ve muhafazakâr değerler ve kültürel normların dönüşümünün yavaş olduğu görülmektedir. Kök ailelerinin büyük çoğunluğu İç Anadolu bölgesinden göç eden araştırma katılımcıları, İç Anadolu bölgesine özgü üretim ilişkileri tarafından şekillenen muhafazakâr ve geleneksel kültürel değerlerle yetişmiş ve kuşaktan kuşağa bu değerleri aktarmışlardır. Kırsalda üretimin çok sayıda aile üyesinin emeğine gereksinim duyması nedeniyle, kuşaklar boyu aileler çok çocuklu ve geniş aileler biçiminde yapılanmıştır. Evlilikler erken yaşta ve akraba evlilikleri biçiminde gerçekleşmiştir. Baba ve dede gibi ailenin erkek üyelerinin aile reisi olarak konumlandığı ailelerde, kadın ve çocuklar aile içi hiyerarşide en güçsüz konumda yer almışlardır. Üretim sürecinde, kadınlar da yoğun emek harcasalar dahi, ne üretim yapılan toprağın mülkiyeti kendilerinde olmuştur ne de kamusal alana çıkarak ürettiklerini gelire dönüştürebilmişlerdir. Günün sonunda eve gelir getirerek aileyi geçindiren erkekler olmuş, kadınlarsa hem ev içinde hem de üretimde karşılığı olmayan emekleriyle erkeğe bağımlı konumlarını sürdürmüşlerdir. Aile içerisindeki eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkileri de kuşaktan kuşağa bu şekilde aktarılmıştır. Tarımdaki dönüşümle birlikte, kadınlar giderek tarımsal üretimden evlere çekilmiştir. Tarımsal üretim yapan ancak kazandıkları gelire geçinemedikleri için kentlere göç eden ailelerde, kadınlar kentlerde de evlere çekilmiştir. Ne kırsalda ne de göç ettikleri kentlerde ücretli çalışmaya katılma olanağı bulabilmişlerdir. Ücretli çalışmaya ve toplumsal yaşama katılamayan kadınlar için gelir getiren erkeklere olan bağımlı konumlarını yıkabilmek de mümkün olmamıştır. Kadınları aile ve evle sınırlandıran muhafazakâr ataerkil ideoloji kırsalda olduğu gibi kentte de devam etmiştir.

Kırsalda büyüyen genç kadın ve erkeklerin neredeyse hepsi ücretsiz aile işçisi olarak üretim sürecine katılmışlardır. Okul çağında çalışıyor olmak, araştırmaya katkı veren genç kadın ve erkekleri okula devam edebilme ve derslerine zaman ayırabilme açısından farklı düzeylerde etkilemiştir. Özellikle, daha ağır ekonomik koşullarda büyüyen çocuklar, ailelerinin de kendilerinden beklediği üzere çalışmayı okula devam etmenin önüne koymak zorunda kalmışlardır. Gelir getirici işlerde çalışarak aileye

destek olurlarken, kimi zaman ayları bulan bir süre zarfında okuldan uzak kalmışlardır. Okuldan uzak kalmak hem ders başarılarını etkilemiş hem de onları okuldan ve eğitim yaşamından soğutmuştur. Sonuç olarak, eğitim yaşamlarını erkenden noktalamışlardır. Araştırma katılımcılarının eğitim yaşamından ayrılmalarına neden olan etmenler, sadece çalışmak zorunda olmakla sınırlı değildir. Yaşadıkları köylerde lise düzeyinde okul olmadığı için, eğitime devam etmek taşınmalı sistemle ilçeye gidip gelmeyi ya da ilçede yurtlarda kalmayı gerekli kılmıştır. Ancak ailedeki kız çocukları üzerindeki ataerkil baskıyla birlikte, aileler oğullarını ilçede lise eğitimlerini almak üzere desteklemişlerse de bu araştırmaya katkı veren genç kadınlar için bu mümkün olmamıştır. İlköğretimi tamamladıktan sonra okulu bırakan genç kadınlar, ailelerinin istekleri doğrultusunda birkaç sene içinde evlenmişlerdir. Eğitimin sağladığı donanımlara kavuşamadıkları ve meslek edinerek ekonomik yaşama katılma katılamadıkları için kendi kurdukları ailelerde de gelir getiren eşlerine bağımlı konumlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır.

Araştırma katılımcılarının büyük bir kısmının kök ailelerine ilişkin anlatıları çocukların eğitimine genel olarak öncelik verdikleri ancak maddi eksiklikler ve kurumsal olanaksızlıklar nedeniyle eğitim süreçlerinin sekteye uğraması üzerinedir. Ancak biraz daha derine inildikçe ailelerin yoksulluktan çıkabilmede eğitime önem atfettikleri fakat ailelerin bakış açısında eğitim ve istihdam bağlantısına ilişkin boşluklar olduğu görülmektedir. Araştırma katılımcılarının aileleri çocukları için doktor, mühendis gibi nitelikli ve yüksek ücretli mesleklere sahip olmalarını hayal etmişler ancak bu hayalin gerçekleşmemesiyle birlikte istihdam olanağı bulabilecekleri diğer seçeneklere ilişkin herhangi bir destek veya teşvik göstermemişlerdir. Özellikle kadın araştırma öznelere için eğitime devam edemedikleri anda, ailelerinin kendileriyle ilgili planları evlenmeleri üzerine olmuştur.

Kırsaldaki üretim süreçlerini etkileyen koşullar nedeniyle geçim olanakları giderek zorlaşırken, aralarında araştırmaya katkı veren ve henüz o dönemde çocuk olan erkeklerin bir bölümü de dahil olmak üzere, erkekler çalışmak için farklı illere gitmeye başlamışlardır. Bu noktada, inşaat sektörü, tarımsal üretimden kopan düşük vasıflı işçiler için gelir çeşitlendiren bir olanak sağlamıştır. İnşaat sektörünün koşullarına bağlı olarak, dönemselsel olarak Ankara'ya çalışmak için gidip gelen erkek aile üyeleri daha düzenli bir çalışma olanağı bulduktan sonra diğer aile üyeleri de Ankara'ya taşınmıştır.

Aileler, kendilerinden önce kente gelen akraba ve hemşerilerinin ikamet ettikleri gecekodu mahallelerine yerleşmişlerdir. Mekânsal yakınlığın da sağladığı avantajlarla birlikte kente yeni geleneler, ekonomik zorluk anlarında desteklenme, sosyal yardımlara başvurma, işe girme gibi enformel destekler bulabilmişlerdir. Ancak günümüzde, kentsel dönüşümün insanları mekânsal olarak uzaklaştırmasının da etkileriyle bu enformel destekler önemli ölçüde azalmıştır. Bu durum, kente farklı zamanlarda gelen araştırma öznelerinin yaşantılarında izlenebilmektedir.

Çocukluğunu Ankara'da geçiren ve yoksul ailelerden gelen araştırma öznelerinin bir kısmı da yine okul çağındayken ailelerine ekonomik olarak destek verebilmek için çeşitli işlerde çalışmıştır. Kırsalda tarımsal üretimde ya da kentlerde inşaatlarda veya başka iş kollarında çocuk yaşta çalışıyor olmak, istedikleri gibi derslerine, eğlence ve oyuna zaman ayırabilmelerine engel olmuş, onlara duygusal olarak da örselendiklerini hissettirmiştir. Duygusal örselenme hali, birçok anlatıda 'küçükken ezilme', 'yalnız kalma' ve 'desteklenmeme' olarak ifade bulmuştur. Ailelerinin ekonomik koşullarının, onların yapmaya ve olmaya değer verdiği yaşama kavuşturmak üzere desteklenmeye olanak vermeyişi, bugün hem geçmişe hem de ailelerine yönelen bir sitemle anlatılmaktadır. Küçük yaşta örseleyici olabilecek biçimde çalışmak zorunda kalmamak, eğitim hakkına kavuşmak, gelecekteki yaşam koşullarını iyileştirebilmek üzere gereksinim duydukları bilgi ve becerilerle donanabilmek, yaşanılan bölgede eğitim kurumlarının olmayışı gibi olanaksızlıkların ve ailelerin içinde bulunduğu ekonomik koşullarının yanı sıra, ailelerinin çocuklarına ilişkin destekleyici tutum ve davranışlara sahip olmamalarıyla da yakından ilgilidir. Büyürken, gereksinimlerinin öncelenmesi, istek ve hayallerinin önemsenmesi noktasında ebeveynlerinden destek görememiş olmak, ebeveynler ve diğer aile üyeleriyle duygusal ihtiyaçlarının karşılandığı sağlıklı ve doyurucu ilişkiler kuramamış olmak, araştırma öznelerinin geçmişe dair sitemlerinin odağını oluşturmaktadır.

Ailelerinin içinde bulunduğu ekonomik koşullar ve gelir eksikliği, büyürken temel gereksinimlerinin karşılanmasını zorlaştırırken, çeşitli kurumsal olanaksızlıklar ve toplumsal eşitsizliklerle kurulan engellerle iç içe geçerek, geçmişten bu yana araştırmaya katılan genç kadın ve erkeklerin yapabilirliklerini etkilemiştir. Bugün, onları -çıtası biraz daha yükselse dahi-, işgücü piyasasının güvencesiz ve düşük ücretli

çalışma koşullarına ve halen geçim sıkıntıları çektikleri yaşam koşullarına hapseden başlıca yapabilirlikten yoksunluk ise eğitim olanaklarına kavuşamamış olmalarıdır. Ailenin maddi olanaklarının yeterli olmaması ve çocuklardan bakım verme ya da çalışarak gelir getirmelerinin beklenmesinin yanı sıra, kız çocukları özelinde, ailede toplumsal cinsiyete ilişkin geleneksel değer yargılarının kız çocuklarının eğitime devam edebilmesine olanak vermemesi, onların eğitimlerine devam edebilmelerini engellemiştir. Eğitim yaşamından erken ayrılarak eğitimin sağlayabileceği beceri ve donanımdan yoksun kalmanın doğrudan sonucu ise, istihdam ilişkisi üzerinden kurulan sosyal güvenlik haklarına erişememek, daha uzun süre ücret ilişkisi içinde kalamamak ve yoksulluk döngüsünden çıkamamaktır.

Araştırma öznelerinin içinde buldukları ekonomik koşullar farklılık göstermektedir. Kendisinin ve çocuklarının beslenme ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar ağır yoksulluk içinde olan araştırma özneleriyle de araştırma kapsamında görüşülmüştür. Araştırmaya katkı veren genç kadın ve erkelerin yarısı hala sosyal yardım almaya devam etmektedir. Anne ve baba olan araştırma öznelerinin bir kısmı, geçmişte kendileri için sunulan şartlı eğitim yardımından şimdi de kendi çocukları için yararlanmaya devam etmektedirler. Kaymakamlığa bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarınca verilen yardımlardan yararlanmayanların önemli bir bölümü ise yerel yönetimlerce verilen yardımlardan yararlanmaktadır. Ayrıca vakıf yardımlarından yararlanmayanların büyük bir kısmı ise, yakın zamana kadar yardım aldıklarını ancak yardımın kesildiğini ya da yine yakın zamana kadar yardım almak için yeniden vakfa başvuru yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu durum, birçok araştırma katılımcısı için en az iki kuşaktır devam eden yoksulluk döngüsünün devam ettiğini ve sosyal yardımlara bağımlılığın kırılmadığını göstermektedir.

Ebeveyn olan araştırma katılımcılarının ailelerinde iki kuşaktır yararlanılan şartlı eğitim yardımı, yoksul ailelerin çocuklarını daha uzun süre eğitim yaşamında tutmak, özellikle eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürebilmek üzere kız çocuklarının ilköğretimden ortaöğretime geçme oranlarını arttırmak ve ödemeleri annelere yaparak kadınların aile içi kararlara daha fazla katılmalarını sağlamak gibi hedeflere sahiptir. Niceliksel olarak yardım tutarının düşük olmasına karşın, aile üyelerinin temel gereksinimlerinin karşılanması noktasında önemli olmaktadır. Ancak, daha geniş

ölçekte sosyal politika ve programlarla desteklenmeksizin ve kurumsal olanaksızlıklar ile yapısal eşitsizlikleri ortadan kaldıracabilecek müdahaleler olmaksızın ne yoksulluğun kuşaklar arasındaki aktarımını engellemek ne de eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürmek mümkün olmayacaktır. 4+4+4 eğitim sistemi gibi, örgün eğitimi kesintili hale getirerek öğrencileri eğitim yaşamından uzaklaştıran eğitim politikalarını hayata geçirirken, bu hedefe ulaşmak daha da zor görünmektedir.

Araştırmaya katılan genç kadın ve erkeklerin yaşadığı hanelerde çoğunlukla ücretli çalışmaya katılan yalnızca bir kişi bulunmaktadır. Evli araştırma öznelerinin hanelerinde bu kişiler neredeyse hep erkeklerdir. Araştırmaya katkı veren genç kadınların bir kısmı çalışma yaşamına katılmıştır. Çalışma yaşamında olmayan kadınların büyük çoğunluğu, küçük çocuklarına bakım verdikleri için çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Kurumsal çocuk bakım hizmetlerine erişim olanağı olmayan bu kadınlar çalışma yaşamına katılabilmek için çocuklarının okul çağına gelmesini beklemektedirler. Kadınlar için çalışmak, kamusal hayatta var olmak, ekonomik olarak özgürleşmek ve hem kendileri hem de çocukları için daha iyi yaşam koşullarını gerçekleştirebilmenin yolu olarak görülmektedir. Kadınlar çalışma yaşamına katılmayı sıklıkla “kendi ayakları üzerinde durabilmek” biçiminde ifade ederek, gelir kazanabilecekleri bir işleri olduğu takdirde eşlerine bağımlı konumlarını dönüştürebileceklerini dile getirmektedirler. Çalışma yaşamına katılmak ve gelir elde edebilmek, kadınlar için eşlerine bağımlı konumlarından kurtularak ataerkil norm ve değerlerin dışına çıkabilmek anlamına gelmektedir. Ancak bir yandan da lise ve üstü düzeyde eğitim almamış oldukları ve meslek sahibi olmadıkları için işgücü piyasasında daha iyi ücretli ve güvenceli işlere girebilmelerinin mümkün olmadığını düşünmektedirler. Bu duruma, inşaat sektöründe ya da pazarcılık, bulaşıkçılık gibi gündelik işlerde çalışan eşleri üzerinden yakından tanıklık ettikleri için de yarım kalmış eğitimlerine devam etmek istemektedirler. Ancak çocuk bakımının yanı sıra, diğer ev içi sorumluluklarını da tek başına üstleniyor olmaları onları bu isteklerini gerçekleştirmekten şu an için alıkoymaktadır. Gün boyu karşılıksız ev içi emek harcayan kadınlar, zamanı özgürce kullanabilmek ve istedikleri zaman ev dışına çıkabilmek açısından da sınırlı yapabilirliklere sahiptirler. Genç kızlığa geçişle birlikte, ailelerinin geleneksel ve ataerkil değerlerinden beslenen baskılarıyla evle sınırlanan

yaşamları bugün de benzer biçimde devam etmektedir. Kadınlar, diğer bireylerle destekleyici ve doyurucu ilişkiler kurabilme ve sürdürülebilir, ev dışında diledikleri etkinliklere katılabilme gibi olanaklardan yoksun kalmaktadırlar. Kadınların gündelik yaşamlarını ev ve ev içi işlerle sınırlandıran ataerkil rol ve beklentilerin dışında hem erkekler hem de kadınlar, ekonomik nedenlerle zamanı özgürce kullanamadıklarını ve dilediğince ev dışında hareket edemediklerini ifade etmişlerdir. Boş zamanı keyif veren aktivitelere ayırabilmek ya da kendini geliştirebilmek üzere çeşitli etkinliklere katılabilme hem zaman yoksulluğu hem de maddi yoksullukla sınırlanmaktadır.

Geçmişten bugüne, kişisel farklılıklar, hane içindeki kaynak ve olanakların dağılımındaki eşitsizlikler gibi mikro düzeydeki etmenlerden daha geniş boyutta kurumsal olanaksızlıklar ve yapısal eşitsizlikler gibi makro düzeydeki eşitsizliklere kadar birbirinin içine geçmiş çok farklı engellerle karşılaşan araştırma özneleri, kimi zaman bu engellerle mücadele edebilmiş, kimi zamansa bunu başaramamışlardır. Özellikle kadınlar için, yarım kalan eğitimlerine devam etmek ve çalışma hayatına girebilmek geleneksel ve ataerkil değerlerin dışına çıkabilme ve yaşamlarının kontrolünü ele alma mücadelesinin bel kemiğini oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılan genç kadın ve erkekler, onları kendilerini gerçekleştirebilmek ve değer verdiği gibi bir yaşama sahip olabilmekten alıkoyan eşitsizliklere ilişkin deneyimleri üzerine bugün düşünmekte ve özellikle geleceği bu deneyimleri üzerinden kurgulamaya çalışmaktadırlar. Onları pek çok açıdan yapabilirlikten yoksun kılan ve yeniden üretilen eşitsizlikleri dönüştürebilmenin ilk adımı da eşitsiz ilişkileri sorgulayabilmekten geçmektedir. Kuşaktan kuşağa aktarılan, baskın geleneksel ve ataerkil değerlerle büyüyenler için bu, kimi zaman kendilerini sorguladıkları, yakın ilişki içinde oldukları aile ve akrabalarıyla karşı karşıya kalabildikleri bir süreci beraberinde getirmektedir. Bugün hem kendileri hem de çocukları için daha eşitlikçi ilişkiler kurulmasını istemektedirler. Geçmişe dönük eşitsizliklere ve olanaksızlıklara ilişkin yaygın tepkiyse ailelerine yönelen bir sitemdir. Ancak bunun ötesine geçen, eşitsiz toplumsal ilişkileri üreten sistemlere ilişkin bir tepkinin varlığına ilişkin ipuçları bu çalışma özelinde görünür olmamakla birlikte genç anne ve babalar, sınırlı olanaklarla örülü yaşam koşullarını çocukları için değiştirip, dönüştürmeye çabalamaktadırlar.

5.2. ÖNERİLER

Bu bölümde, yaşamları boyunca yoksulluk deneyimine sahip olmuş, kısmen bugün halen sosyal yardımlarla ilişkilenebilmeye devam eden genç kadın ve genç erkeklerle gerçekleştirilen araştırma sonuçlarıyla bağlantılı olarak sosyal yardım ve sosyal politikalar ile sosyal hizmet uygulamaları çerçevesinde öneriler sunulmuştur:

Sosyal yardım sistemine ilişkin öneriler

Araştırma katılımcıları geçmişten bugüne aile ve toplum ilişkilerindeki eşitsizliklerle kurumsal olanaksızlıkların iç içe geçerek, bugün onların daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmelerine yönelik olarak yapabilirliklerini önemli ölçüde sınırlamış olduğunu göstermektedir. Yoksul ailelerde büyüyen bu genç kadın ve erkeklerin kısa sayılmayacak bir süreç boyunca sosyal yardım sistemiyle ilişkilenebildikleri görülmektedir. Araştırma öznelerinin yarısı hala çeşitli yardımlar almaya devam ederken, sosyal yardımlardan yararlanma kriterlerini sağlayamayanlarsa yardım almaya dönük çabalarını sürdürmektedirler. Bu durum, sosyal yardımlar ve yoksulluk ilişkisi üzerine yapılan çeşitli araştırmaların sadece maddi nitelikli yardımların yoksulluğu ortadan kaldırmadığını, kuşaktan kuşağa aktarılmasını engellemekte yetersiz kaldığını ancak yoksulluğu en azından baş edilebilir bir düzeyde tuttuğu tezini desteklemektedir.

1) Sosyal yardımlar sınırlı maddi desteğin ötesine geçecek biçimde bütüncül ve hak temelli bir kurguya sahip olmalıdır.

Sosyal yardımların planlanması ve sunumuna ilişkin alanyazın sosyal yardımların birincil amacının ihtiyaç sahibi yoksullara sosyal güvence sağlamak olduğunu belirtirken, ikincil amaç olarak da sosyal yardımlardan yararlanan bireylerin kısa zamanda kendi gereksinimlerini karşılayabilecek hale gelmeleridir. Bu sayede yoksulları maddi temelli sosyal yardımların bağımlı hale getirmesinin önüne geçileceği belirtilmektedir (Yuvalı, 2018: 392). Ancak bu çalışma kapsamında görüşülen katılımcıların yarısının iki kuşaktır sosyal yardım alıcısı oldukları ve azımsanmayacak bir kısmının ya yakın zamana kadar sosyal yardımlardan yararlanmakta olduğu ya da başvuru yaptıkları göz önüne alındığında sosyal yardımlara ihtiyacın sonlanmadığı

görülmektedir. Siyasi çıkar odaklı kurgulanan sosyal yardımların insanları yoksulluktan çıkarmayı hedeflemediği ve insanları giderek daha fazla bağımlı hale getirdiği görülmektedir. İhtiyaç sahiplerini araçsallaştıran sosyal yardımlara ilişkin bu kurgu, devlet ve yurttaş arasındaki ilişkinin dinamiğini değiştirirken, sosyal yardımların bir hak olduğuna ilişkin kabulü de zedelemektedir.

Bu çalışma, yoksulluğu salt gelir yoksulluğu olarak kavramsallaştıran ve gerçekleştirilmesi planlanan müdahalelerin de yalnızca nakdi gelir sağlamaya odaklanan sosyal yardım anlayışının dışına çıkarak, insanların yapabilirliklerini çoğaltmada ve özgürlük alanlarını genişletmede eşitsizliklere mercek tutan alternatif bir değerlendirmeyi benimsemiştir. Buna göre, yaşamak için gerekli olan gereksinimlerin minimum standartlarda karşılanmasına yönelik maddi transferlerin yanında onları, kendi yaşam koşullarını iyileştirebilmede esas aktörler olarak kabul eden ve mevcut eşitsizlikleri değişmez olarak kabul etmeyen ve dönüştürmeyi hedefleyen bir bakış açısına gereksinim vardır. Maddi transferlerin önemini yadsımaksızın, daha bütüncül ve hak temelli bir yaklaşımla hareket ederek, toplum kaynaklarını herkes için erişilebilir kılmak üzere eşitsizliklerle mücadele etmek ve insanların seçme şanslarını ve özgürlük alanlarını genişletmek önemlidir. Bunun için de insanları kendileri gerçekleştirmek üzere güçlenmelerine destek veren, özgürleştirici bir perspektifi benimsemek gerekmektedir. Bunun için sosyal yardımlardan yararlanmak üzere oluşturulan ve yoksulları hak eden ve etmeyen biçiminde ayırıştıran, iktidarın baskın ideolojisi dışında kalan ya da seçmeni olmayan insanları bir hak olan sosyal yardımlardan dışlayarak adeta cezalandıran kurguya itiraz etmek önemlidir.

Sosyal yardımlardan yararlanmaya ilişkin maddi ve kaynak temelli değerlendirmelerin ötesine geçmek ve ihtiyaç sahiplerini pasif kabul etmek yerine kendi yaşamlarının kontrolünü elinde tutan aktörler olarak kabul eden yeni bir bakışla değerlendirmeye gereksinim vardır. Hizmet alanların güçlü ve zayıf yönlerinin, yapabilirliklerinin ve onları yapabilirlikten yoksun kılan koşulların değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Sosyal yardımların bağımlılık ilişkisi yaratmaması ve yardım alanların güçlenmelerine yönelik farklı hizmetlerle bağlantılandırılması gerekmektedir.

Bu çalışma kapsamında görüülen araştırma öznelerinin yapabilirliklerini etkileyen olanakların bir kısmı tesadüfen kurulan ilişkiler sonucunda yaşamlarına girmiştir. Belediye tarafından açılan meslek edinme kursu, çocuklar için ücretsiz gündüz bakım hizmeti, burs olanağı gibi olanaklardan tanıdıkları aracılığıyla haberdar olmuşlardır. Görüşme yapılan kadınlardan birinin anlatılarında, belediye bünyesinde açılan meslek edinme kursuna, yine aynı çatı altındaki çocuk kulübüne çocuğunu bırakarak katılabilme olanağı bulması bugün gelir elde edebilmesi açısından önemli olmuştur. Bu durum, hali hazırda sosyal yardım sistemiyle ilişkilendikleri süreçte gereksinim duydukları hizmetlere ilişkin yeteri kadar yönlendirilme olmadığını ve farklı kuruluşlarca sunulan hizmetler arasında da bağlantılar kurulmadığını göstermektedir. Herkesi kapsayacak biçimde yaygın hizmetlerin sunumu noktasındaki eksiklikler, yardım alanları eğer şanslılarsa kendi enformel ağları üzerinden hizmetlere erişebildikleri bir konuma itmektedir. Sınırlı sayıda kişiye tesadüf eseri ulaşan hizmet sunumunun ötesine geçmek için yardım alanlara sunulacak hizmetlerin onların farklılaşan ihtiyaçlarına yönelik olarak planlanması ve farklı hizmetler arasında bağlantılar kurulması gerekmektedir.

2) Sosyal yardım politikalarının kurgulanışında kadınları ev ve aile içindeki rol ve sorumlulukları üzerinden ele alan cinsiyetçi kabuller sorgulanmalı ve eşitsiz toplumsal cinsiyet eşitliklerini dönüştürmek üzere bu kabullerle mücadele edilmelidir.

Sadece Türkiye’de değil, birçok ülkede uygulanan ve araştırma öznelerinin yaşamlarının bir döneminde yararlanmış oldukları şartlı eğitim transferinin, eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürme, kadınların hem özel hem de kamusal alandaki konumlarını güçlendirme gibi hedeflerin gerçekleşmesini desteklediği öne sürülmektedir. Yalnızca şartlı eğitim yardımları için değil, pek çok yardım programında da olduğu üzere, sosyal yardımlara başvuran, yardım sürecini takip eden hanedeki kadınlar olmaktadır. Bu durum aynı zamanda, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden kadınların hane içindeki gereksinimler doğrultusunda verilen yardımları daha etkin yönetebileceğine ilişkin kabuller de ilişkilidir. Bu kabuller doğrultusunda da sosyal yardım programlarının planlanmasında kadınlara araçsal bir rol atfedilmektedir. Bu bağlamda doğrudan kadınların özgürleşmeleri ve güçlenmeleri gibi bir hedef taşımamaktadır. Amaç toplumsal cinsiyet eşitlikleri dahil, yapısal eşitsizlikleri

dönüştürebilmekse en başta bu araçsallığı yaratan kabulleri sorgulamak ve herkesi kendi içinde bir amaç olarak gören bir yaklaşımla hareket etmek gerekmektedir. Aksi halde eşitsizlikleri dönüştürmede etkisiz kalacak ya da onları pekiştirebilecektir.

Bu nedenle sosyal yardımlar bireylerin kendi yaşam koşullarını iyileştirebilmek, güçlenmek ve kendilerini ilgilendiren kararlara katılabilmek üzere donanımlı hale gelmelerini sağlayabilecek biçimde özgürleştirici olmalıdır. Bunun için de, onları pek çok özgürlükten mahrum bırakarak yoksullaştıran her türlü eşitsiz ve ayrıştırıcı yapıyı irdelemek ve onlarla mücadele edecek şekilde bir planlama yapmak şarttır. Yalnızca parasal destek sunmak yerine, bireylerin sosyal, ekonomik ve politik hayata katılımlarını arttıran ve kendi potansiyellerini gerçekleştirmek üzere olanaklara erişebilmelerini sağlayan politikalar hedeflenmelidir. Bu bağlamda sosyal yardımların planlanma aşamasında dikkat edilmesi gereken öncelikli nokta, aile içindeki eşitsizliklerin yoksulluk deneyimini nasıl etkilediğinin hesaba katılmasıdır. Eşitsiz toplumsal cinsiyet norm ve değerleri uyarınca, kadınlar ve erkekler, kız ve oğlan çocuklar yoksulluğu farklı biçimlerde deneyimlemektedirler. Hem toplumda kaynaklarına hem de aile içindeki olanak ve kaynaklara eşit bir biçimde erişmeleri, bu çalışma kapsamında da görüldüğü gibi mümkün olamamaktadır. Ev ve ev dışındaki rol ve sorumluluklar, toplumun kadın ve erkek olmaya atfettiği roller ve beklentiler, kamusal alana çıkabilme, eğitim ve çalışma yaşamına katılabilme gibi olanaklara erişim kadınlar ve erkekler açısından farklılaştığı için onların yaşam koşullarını değiştirebilmek üzere yapabilirliklerini etkilemektedir. Yani hem yoksul ve yoksun yaşam koşullarını hem de bu yaşam koşullarını değiştirebilmek üzere ihtiyaç duydukları gereksinimler ve yoksullukla, eşitsizlik ve baskıyla mücadele biçimleri farklılaştırmaktadır. Bu bilinçle yola çıkarak planlanmış sosyal yardım politika ve programları, sadece maddi yoksulluğu ya da yoksulluğun kuşaklar arası aktarımını ortadan kaldırmaya yardımcı olmayacak aynı zamanda da tüm bunları yaratan eşitsizliklerle mücadelede de önemli olacaktır.

Sadece toplumsal cinsiyet değil, ırk, etnik köken, din, dil, yaş, engellilik, göçmenlik gibi farklı toplumsal bölünmelerin, tek başına ya da iç içe geçmesiyle birlikte bireylerin karşılaştıkları fırsatlar ve engeller, baskı ve özgürlük alanlarını irdelemek gerekmektedir. Bu kişisel olanın aynı zamanda politik olduğunu, bireylerin içinde

buldukları yaşam koşullarını dönüştürebilmede daha geniş bir perspektife, hak temelli ve bütüncül politikalara olan gereksinimi de görünür kılmaktadır.

3) Sosyal yardımlar, bütüncül sosyal politikaların bir parçası olarak sunulmalıdır. İnsanların kendi koşullarını iyileştirebilmek üzere yapabilirlik ve özgürlük alanlarını geliştiren politika ve programlar birbirini destekleyecek biçimde olmalıdır.

Bu çalışma kapsamında görüşülen genç kadın ve erkeklerin tümünün, eğitim yaşamlarının bir bölümünde, -kimisi için daha uzun bir süre boyunca da- sosyal yardım sistemiyle ilişki içerisinde olmalarına karşın halen yardıma ilişkin ihtiyaçlarının sonlanmadığı, ekonomik, toplumsal ve politik yaşama katılma yönündeki fırsat eşitsizliklerinin devam ettiği ve kendilerini güçlendirebilme ve yaşamlarının kontrolüne sahip olmada zorlanmaya devam ettikleri, onların öznel anlatılarından görülebilmektedir. Bugün içinde buldukları yaşam koşullarını etkileyen ve onları pek çok açıdan yapabilirlikten yoksun bırakan eşitsizlikler, henüz eğitim çağında oldukları ve ailelerinin sosyal yardım aldıkları yıllarda mevcuttur. Ancak çocukları eğitim yaşamında tutabilmenin sadece maddi koşullarına yönelik sunulmuş desteklerin, bugün araştırma öznelerinin yaşamlarını iyileştirmedeki etkisi sınırlıdır. Bu da bu tür sosyal yardım programların başarılı olması için mutlaka başka sosyal politika uygulamaları ile desteklenmesi gerekliliğini göstermektedir.

a) Şartlı eğitim yardımı uygulaması çerçevesinde aile, okul ve sosyal yardım sistemi arasındaki ilişki daha etkin kılınmalıdır.

Araştırma katılımcılarının tümü eğitim yaşamlarının bir döneminde şartlı eğitim yardımından yararlanmışlardır. Onları daha uzun süre eğitim yaşamında tutmak üzere planlanmış bu yardım türü, katılımcıların büyük bir kısmı için bu hedefi gerçekleştirememiştir. Ailenin içinde bulunduğu maddi olanaksızlıklar, çocuk yaşta çalışmak zorunda kalma, ailedeki bakım sorumluluğu, okula devam etmek üzere motivasyonun olmayışı gibi çok çeşitli etmenler onların eğitim yaşamlarını erkenden sonlandırmalarına neden olmuştur. Bu durum şartlı eğitim yardımının sağladığı kısmi maddi desteğin daha ötesine geçerek, farklı uygulamalarla desteklenmesine olan ihtiyacı göstermektedir.

Şartlı eğitim yardımının devam etmesi koşulu, öğrencilerin okula devam etmesinin ve ders başarılarının takibini gerektirse de bunun ötesine geçen bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Aile, okul ve sosyal yardım sistemi arasında kurabilecek ve sürdürülebilecek multidisipliner bir yapı bu anlamda gerekli görünmektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin ve ailelerinin içinde bulunduğu -sadece ekonomik durumlarıyla sınırlı kalmayacak biçimde- yaşam koşullarını, aile içi ilişkileri, aile içi sorunları, aile üyelerinin bedensel ve ruhsal sağlık durumları, öğrencilerin gelişimsel özellikleri ve akademik durumları gibi çeşitli etmenleri değerlendirebilecek ve buna yönelik sosyal hizmet müdahalelerinde bulunacak okul sosyal hizmeti gibi uygulamalar yararlı olabilecektir.

Çocukların aile içindeki ekonomik değerini öne çıkartan kültürel norm ve beklentilerle mücadele edebilmek üzere her ailenin içinde bulunduğu koşulların değerlendirilmesi gerekmektedir. Aile içinde kız çocuklarına yönelik eşitsiz toplumsal cinsiyet değerleriyle, çocuk işçiliğiyle ve erken yaşta gerçekleştirilen evliliklerle mücadele edebilmek için ailelere yönelik eğitimler planlanmalıdır. Şartlı eğitim yardımının miktarının artırılmasının yanı sıra, çocukları eğitime teşvik edecek uygulamalar da planlanmalıdır. Aileleri, içinde buldukları yoksul koşulları yaratan çok boyutlu sorunlar karşısında ihtiyaç duydukları hizmetlerle (örneğin bakım sorumluluğunun kız çocuğu üzerine yıkıldığı durumda aileyi kamusal bakım hizmetine yönlendirmek) bağlantılandırmak ve sosyal hizmet müdahalesini bu bağlamda planlamak gerekmektedir.

b) İstihdam politikaları eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeniden üretmeyecek biçimde yapılandırılmalıdır.

Araştırma katılımcılarının yaşamlarına ilişkin anlatılarından görülebileceği üzere, istihdam piyasasının mevcut güvencesiz ve düşük ücretli çalışma koşulları bugün halen onları geçmişe oranla çıtasının biraz yükseldiği yoksul yaşam koşullarına mahkûm etmektedir. Ailelerin büyük çoğunluğunda, eve gelir getiren tek kişi erkekler olurken, küçük çocuklarına bakım veren kadınlarsa gelir getirici bir işte çalışmayarak ailedeki erkeklere bağımlı konumlarını sürdürmektedirler. Çocukları okul çağında olan kadınların bir kısmı ise cinsiyetçi iş bölümünün devamı sayılabilecek ev ve bina

temizliği gibi işlerde düzensiz ve kayıt dışı çalışmaktadırlar. Kadınların işgücüne katılımının düşüklüğüne karşı, baskın sosyal politika önerileri ise kadınların ev içindeki sorumluluklarını aksatmayacak şekilde esnek çalışma biçimlerinin teşvik edilmesidir. Esnek çalışma biçimleriyse kadınları için kısmi zamanlı, yükselme olanağının olmadığı işler anlamını taşımaktadır.

Kadınların işgücüne katılımının önündeki en büyük engellerden biri cinsiyetçi kabuller nedeniyle bakım sorumluluğunu başat olarak kadınlara yükleyen geleneksel ve ataerkil kültürel değerlerdir. Bu nedenle atılacak adımlar kültürel değerleri dönüştürebilmeyi hedeflemeli kadınları evle sınırlandıran bakım ve diğer ev içi sorumlulukların kadınlar ve erkekler arasında eşitlikçi paylaşımını sağlamalıdır. Bu bağlamda, İş Kanunu'nda bakım sorumluluğunun kadın ve erkekler arasında eşitlikçi paylaşımını sağlayacak biçimde bakım izinleri düzenlenmelidir. İş yerlerinin emzirme odası, kreş hizmeti gibi sorumluluklarını yerine getirmeleri için önlemler alınmalıyken, kamu bakım hizmetleri herkesin ulaşabileceği biçimde yaygınlaştırılmalıdır.

c) İstihdam piyasasına katılımı, güvenceli ve nitelikli işlerde çalışmayı olanaklı kılmak üzere yaşam boyu öğrenmeyi amaçlayan eğitim politikaları ve programları oluşturulmalı ve yaygınlaştırılmalıdır.

Bu çalışma kapsamında görüşülen katılımcıların anlatılarında da görülebileceği üzere, eğitim hakları ellerinden alınan kadın ve erkekler işgücü piyasasında daha güvenceli ve nitelikli işlerde çalışabilme olanağı bulamamaktadırlar. Çalışma yaşamında olsalar dahi, örgün eğitimin onlara sağlayabileceği donanımlardan yoksun oldukları için vasıfsız işçiler olarak düşük ücretli işlerde her an işten çıkarılma kaygısıyla çalışmaktadırlar. Neoliberal işgücü piyasasının güvencesiz çalışma koşulları karşısında çalışanları koruyabilecek güvenceler bir bir ortadan kalkarken, çalışan yoksullar olarak yaşamlarını sürdürmektedirler.

Görüşülen araştırma öznelere anlatıları, işgücü piyasasında daha iyi koşullara sahip işlerde istihdam edilmelerine ilişkin umutsuzluk içinde olduklarını göstermektedir. Özellikle genç kadınların, bir yandan yarım kalan eğitimlerini tamamlamak isteseler de bunu başarabileceklerine ilişkin umutları kırılmıştır. Bu umutsuzluğu kırabilmek için,

açık öğretim programlarının yanı sıra özgüven ve beceri gelişimini hedefleyen kurslar yararlı olabilecektir. Onları istihdam edilme olanaklarını artıracak meslek edinme ve sertifika programlarıyla bağlantılandırmak ve daha önce de vurgulandığı üzere, toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı bir biçimde bakım hizmetleriyle bütünleştirmek gerekmektedir. Bir diğer önemli nokta ise, kadınlara yönelik olarak kurgulanan meslek eğitim programlarının cinsiyetçi kabullere uygun olarak ev ve aile içindeki rol ve beklentiler doğrultusunda planlanıyor olmasıdır. Kadınların gelir elde edebilmelerinin zor olduğu bu tür işler yerine istihdam edilebilme olanağının daha yüksek olduğu mesleklere yönlendirilmeleri önemli olacaktır.

Ayrıca, örgün, yaygın ya da yaşam boyu öğrenim programları fark etmeksizin tüm eğitimler kız çocuklarını ve kadınları eğitim ve çalışma haklarından mahrum bırakan cinsiyetçi kabullere ilişkin farkındalık yaratıcı ve dönüştürücü biçimde kurgulanmalıdır.

Sosyal hizmet uygulamalarına ilişkin öneriler

1) Ailelere kısmi ekonomik destekler sunulmasının dışında onları yoksullaştıran ve kendi yaşamları üzerinde sınırlı eylemlerde bulunabilecek biçimde kısıtlayan, mikro düzeyden makro düzeye farklı biçimlerdeki eşitsizliklere duyarlı ve onlara meydan okuma potansiyeline sahip müdahalelere ihtiyaç vardır. Bütüncül bir sosyal yardım sistemiyle entegre olan baskı karşıtı sosyal hizmet ve feminist sosyal hizmet gibi uygulamalar bu ihtiyaca yanıt verebilir.

Dominelli (2002a), kurumsal tabanlı bireysel odağa sahip ana akım sosyal hizmet uygulamalarının hizmet alanların gündelik yaşamında karşılaştıkları sorun ve engelleri oluşturan yapısal koşullara ilişkin anlayış geliştirebilmelerinde yetersiz kaldığını belirtmektedir. Bunun sonucunda da sosyal yardımlardan yararlananlar ve diğer hizmet alanların yaşamlarını etkileyen süreçler üzerinde sınırlı eyleme ve kontrol gücüne sahip oldukları için daha da güçsüzleştiklerini vurgulamaktadır (Dominelli, 2002a: 164-166). Araştırmaya katkı veren genç kadın ve erkelerin dahil oldukları sosyal yardım alanların bir çoğu da, eğitimin sağlayabileceği donanımlara sahip olunmadığı için işgücü piyasasında düşük ücretli, güvencesiz ve kalıcı olmayan işlerde çalışmak zorunda kalmak, her an işten çıkarılma kaygısı taşımak uzun süre işsiz kalmak, sosyal

yardımlara ihtiyacın sonlanması, borçlanmak, enformel desteklerin yokluğunda daha da güvencesiz kalmak, bakım sorumluluğu nedeniyle çalışmamak, ailenin temel gereksinimlerini karşılamakta zorlanmanın yarattığı duygusal tükenmişlik içinde olmak gibi gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunlarla boğuşurken, kendilerinin bu döngüden çıkarabilmek üzere sınırlı güçlere sahip olduklarını düşünmektedirler. Bunun sonucunda, kimi zaman sürekli kimi zaman da dönemsel olarak kendilerini yeniden bir sosyal yardım ilişkisi içinde buldukları bir süreçle karşılaşmaktadırlar. Bir kez daha kendilerini güçsüz ve hayal kırıklığına uğramış hissettikleri ve içinde buldukları durumları değiştirilemez olarak kabul ettikleri bir kısır döngünün içinde bulmaktadırlar. Bu kısır döngüyü kırabilmekse kısmi ve sadece ekonomik desteklerle sınırlı bir yardım sürecinin ötesine geçebilmekle mümkün olabilir.

a) Baskı karşıtı sosyal hizmet ve feminist sosyal hizmet uygulaması gibi özgürleştirici uygulamalar hizmet alanların eylemliliklerini ve güçlen(dir)meyi temel alır. Sosyal hizmet uygulaması bu iki temel üzerine inşa edilerek yürütülmelidir.

İnsanların kendi yaşamlarının kontrolünü elinde tutan ve yaşam koşullarını kendi istekleri doğrultusunda dönüştürebilecek yaratıcı potansiyellerinin ve güçlerinin olduğu bir bakışa sahip olmak ve onları doğrudan etkileyecek sosyal hizmet müdahalelerinin planlanması ve yürütülmesine dahil etmek önemli bir başlangıç noktasıdır. Thompson (2016)'ın güçlen(dir)meye ilişkin kişisel, kültürel ve yapısal modeli bireyleri kuşatan ve karşılıklı olarak bireylerin yaşamlarını etkileyen ve bireylerin eylemleriyle de etkilenen farklı düzeyler bulunduğu altını çizmektedir. Bu modelde Thompson, bireylerin bu üç düzeye ilişkin güç ve kaynaklar ile eyleme potansiyeline sahip olduğunu vurgularken, hizmet alanlarının katılımıyla planlanacak ve yürütülecek sosyal hizmet müdahalesinde bu üç düzeyin de içerilmesini savunmaktadır. Buna göre, kişisel güçlerin farkına varmak, çevreyle destekleyici ilişkiler kurmak gibi kişisel ve kişilerarası beceriler geliştirmekten, daha geniş düzeyde sosyal ve politik bağlamların gündelik yaşamlarımıza ilişkisini kurabilmek, insanların güçlenmeleri ve baskı ve eşitsizliklere direnebilmeleri ve dönüştürebilmelerinin temelidir (Thompson, 2016: 42). Bu bağlamda, sosyal hizmet uzmanları yapabilirlik yaklaşımının teorik çerçevesinin sağlayabileceği üzere, birlikte çalıştıkları bireylerin yaşam koşullarını etkileyen kişisel farklılıklar, çevresel çeşitlilikler, toplumsal kaynak ve olanaklara erişim gibi etmenlerin

göz önünde bulundurulabilmesini sağlayabilir. Bu sayede, sosyal hizmet uzmanları, eşitsizlik ve baskı üreten yapılara ilişkin farkındalık geliştirmeyi sosyal hizmet müdahalesinin odağına koyarak güçlendirici ve özgürleştirici mesleki çalışmalar yürütebilir.

b) Sosyal hizmet uygulamasının özgürleştirici olması için uzman ve hizmet alan arasındaki ilişkinin hiyerarşik olmaması ve hizmet alanların katılımını desteklemesi önemlidir.

Baskı karşıtı ve feminist sosyal hizmet gibi özgürleştirici sosyal hizmet uygulamaları, eşitsizliklerinin dönüşümünü hedef aldıkları için her türlü hiyerarşik ve baskı üreten ilişkinin farkında olunmasını ve dönüştürülmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Hizmet alan ve uzman arasındaki ilişki de hiyerarşik olmamalıdır. Hizmet alanın kendi yaşamına ilişkin gerekli bilgi temeline ve kendi yaşam koşullarını değiştirebilmek üzere harekete geçebilme kapasitesine sahip olduğundan hareket edilerek, uygulama sürecinin her aşamasında hizmet alanın katılımı sağlanmalıdır.

Yoksulluk gibi pek çok yapısal eşitsizliğin iç içe geçerek meydana getirdiği sorunlar karşısında, belirli bürokratik adımları izleyerek yalnızca maddi temelli gerçekleştirilen kurumsal destekler bireylerin güçlenmelerinde yetersiz kalacaktır. Yoksul olmaya ilişkin deneyimlerin, geçmişten bugüne sahip olunan ve olunmayan yapabilirliklerin, engeller, fırsatlar ve gereksinimlerin ve kurulan ilişkilerin nasıl örüldüğüne ilişkin farkındalık yaratmak ve bu eşitsizlikleri dönüştürmek üzere hizmet alanlarla birlikte bir yol haritası üzerinde beraberce yürümek gerekmektedir.

c) Sosyal hizmet uygulaması, baskının insanları yalıtın ve yalnızlaştıran doğasına karşı hem bireysel hem de kolektif güçlenmenin önünü açmalıdır.

Sosyal hizmet uygulaması insanların kendilerini ilgilendiren kararlara katılabilmek, diğer insanlarla ortaklaşan deneyimler üzerinden ve ortak amaçlar doğrultusunda bir araya gelmek ve dayanışmak, eşitsizlik üreten mekanizmalar karşısında örgütlenebilmek üzere olanaklar yaratmayı hedeflemelidir.

Sosyal hizmet mesleğinin ilk ortaya çıkışından bu yana toplumsal değişim ve gelişim yaratma amacına yönelik hizmet veren toplum merkezleri toplulukların güçlenmelerinde önemli rol oynamışlardır. Toplum merkezlerinin sunduğu hizmet ve programlar, içinde buldukları bölgeye ve hizmet verdikleri toplulukların gereksinimlerine göre planlanmaktadır. Bu bağlamda topluluk üyelerinin katılımına önem verilmekte, karşılaşılan sorunlara ilişkin bilinç ve farkındalık yaratılması ve sorunların çözümünde topluluk üyelerinin katılımlarının ve ortak çalışma olanaklarının sağlanması hedeflenmektedir (Karataş, 1999). 1990'lı yıllarda Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu bünyesinde toplum merkezi adı altında hizmet veren ve özellikle kentin göç alan bölgelerinde yoksulluk, işsizlik, dışlanma başta olmak üzere sosyal sorunlara yönelik sosyal hizmet uygulamalarının yürütüldüğü bu merkezler 2013 yılında sosyal hizmet merkezlerine dönüştürülmüştür. Toplum merkezlerinin yanı sıra, aile danışma merkezleri ve çocuk ve gençlik merkezlerinin rol ve sorumlulukları da sosyal hizmet merkezlerine taşınmıştır. Ancak aile, çocuk, genç, yaşlı, kadın, engelli, şehit, gazi ve yakınları gibi çok geniş bir çerçevede yer alan bireylere koruyucu, önleyici destek hizmetlerinin sunumu için gerekli yönlendirmede bulunmak üzere yapılan sosyal hizmet merkezlerinin faaliyet gösterdiği kapsam coğrafi olarak da geniştir. Bu durum, merkezlerin hem sayıca yetersiz kalarak ulaşılabilir olmamasına hem de bürokratik bir işleyişin ötesine geçememesine neden olmaktadır (Buz ve Ayyıldız, 2019: 204-205; Biehl, 2019: 5-6). Toplum merkezlerinin çalışma ilkeleri açısından önemli bir yer tutan, toplum üyeleriyle yerinde ve yüz yüze iletişim kurma, onların katılım ve işbirliğine dayanarak hizmet programları planlama ve sunma (Karataş, 1999) gibi ilkeler, sosyal hizmet merkezi modeli içerisinde olması gerektiği kadar yer alamamaktadır. Bugün, yerel yönetimler ya da çeşitli sivil toplum örgütleri bünyesinde farklı isimlerle varlığını devam ettiren toplum merkezleri, sosyal yardım, hem çocuklar hem yetişkinlere yönelik eğitimler, meslek eğitimleri, okuma-yazma kursları, aile danışmanlığı, hukuki danışmanlık, gündüz bakım hizmeti, kişisel gelişim ve hobi kursları gibi çeşitli hizmetler sunmaktadır.

Toplulukların kendine özgü sorunlarına çözüm bulabilmek ve bu süreci katılımcı pratiklerle, topluluk üyeleriyle birlikte inşa edebilmek için toplum merkezleri aynı zamanda toplum örgütlenmesi için de önemli yollar sunabilmektedir. Araştırma

kapsamında görüülen genç kadın ve erkekleri yalnızlaştıran ve benzer yaşam koşullarına sahip olsalar da onları birbirleriyle ilişki kurma, dayanışma, birbirlerini güçlendirme gibi olanaklardan yoksun bırakan süreci tersine çevirmek mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, makro sosyal hizmet uygulamalarının bir parçası olan ve topluluk düzeyinde gerçekleştirilen toplum örgütlenmesi ve sosyal aksiyon gibi toplumla çalışma uygulamaları, hem yereldeki sorunlara ilişkin katılımcı çözümler üretme hem de toplulukları güçlendirme amacını karşılayabilecektir.

d) Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadele edilmesi için sosyal hizmet uygulamasının feminist sosyal hizmet değerlerini içselleştirmesi ve uygulamanın özüne bu değerleri yerleştirmesi gerekir.

Geleneksel ve ataerkil değerlerle inşa edilmiş bir toplumda, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin dönüştürülmesi, kişisel olanın aynı zamanda politik olduğu, bireylerin kişisel olarak deneyimledikleri her türlü durumun daha geniş toplumsal ve politik yapılarla ilişkili olduğu gerçekliğinden hareket eden bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bunun yolu, feminist sosyal hizmet gibi özgürleştirici bir odağa sahip mesleki uygulamaların mutlaka bütüncül bir sosyal yardım politikasıyla birlikte yürütülmesidir. Bugün sosyal yardımların yoksul kadınları birey olarak değil, aile içindeki rol ve sorumluluklarıyla ele alan, neoliberal ve muhafazakâr çıkarlara uygun olarak yapılan sosyal politikalar kadınların görünmeyen emeğine dayanan aile dayanışmasını öne çıkartmakta, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadele edilmesine ve kadınların güçlenmesine yönelik strateji ve eylemlerse giderek gündem dışına itilmektedir. Sosyal refah politikalarının sahadaki izdüşümü ise sosyal hizmet uygulamalarının bürokratik prosedürlerle sıkışmasıdır. Feminist sosyal hizmet ise, birey, grup, topluluk ve politika düzeyindeki mesleki uygulamalarla bu kurguyu dönüştürebilecek potansiyeli barındırmaktadır.

Feminist sosyal hizmet uygulaması süreci, kadınların içlerinde buldukları koşulları, erkeklerden farklılaşan gereksinimlerini ve gündelik yaşam rutinlerindeki güç ilişkilerini değerlendirme, alternatif seçenekleri birlikte keşfetme, beraber eylem planını oluşturma ve uygulamaya koyma gibi adımları içermelidir. Kadınların kendi hayatlarına ilişkin karar almada etkin rol oynamaları için kadınları cesaretlendiren, gereksinim

duyduğu becerileri kazanması için gerçekleştirilen müdahaleler önemli olacaktır. Uygulamanın odağı, kadınların bireysel anlatılarında yer bulan kişisel sorunları daha geniş toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel bağlam içerisinde görebilmesi ve baskının içselleştirilen doğasına ilişkin farkındalık kazanmasına yöneliktir. Kadınların çoklu kimlikleri, güçlü yönleri, becerileri, direnme ve mücadele deneyimleri uygulama sürecinde kilit araçlardır.

Mezzo düzeydeki feminist sosyal hizmet uygulaması ise, grup dinamiğinden yararlanarak kadınların bireysel olarak deneyimlediklerinin kendilerine özgü bir durum olmadığını, toplumsal yapının derinine işlemiş baskının ve cinsiyetçi pratiklerin kendileriyle benzer koşullara sahip kadınlar üzerindeki etkilerini görebilmelerini sağlayabilecektir. Kadınların bilinç yükseltme gibi feminist grup çalışmaları yoluyla bir araya gelmeleri, kadınlar arasında dayanışma ve destek ağları kurulmasına, hem kendilerinde hem de çevrelerinde dönüşüm yaratmak üzere birbirlerine yardım ve güçlendirme olanakları bulmalarına yardımcı olacaktır. Baskılar karşısında insanları yalıtan, baskı ve eşitsizlik üreten mekanizmaları dönüştürebilmede harekete geçme şansı olmadığına inandıran algının kırılmasını sağlayabilecektir.

Bu çalışma kapsamında görüşme yapılan kadınlardan birinin anlatılarında yer bulan kadınlara yönelik bir mahalle örgütlenmesi örneği olan kadın dayanışma atölyesi, kadınların bir araya gelebilecekleri ve kadınların mikro ve mezzo düzeyde feminist sosyal hizmet uygulamalarına erişebileceği bir olanak sağlamaktadır. Mahalle muhtarının kendi girişimleriyle başlattığı bu olanağın yaygınlaştırılması, kadınların gereksinim duydukları psiko-sosyal hizmetler, aile danışmanlığı, hukuki danışmanlık, mesleki eğitimler ve beceri geliştirme kursları, gelir getirici faaliyetlere katılım, kooperatifleşme gibi kadınların çok çeşitli ihtiyaçlarına yönelik hizmetlerle bağlantılandırılmasını sağlayabilir. Ayrıca kadınların kendi aralarında kuracakları dayanışma ve destek ağlarının kurulmasına da ön ayak olabilecektir.

Makro düzeydeki feminist sosyal hizmet uygulamaları, topluluklar nezdinde eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkisi, rol ve beklentilerini üreten baskıcı yapılara ilişkin farkındalık kazandıran, toplulukların güçlü yönlerini ve kültürel çeşitliğini tanıyarak toplulukların kendilerini güçlendirebilmelerine yönelik uygulamaları içermektedir. Feminist sosyal

hizmet değerleriyle uygulama yürüten sosyal hizmet uzmanlarının topluluklarla çalışırlarken, kaynakları harekete geçirme, sosyal eylem ve savunuculuk rollerine sahip olarak yürüttükleri uygulamalar, mevcut cinsiyetçi ve ataerkil düzenin kadınlar ve erkekler açısından eēitsiz sonuçlar yaratan kaynak ve olanaklara erişim engellerini ve cinsiyetçi politika ve programları dönüştürmek üzere önemli potansiyel taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, F. ve Altunok, G. (2015). Neo-liberalizm ve Neo-muhafazakârlık Ekseninde Türkiye’de Özel Alan Politikası. S. Dedeoğlu ve A.Y. Elveren. (Ed.). içinde *2000’ler Türkiye’sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet* (s.23-61). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Adaman, F., Yakut Çakar, B., Çalı, Ş. ve Erus, B.B. (2011). Sosyal Koruma Programlarında Kapsam Sorunu: Yeşil Kart Sahipliği ve Faydalanmanın Belirleyiciliği Üzerine Bir Çalışma, Ekim 2011, İstanbul. Erişim tarihi: 11 Ocak 2019, Erişim adresi: https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/1439801428_uvt_135738_0.pdf
- Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları (2015). Erişim tarihi: 15 Eylül, 2020 Erişim adresi: <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21507>
- Ağartan, T.İ. (2012). Toplumsal Cinsiyet ve Sağlık Reformu: Politikalar ve Etkileri. S. Dedeoğlu ve A.Y. Elveren (Ed.). içinde *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*. (s.251-277). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akbaş, E. (2014). *Sosyal Çalışmada Çağdaş Eleştirel Perspektifler*. Ankara: SABEV Yayınevi.
- Akça, İ. (2018). 1980 Sonrası Türkiye’de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri. İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden. (Ed.). içinde, “*Yeni Türkiye’ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası* (s.27-67). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alkire, S. (2002). Dimensions of Human Development. *World Development*, 30(2), 181-205.

- Arrends-Kuenning, M. ve Amin, S. (2001). Women's Capabilities and the Right to Education in Bangladesh, *International Journal of Politics, Culture and Society*, 15(1), 125-142.
- Aydın, Ö., Bayraktar, N. ve Tekkaya, E. (2003). Kent Dosyası: Cumhuriyet Başkentinde Aykırı Bir İlçe: Keçiören. *Mimarlık Dergisi*, 309 Ocak-Şubat 2003.
- Aydın, Z. (2010). Neo-Liberal Transformation of Turkish Agriculture. *Journal of Agrarian Change*, 10(2), 149–187.
- Barker, R.L. (1995). *The Social Work Dictionary*, NASW Press: Washington DC.
- Bekmen, A. (2018). Neoliberal Dönemde Türkiye’de Devlet ve Sermaye. İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden. (Ed.). içinde, “*Yeni Türkiye’ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası* (s.69-102). İstanbul: İletişim Yayınları
- Berlin, S. ve Kravetz, D. (1981). Women as Victims: A Feminist Social Work Perspective, Guest Editorial. *Social Work* 26(6), 447-449.
- Biehl, K. S. (2019). Türkiye’de Toplum Merkezleri: Güncel Uygulamaların Çeşitliliğini Anlamak. Sabancı Üniversitesi İstanbul Policy Center. Erişim tarihi: 20 Mart 2021, Erişim adresi: <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/turkiyedeki-toplum-merkezleri-guncel-pratiklerin-cesitliliğini-anlamak-5c9967/turkiyedeki-toplum-merkezleri-guncel-pratiklerin-cesitliliğini-anlamak-5c9967.pdf>
- Bildircin, M.M. (2020). 4+4+4’ün beklenen sonucu: Kızlar eve oğlanlar oto sanayiye. (06.07.2020). Erişim tarihi: 23 Eylül 2020, Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber/4-4-4-un-beklenen-sonucu-kizlar-eve-oglanlar-oto-sanayiye-307266>

- BirGün Gazetesi. (2019). Her ay en az 5 çocuk iş cinayetinde ölüyor. (12.06.2019). Erişim Tarihi: 18 Temmuz, 2020, <https://www.birgun.net/haber/her-ay-en-az-5-cocuk-is-cinayetinde-oluyor-258526>
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu. (1979). Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW).
- Black, T.R. (2002). *Understanding Social Science Research*. London: Sage Publications.
- Bora, A. (2014). *Kadınların Sınıfı- Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, A. ve Üstün, İ. (2005). “Sıcak Aile Ortamı” Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler. TESEV Demokratikleşme Programı, Ekim 2005. Erişim tarihi: 12 Nisan 2019, <https://www.tesev.org.tr/tr/research/sicak-aile-ortami-demokratiklesme-surecinde-kadin-ve-erkekler/>
- Borraz, F. ve Gonzales, N. (2009). Impact of Uruguayan Conditional Cash transfer program. *Cuadernos de Economía*, 46 (134), 243- 271.
- Braber, C. (2013). The Introduction of the Capability Approach in Social Work Accross a Neoliberal Europe. *Theory and Practice* 22(4), 61-77.
- Briggs, A (2006 [1961]). The Welfare State in Historical Perspectives. C. Pierson ve F.G. Castles. (Ed.). içinde, *The Welfare State Reader* (s.16-29). UK: Polity Press.
- Buğra, A. (2012). Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi: Neoliberalizm, Kültürel Muhafazakarlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma. S. Dedeoğlu ve A.Y. Elveren (Ed.). içinde *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*. (s.49-69). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye 'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2005). *Yoksulluk ve Sosyal Haklar*. Boğaziçi Sosyal Politika Forumu Aralık 2005. Sivil Toplumun Geliştirilmesi için Örgütlenme Özgürlüğünün Güçlendirilmesi Projesi. Erişim tarihi: 27 Şubat 2019, Erişim Adresi: <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/yoksulluk-ve-sosyal-haklar.pdf>
- Buğra, A. (2001). Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye'nin Geleneksel Refah Rejimi. *Toplum ve Bilim Dergisi, Yaz 2001, Sayı 89, 22-30*.
- Buğra, A. ve Candaş, A. (2011). Change and Continuity under an Eclectic Social Security Regime: The Case of Turkey, *47(3), 515-528*.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2003). Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Refah Rejimi. Ankara: Birleşmiş Milletler Yayını. Erişim Tarihi: 12 Kasım 2019, <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/poverty/Newpovertyandthechangingwelfare.html>
- Buz, S. (2009). Feminist Sosyal Hizmet Uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 20(1), 53-65*.
- Buz, S. ve Ayyıldız, A.A. (2019). Sosyal Hizmette Toplum Merkezleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 30(1), 187-212*.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory, A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage Publications.
- Chaudury, N. ve Parajuli, D. (2010). Conditional Cash Transfers and Female Schooling: The Impact of the Female School Stipend Programme on Public School Enrolments in Punjab, Pakistan. *Applied Economics, 42(28), 3565-3583*.
- Collins, B.G. (1986). Defining Feminist Social Work. *Social Work 31(3), 214-219*.

- Connell, R.W. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar- Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Corbetta, P. (2003). *Social Research Theory, Methods and Techniques*. London: Sage Publications.
- Correa, K.P. ve Ribas, R.P. (2008). Needs Assessments: Why They are Important for CCT Programmes. D. Hallu ve F.V. Soares. (Ed.). içinde *Poverty in Focus Cash Transfers Lessons from Africa and Latin America*. Brazil: IPC.
- Creswell, J.W. (2016). Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni. (M. Bütün ve S.B. Demir (Çev. Ed.)). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cumhuriyet Gazetesi. (2010). Buz gibi sözler. (20.07.2010). Erişim tarihi: 12 Ekim 2020 Erişim adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/buz-gibi-sozler-164212>
- Çavuşoğlu, E. ve Strutz, J. (2018). “Şimdi Gideceğiz, Evleri Yıkacağız!”: Türkiye’nin Neoliberal Hegemonik Politikasında Mekansal (Yeniden) Üretimin Rolü. İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden. (Ed.). içinde, “*Yeni Türkiye’ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası* (s.199-215). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, H. ve Ekşi, H. (2015). *Nitel Desenler Gömülü Teori*. İstanbul: Edam Yayınları.
- Çetintaş, B. (2012). İstanbul’u Yeniden İnşa Etiler. *Milliyet*. Erişim tarihi: 17 Ekim 2020, Erişim adresi: <https://www.milliyet.com.tr/cadde/istanbul-u-yeniden-insa-ettiler-1638161>
- Dalrymple, J. ve Burke, B. (2006). *Anti-Oppressive Practice Social Care and the Law*. New York: Mc Graw Hill Open University Press.
- DİSK/Genel-İş. (2020). Türkiye’de Kadın Emegi Mart 2020. Erişim tarihi: 15 Kasım 2020, Erişim adresi: <http://cloudsdomain.com/uploads/dosya/21031.pdf>

de la Brierè, Bénédicte ve Rawlings, L.B. (2006). Examining Conditional Cash Transfer Programs: A Role for Increased Social Inclusion? *Social Protection*. The World Bank June 2006, Social Safety Net Primer Series.

Dedeoğlu, S. (2009). Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı, *Çalışma ve Toplum*, 21(2), 41-54.

Dietz, C.A. (2000). Responding to Oppression and Abuse: A Feminist Challenge to Clinical Social Work. *AFFILIA*, 15(3), 369-389

Dodurka, B. Z. “Türkiye’de Merkezi Devlet Eliyle Yapılan Sosyal Yardımlar,” Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Çalışma Raporu Aralık 2014. (İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, 2014) Erişim tarihi: 29 Nisan 2018, Erişim adresi: https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/T%C3%BCrkiye%E2%80%99de%20Merkezi%20Devlet%20Eliyle%20Yap%C4%B1lan%20Sosyal%20Yard%C4%B1mlar%20-%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20Raporu%20%282014%29_0.pdf

Dominelli, L. (2015 [2009]). Baskı Karşıtı Uygulama: Yirmi Birinci Yüzyılın Zorlukları. R. Adams, L. Dominelli ve M. Payne (Ed.). içinde *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Tartışmalar*. T. Tuncay (Çev. (Ed.)). Ankara: Nika Yayınevi.

Dominelli, L. (2002a). *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Dominelli, L. (2002b). Feminist Theory. Davies, M. (Ed.). *Companion to Social Work*. Massachusetts: Blackwell Publishing.

Dominelli, L. (2002c). *Feminist Social Work Theory and Practice*. New York: Palgrave Macmillan.

Dünya Bankası. (2016). Girls Education. Erişim tarihi: 30 Nisan 2018, Erişim adresi: <http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2016/4/909761460468275069/Girls-Education-Website-Edits-12-April-2016.pdf>

Dünya Bankası. (2001). Turkey Social Risk Mitigation Project. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2018, <http://documents.worldbank.org/curated/en/982441474634594350/pdf/000020051-20140619085542.pdf>

Dünya Bankası. (2001) World Development Report 2000/2001 Attacking Poverty. Erişim tarihi: 2 Mayıs 2018, Erişim adresi: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11856>

Dünya Ekonomik Forumu. (2019). The Global Gender Gap Index 2020. Erişim tarihi: 12 Eylül 2020, Erişim adresi: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf

Dünya Bankası. (t.y.). Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP) – Turkey. Erişim tarihi: 15 Eylül 2020, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=TR>

Ecevit, M. (1994). Tarımda Kadının Toplumsal Konumu: Bazı Kavramsal İlişkiler. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(2), 89-106.

Elveren, A.Y. (2015). Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Toplumsal Cinsiyet Açısından Bir Değerlendirmesi. S. Dedeoğlu ve A.Y. Elveren. (Ed.). içinde *2000’ler Türkiye’sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet* (s.63-91). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Emir, İ., Erbaydar, T. ve Yüksel, A. (2013). Şartlı Nakit Transferi Uygulaması Kadınların Toplumsal Konumunu Değiştiriyor mu? *Fe Dergi* 5(2), 120-133.

- Erman, T. (2004). Gecekondu Çalışmalarında 'Öteki' Olarak Gecekondu Kurguları. *European Journal of Turkish Studies, Thematic Issue 1 2004*, DOI: 10.4000/ejts.85
- Esping-Andersen, G. (1990). *Three Worlds of Welfare Capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economies*, Oxford: Oxford University Press.
- Ferrera, M. (2010 [1996]). Sosyal Avrupa'da "Güney Avrupa Refah Modeli". A. Buğra ve Ç. Keyder. (Ed.). içinde, *Sosyal Politika Yazıları* (s.195-229). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fiszbein, A. ve Schady, N. (2009). *Conditional Cash Transfers Reducing Present and Future Poverty*. The World Bank: Washington.
- Gündüz-Hoşgör, A. (2020). Kırsal Kadının Ekonomik Şiddetle İmtihanı. İ.Y. Kaptanoğlu (Ed.). içinde *Kişisel Olan Politikadır Kadınlara Yönelik Eviçi Şiddet Verisi ve Politika* (s.227-246). İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Gündüz-Hoşgör, A. (2010). Türkiye'de Kırsal Kadının Toplumsal Konumu: Bölgesel Eşitsizlikler, Yasal Müdahaleler ve Kısmi Kazanımlar. B.E. Oder, D. Yüksekler, F. Gökşen ve H. Şimşek (Ed.). içinde *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar* (s.295-313). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayını
- Gürsoy, Ö.B. ve Dodurka, B.Z. (2016). Türkiye'de Kırsal Yoksulluğun Güncel Durumu Üzerine Bir İnceleme, SPF, Aralık 2016. Erişim tarihi: 16 Ağustos 2020, https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/T%C3%BCrkiye%27de%20K%C4%B1rsal%20Yoksullu%C4%9Fun%20G%C3%BCncel%20Durumu%20%C3%9Czerine%20Bir%20%C4%B0nceleme%20282016%29_0.pdf

- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2019). 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Hürriyet Gazetesi. (16.09.2004). 'Meclis'te zina muamması. Erişim tarihi: 12 Ekim 2020, Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mecliste-zina-muammasi-258025>
- Hvinden, B. ve Halvorsen, R. (2017). Mediating Agency and Structure in Sociology: What Role for Conversion Factors? *Critical Sociology* 44(6), 865-881.
- IFSW ve IASSW. (2014). Global Definition of Social Work. Erişim tarihi: 9 Kasım 2020, Erişim adresi: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- ILO. (2017). *Global Estimates of Child Labour: Results and Trends, 2012-2016 Executive Summary, Geneva 2017*. Erişim tarihi: 16 Mayıs 2020, https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_575499/lang--en/index.htm
- ILO. (2006). *Guidelines for Combatting Child Labour among Indigenous and Tribal People*, ILO Publications. Erişim tarihi: 18 Mayıs 2020, http://pro169.org/res/materials/en/child_labour/Guidelines%20for%20combating%20Child%20Labour%20among%20indigenous%20and%20tribal%20peoples.pdf
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1991). Türkiye'de Aile Kültürü. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, İstanbul. Erişim tarihi: 17 Eylül 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7111>
- Kalaycıoğlu, M. (2006). Poverty Mapping with Geographic Information Systems: A Case Study in Keçiören District, Ankara. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara).

- Kandiyoti D. (2015 [1996]). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. (A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç ve F. Özbay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with Patriarchy. *Gender and Society*, 2(3), 274- 290.
- Karakoyun, İ. ve Erdal, F. (2009). Şartlı Nakit Transferleri ve Çocuk Yoksulluğu İle Mücadele: Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) Bileşeni Aydın İli Uygulaması. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*. 2009, 46(529), 15-32.
- Karataş, K. (1999). Toplum Merkezleri Düşüncesinin Doğuşu ve Gelişimi. K. Karataş (Ed.). içinde *Çağdaşlaşma Sürecinde Toplum Merkezlerinin Yeri ve İşlevleri*. Ankara: Çağdaş Kadın ve Gençlik Vakfı Yayını.
- Karataş, K. ve Erkan, G. (2005). Türkiye'de Sosyal Hizmet Eğitiminin Tarihçesi. Sosyal Hizmet Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar (s. 112-133). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu.
- Kaya, İ. (2008). Yoksullukla Mücadelede Eğitimin Rolü: Şartlı Nakit Transferi- ŞNT Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Kaya, S.A. ve Memiş, E. (2019). Türkiye’de Çocuk Emeği: İşgücü Anketlerinden ve Zaman Kullanım Anketlerinden Gözlemler. *Çalışma ve Toplum*, 2019/4, 2539-2564.
- Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi. (2016). Yerel Yönetimlerin Çocuk Bakım Hizmetlerine Yönelik Bir Değerlendirme: İstanbul’da Belediye Kreşleri. İstanbul: KEİG Platformu.
- Keyder, Ç. (1983). Paths of Rural Transformation in Turkey. *The Journal of Peasant Studies*, 11(1), 34-49.

- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2018). *Bildiğimiz Tarımın Sonu Küresel İktidar ve Köylülük*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koray, M. (2009). Büyüyen Yoksulluk ve Yoksunluk Sorunu Karşısında İnsan Hakları Tartışmaları, *Toplum ve Demokrasi*, 3(5), Ocak-Nisan, 2009, 1-25.
- Kutlu, D. (2018). Türkiye’de Sosyal Yardımların Hak(sızlık) Niteliğinin Yasal ve Toplumsal Temelleri: Düzenleme, Uygulama, Deneyim. D. Kutlu (Ed.). içinde *Sosyal Yardım Alanla Emek, Geçim, Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lewis, J. (1997). Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 4(2),160-177.
- Lewis, J. (1992). Gender and the Development of Welfare Regimes. *Journal of European Social Policy* 2(3), 159-73.
- Mason, J. (2002). *Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Memiş, E., Öneş, U. ve Kızılırmak, B. (2012). Kadınların Ev-Kadınlaştırılması: Ücretli ve Karşılıksız Emegın Toplumsal Cinsiyet Temelli Bir Analizi. S. Dedeoğlu ve A.Y. Elveren (Ed.). içinde *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*. (s.251-277). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metin, B. (2013). Neoliberal Yapısal Uyum Politikalarından” “Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesine Dünya Bankası’nın Yoksulluk Sorununa Yaklaşımı. *Çalışma ve Toplum*, 37(2), 211-234.
- Metin, O. (2011). Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar. *Çalışma ve Toplum, Sayı 28*, 179-200.

- Mies, M. (2011 [2001]). *Ataerki ve Birikim Uluslararası İşbölümünde Kadınlar*. (Y. Temurtürkan, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Molyneux, M. (2009). Conditional Cash Transfers: A Pathway to Women's Empowerment? *Pathways to Women Empowerment*, Working Paper 5, Institute of Development Studies, Brighton.
- Molyneux, M. (1985). Mobilization without Emancipation? Women's Interests, the State, and Revolution in Nicaragua, *Feminist Studies*, 11(2), 227-254.
- Moreno, L. (2010 [2001]). 'Süper Kadınlar' ve Akdeniz Refahı. A. Buğra ve Ç. Keyder. (Ed.). içinde, *Sosyal Politika Yazıları* (s.375-395). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moser, C. (1993). *Gender Planning and Development Theory, Practice and Training*. Routledge: London.
- Murdock, N. (2013). *Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Kuramları Olgu Sunumu Yaklaşımıyla*. F. Akkoyun (Çev. Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Neuman, W.L. (2010 [2006]). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. (S. Özge, Çev.). İstanbul: Yayın Odası.
- Nussbaum, M. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Nussbaum, M. (2000). Women's Capabilities and Social Justice, *Journal of Human Development*, 1(2), 219-247.
- Nussbaum, M. (1992). Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism, *Political Theory*, 20(2), 202-246.
- OECD. (2019). Public spending on childcare and early education. Erişim tarihi: 12 Kasım 2020, Erişim adresi: <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>

- OECD.Stat. (2017). Labour Statistics. Erişim tarihi: 15 Ekim 2020, Erişim adresi: <https://stats.oecd.org/>
- Orloff, A.S. (1997). Comment on Jane Lewis's "Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts." *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 4(2), 188-202.
- Orloff, A.S. (1996). Gender in the Welfare State. *Annual Review of Sociology*, 22(1996), 51-78.
- Özateş Gelmez, Özge Sanem. (2015). Ailevileştirilen Bakımın Kürek Mahkûmları: Evde Bakım Uygulaması Kapsamında Bakım Veren Kadınların Deneyimleri. *Fe Dergi*, 7(2), 59-71.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Özden, B.A. (2018). Refah Rejiminin ve Siyasetinin Dönüşümü: Neoliberalizm ile Popülizmin Başarılı Bir Şekilde Örtüşmesi. İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden. (Ed.). içinde, "*Yeni Türkiye'ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası* (s.219-241). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdek, Y. (2002). Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara.
- Pateman, C. (1987). The Patriarchal Welfare State: Women and Democracy. *Center for European Studies Working Paper Series*. Erişim tarihi: 12 Aralık 2018, Erişim adresi: <http://bev.berkeley.edu/ipe/Pateman%20the%20Patriarchal%20Welfare%20State.pdf>
- Payne, M. (2005). *Modern Social Work Theory*. Illinois: Lyceum Books.

- Remer, P.A. ve Hahn Oh, K. (2013). Feminist Therapy in Counseling Psychology. C.Z. Enns ve E.N. Williams. (Ed.). *The Oxford Handbook of Feminist Multicultural Counseling Psychology*. (s.3014-321). Oxford: Oxford University Press.
- Resmî Gazete. (2013a). 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları ile Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik
- Resmî Gazete. (2013b). Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik
- Resmî Gazete. (2004). Türk Ceza Kanunu
- Resmî Gazete. (1986). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu
- Resmî Gazete. (1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası
- Robeyns, I. (2003). Sen's Capability Approach and Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities. *Feminist Economics*, 9(2-3), 61-92.
- Sancar, S. (2013). *Erkeklik İmkânsız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sarıpek, D.B. (2012). Latin Amerika'da şartlı nakit transferleri yolu ile yoksullukla mücadele; Brezilya ve Meksika örnekleri. Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Saulnier, C.F. (2008). Feminist Theories. N. Coady ve P. Lehmann (Ed.). *Theoretical Perspectives for Direct Social Work Practice. A Generalist-Eclectic Approach*. (s.343-366). New York: Springer Publishing Company.
- Saulnier, C.F. (2000). Incorporating Feminist Theory into Social Work Practice: Group Work Examples. *Social Work with Groups*, 23(1), 5-29.

- Saxonberg, S. (2013). From Defamilialization to Degenderization: Toward a New Welfare Typology. *Social Policy & Administration*, 47(1), 26-49.
- Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Sen, A. (2004a [1996]). *Özgürlükle Kalkınma*. (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sen, A. (2004b). Capabilities, Lists, and Public Reason: Continuing the Conversation. *Feminist Economics*, 10(3), 77-80,
- Sen, A. (2001). Population and Gender Equity. *Journal of Public Health Policy*, 22(2), 169-174.
- Sen, A. (1979). Equality of What. The Tanner Lecture on Human Values. Erişim tarihi: 12 Mart, 2018, Erişim adresi: http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Sen-1979_Equality-of-What.pdf
- Sharf, R.S. (2012). Feminist Therapy: A Multicultural Approach. içinde *Theories of Psychotherapy and Counseling: Concepts and Cases*. (s.484-532). Belmont: Brooks/Cole Cengage Learning.
- Uyan Semerci, P. (2006). Yapabilirlik Yaklaşımı ve Yoksulluk. B. Ülman ve İ. Akça. (Ed.). içinde *İktisat, Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar Prof. Dr. Kemâli Saybaşı'ya Armağan* (s. 223-244). Bağlam Yayıncılık: Ankara.
- Silva, M.O.S. (2000) The Minimum Income: A Monetary Transfer to Poor Families with Children in School Age in Brazil, 8th BIEN Congress Berlin, October, 2000. Erişim tarihi: 11 Eylül 2017, Erişim adresi <https://usbig.net/papers/128silva.pdf>
- Son, H. H (2008). Conditional Cash Transfer Programs: An Effective Tool for Poverty Alleviation? Asian Development Bank. Philippines.

- Şahin Taşgın, N. ve Özel, H. (2011). Türkiye’de Sosyal Hizmetlerin Dönüşümü. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(2), 175-190.
- Şahin, S.Z., Çekiç, A. ve Gözcü, A.C. (2015). Keçiören Belediyesi Monografisi. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 183-211.
- Şenses, F. (2009). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Strauss, A. ve Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. California: Sage Publications.
- TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu. (2009). Erken Yaşta Evlilikler Hakkında İnceleme Yapılmasına Dair Rapor. Erişim tarihi: 5 Ekim 2020, http://sagliktagenc.org/zile/uploads/2018/01/Erken_Evlilik_Raporu.pdf
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2014). Türkiye’de Kadın İşgücü Profili İstatistiklerinin Analizi. Erişim tarihi: 12 Ocak 2020, <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/dagitimda-olan-yayinlar/turkiye-de-kadin-ismgucu-profil-ve-istatistiklerinin-analizi-nihai-rapor.pdf>
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2012). Türkiye’de Uygulanan Şartlı Nakit Transferi Programının Fayda Sahipleri Üzerindeki Etkisinin Nitel ve Nicel Olarak Ölçülmesi Projesi Final Raporu. Ankara.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (t.y.). Aile Sosyal Destek Programı Pilot Destek Yönergesi. Erişim tarihi: 12 Ekim 2020, Erişim adresi: <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/55670?AspxAutoDetectCookieSupport=1>
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni 2019 Mayıs. Erişim tarihi: 3 Ekim 2020, Erişim adresi: https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/6598/bu-lten_may%C4%B1s2019_20190624-1.pdf

- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2019). Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2016. Ankara.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2015). Bakan Gürcan Sosyal Çalışmacılarla ASDEP'i görüştü. Erişim tarihi: 3 Aralık 2020, Erişim adresi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/athgm/haberler/bakan-gurcan-sosyal-calismacilarla-asdep-i-gorustu/>
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (t.y.) Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu. Erişim tarihi: 16 Mart, 2018, Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr/sygm/genel-mudurluk/sosyal-yardimlasma-ve-dayanismayi-tesvik-fonu/>
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (t.y.) Evde Bakım Yardımı. Erişim tarihi: 6 Ekim 2018, Erişim adresi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/sss/sosyal-yardimlar-genel-mudurlugu/evde-bakim-yardimi/>
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (t.y.) Şartlı Eğitim (ŞEY) ve Şartlı Sağlık (ŞSY) Yardımı. Erişim tarihi: 6 Aralık 2020, Erişim adresi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/sss/sosyal-yardimlar-genel-mudurlugu/sartli-egitim-saglik-yardimi/>
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2017). Tarım Sektörü. *Ulusal İstihdam Stratejisi 5. İzleme ve Değerlendirme Kurulu Toplantısı*. Erişim tarihi: 23 Ağustos 2020, Erişim adresi: <http://www.uis.gov.tr/SektorStratejileri/Tarim>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Erişim tarihi: 12 Eylül 2019, Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Erişim tarihi: 12 Eylül 2019, Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp->

content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2007-2013%E2%80%8B.pdf

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). Erişim tarihi: 12 Eylül 2019, Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>

Therien, J.P. (1999). Beyond the North-South Divide: The Two Tales of World Poverty. *Third World Quarterly*, 20(4), 723-742.

Thompson, N. (2014 [2009]). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak*. (Ö. Cankurtaran Öntaş ve B. H. Eren (Çev. (Ed.).) Ankara: Dipnot Yayınları.

Thompson, N. (2016 [2007]). *Güç ve Güçlendirme*. Ö. Cankurtaran (Çev. (Ed.).) Ankara: Nika Yayınevi.

Toksöz, G. (2016). Kadın'dan Aile'ye Geçiş AKP Döneminin İstihdam Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi. *VIII Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu, Kocaeli (s.111-121)* içinde. DİSK Yayınları.

Türkoğlu Üstün, K. (2020). Kadının Ücretsiz Bakım Emeğinin Azaltılması Kapsamında Kurumsal Çocuk Bakım Hizmetlerine Erişim (Kreş) Hakkı. *Çalışma ve Toplum*, 2020/3, 1557-1590.

Türk Tabipleri Birliği. (2007). Sağlıkta Piyasacı Tahribatın Son Halkası: AKP. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayını. Erişim tarihi: 2 Kasım, 2019, Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/kutuphane/saglikta_piyasaci_tahribat.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu. (2020a). Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2019. Erişim tarihi: 5 Temmuz, 2020, Erişim adresi: <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33729>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2020b). İstatistiklerle Kadın, 2019. Erişim tarihi: 26 Ağustos 2020, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2019-33732>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2020c). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2019. Erişim tarihi: 28 Eylül 2020, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2019-33708>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2020d). İstatistiklerle Aile, 2019. Erişim tarihi: 19 Kasım 2020, Erişim adresi: <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33730>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2020e). Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019. Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2017). Aile Yapısı Araştırması, 2016. Erişim tarihi: 18 Kasım 2020, Erişim adresi: <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2015). Zaman Kullanım Araştırması, 2014-2015. Erişim tarihi: 7 Kasım 2020, Erişim tarihi: <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18627>

UNICEF. (2004). Dünya Çocuklarının Durumu 2004. Ankara: UNICEF Türkiye Temsilciliği Yayını.

UNICEF. (2011). News Note UNICEF Says Education For Women and Girls A Lifeline to Development. Erişim tarihi: 19 Aralık 2017, Erişim adresi: https://www.unicef.org/media/media_58417.html

- Uyan Semerci, P. (2006). Yapabilirlik Yaklaşımı ve Yoksulluk. B. Ülman ve İ. Akça. (Ed.). içinde *İktisat, Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar Prof. Dr. Kemâli Saybaşılı'ya Armağan* (s. 223-244). Bağlam Yayıncılık: Ankara.
- Uzun, A.M. (2003). Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası. *İktisadi ve İdari bilimler Dergisi*, 4(2), 155-173.
- Willig, C. (2008). Grounded Theory. C. Willig (Ed.). içinde *Introducing Qualitative Research in Psychology-Adventures in Theory and Method* (s.34-51). Maidenhead: Open University Press-McGraw Hill Education.
- Worell, J. ve Remer, P.A. (2002). *Feminist Perspectives in Therapy – Empowering Diverse Women*. New Jersey: John Wiley and Sons Inc.
- Yasin, Y. ve Sürmeli, A. (2018). Tarımsal Üretimde Çalışan Çocukların Karşılaştıkları Sağlık Riskleri. Ankara: Kalkınma Atölyesi Yayını.
- Yeğenoğlu, M. ve Coşar, S. (2014). AKP ve Toplumsal Cinsiyet Meselesi: Neoliberalizm ve Patriyarka Arasında Mekik Dokumak. S. Coşar ve G. Yücesan-Özdemir (Ed.). içinde *İktidarın Şiddeti AKP'li Yıllar ve İslamcı Politikalar*. (s.158-181). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yıldırım, D. (2009). AKP ve Neoliberal Popülizm. İ. Uzgel ve B. Duru. (Ed.). içinde *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*. (s.66-107). Ankara: Phoenix.
- Yıldırım Öcal, J. (2012). *Türkiye'de Şartlı Nakit Transferleri: Nitel Analiz*, Sosyal Dönüşüm, Biyoetik ve Kamu Politikaları Konferansı. UNESCO Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Türkiye Milli Komisyonu, 12-13 Nisan 2012, Ankara
- Yılmaz Bayraktar, Bediz, Ayşe Gül Yılgör, Serdar Ulaş Bayraktar, Ali Ekber Doğan, Erkan Aktaş. (2012). Şartlı Nakit Transferinin Kadın Yoksulluğu ve Kadının

Sosyal Statüsü Üzerindeki Etkileri. *TUBİTAK 1001 Araştırma Projesi Sonuç Raporu; Proje No:110K130.*

Yuvalı, E. (2018). Hak Temelli Sosyal Yardım ve Klientalizm. *TBB Dergisi (135)*, 383-404.

Zabcı, F. (2003). Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(1), 215-239.

EK 1 DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME YÖNERGESİ

BİLGİLENDİRME

Değerli Katılımcı,

“Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk: Sosyal Politika Yansımaları” isimli bu araştırma Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Sema BUZ’un danışmanlığında Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü Araştırma Görevlisi Çağıl ÖNGEN tarafından yürütülen doktora tezi kapsamında yapılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, şartlı eğitim yardımından yararlanmış bireylerin yaşam deneyimlerinin yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmesi ve başta toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri olmak üzere yapısal eşitsizlikler nedeniyle yaşamları boyunca sahip oldukları ya da olmadıkları olanakları, önlerindeki fırsatları ve engelleri ve bu engellerle mücadele etme stratejilerini anlamaktır.

Araştırma kapsamında kimlik bilgilerinize ihtiyaç duyulmamaktadır. Kimlik bilgileriniz gizli tutulacak, hiçbir yerde yayınlanmayacak ve kimseyle paylaşılmayacaktır. Görüşme süresince benimle paylaştığınız bilgiler yalnızca araştırma kapsamında kullanılacaktır.

Görüşme süresi 1 saat - 1.30 saat arasında değişmektedir. Görüşme sırasında benimle paylaştığınız bilgileri daha sonra hatırlayabilmem için siz de izin verirseniz ses kaydı almak isterim. Araştırmaya katılmak gönüllülük esasına dayanmaktadır. Herhangi bir rahatsızlık hissederseniz istediğinizi anda, hiçbir neden ya da koşul belirtmeksizin araştırmadan ayrılabilirsiniz. Ayrılmanız halinde hiçbir sorumlulukla ya da olumsuz bir durumla karşılaşmayacağınızı garanti ederim. Araştırmaya dair herhangi bir sorunuz varsa istediğiniz zaman çekinmeden sorabilirsiniz. Görüşmemiz bittikten sonra sorularınız olduğunda bana aşağıda belirttiğim telefon üzerinden ulaşabilirsiniz.

Bu araştırma için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu’ndan gerekli izinler alınmıştır.

İlgi ve yardımlarınız için teşekkür ederim.

Arş. Gör. Çağıl Öngen

Adres: Hacettepe Üniversitesi/ Beytepe Kampüsü/İİBF/ Sosyal Hizmet Bölümü

Tel:

GÖRÜŞMECİYE DAİR BİLGİLER:

Doğum Tarihi:

Doğum Yeri:

Cinsiyet:

Medeni Durum:

1. ÇOCUKLUĞUN VE ERGENLİĞİN GEÇTİĞİ ÇEVRE

A. Çocukluğunuzun geçtiği yerleri tanıtabilir misiniz?

- Çocukluğun geçtiği şehir ve mahalleye ilişkin bilgiler
- Çocukluğun geçtiği mahallede gerçekleştirilen günlük etkinlikler
- Çocukluğun geçtiği mahalleye ilişkin yaşantılar, düşünce ve duygular
- Çocukluğun geçtiği mahalledeki toplumsal cinsiyet ilişkileri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ilişkin anlatılar

B. Büyüdüğünüz evi ve ailenizi anlatabilir misiniz?

- Çocukluğun geçtiği haneye ilişkin bilgiler ve evin fiziksel koşulları
- Evde yaşayan bireylere dair bilgiler ve bu bireylerle ilişkiler
- Ev içinde bireyler arası roller ve sorumlulukların paylaşımı, karar alma süreçleri
- Çocuklara ilişkin tutumlar ve onların geleceğine ilişkin beklentiler
- Aile içindeki toplumsal cinsiyet ilişkileri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ilişkin anlatılar

C. Bir çocuk olarak gününüz genelde nasıl geçirdi?

- Çocukken gerçekleştirilen etkinlikler
- Çocukken sahip olunan gelecek beklentileri
- Çocukluk dönemine ilişkin duygular ve düşünceler

D. Biraz daha büyüdüğünüz ve ergenliğe adım attığınız dönemde neler yapmaktan hoşlanırdınız?

- Gerçekleştirilen etkinlikler
- Geleceğe dönük planlar ve bu planlar doğrultusunda atılan adımlar, destekler ve engellenmeler
- Ergenlik dönemine ilişkin duygular ve düşünceler

2. YAŞAM/ BEDENSEL VE RUHSAL SAĞLIKLI OLMA HALİ

A. Bugüne kadar ciddi bir hastalık ya da rahatsızlık geçirdiniz mi?

- Geçirilen hastalık ya da rahatsızlığa ilişkin bilgiler

B. Ailede kronik hastalık, ya da düzenli bakım gerektiren bir hastalığı olan bireyler var mı?

- Varsa bu hastalıklara ilişkin bilgiler (düzenli doktor takibi ve düzenli ilaç kullanımı, tanımlanan gereksinimler, sorumluluklar, alınan destekler ve hizmetler)

C. Ailede ruh sağlığı ile ilgili sorunu olan bireyler var mı?

- Varsa ruh sağlığıyla ilgili soruna ilişkin bilgiler (düzenli doktor takibi ve düzenli ilaç kullanımı, tanımlanan gereksinimler, sorumluluklar, alınan destekler ve hizmetler)

D. Ailede engelli bireyler var mı?

- Varsa bu engellere ilişkin bilgiler (tanımlanan gereksinimler, sorumluluklar, alınan destekler ve hizmetler)

3. EĞİTİM YAŞAMI

A. Eğitim yaşamınızı anlatabilir misiniz?

- Gidilen okullara ve bu okullarda verilen eğitime dair bilgiler (sınıf ortamı, öğretmenlerin tutumları, okulun sağladığı imkanlar, okuldaki destek ve rehberlik hizmetleri, ders dışı aktiviteler, kültür, sanat, spor aktiviteleri)
- Mezuniyet, okulu yarım bırakma ve derslere düzenli devam etme durumuna ilişkin bilgiler
- Sevilen ve başarılı olunan derslere ilişkin bilgiler
- Örnek alınan kişiler (öğretmen, akran gibi) ve geleceğe dair planlar (seçilen meslek, üniversite, bölüm)
- Aile içinde çocukların eğitimine dair tutumlar
- Okul haricinde katılım gösterilen meslek edinme ve beceri edinme kursları, sertifika programlarına ilişkin bilgiler
- Eğitim hayatı odağında toplumsal cinsiyet ilişkileri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ilişkin anlatılar

4. ÇALIŞMA YAŞAMI

A. Hanede kimler çalışıyor?

- Çalışan aile bireylerinin çalıştığı işlere veya sürdürdükleri gelir getirici aktivitelere ilişkin bilgiler

(görüşme yapılan kişi çalışıyorsa)

- Çalışma yaşamına giriş (çocukluk çağında çalışılıp çalışılmadığına ilişkin bilgiler)
- Çalışma yaşamına dair planlar, beklentiler, destekler ve zorlanmalara ilişkin bilgiler
- Çalışma yaşamı odağında toplumsal cinsiyet ilişkileri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ilişkin anlatılar

(görüşme yapılan kişi hiç çalışmamışsa)

- Çalışmaya ya da gelir getirici bir aktiviteye başlamaya ilişkin düşünceler ve planlar

5. YAŞANAN HANE VE HANE İÇİ GEÇİM STRATEJİLERİ/ SOSYAL YARDIM VE DESTEKLER

A. Şu anda yaşadığınız mahalleyi ve evinizi anlatır mısınız?

- Yaşanan mahalleye ilişkin bilgiler
- Yaşanan eve ilişkin bilgiler ve evin fiziksel koşulları
- Yaşanan eve ilişkin tanımlanan eksiklikler ve gereksinimler
- Yaşanan mahalledeki toplumsal cinsiyet ilişkileri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ilişkin anlatılar

B. Hane içinde geçim sıkıntısı olduğunda neler yaparsınız?

- Geçim stratejilerine ilişkin bilgiler
- Çevreden alınan desteklere ilişkin bilgiler
- Kurum ya da kuruluştan alınan yardım ve desteklere ilişkin bilgiler

6. EĞLENCE / BOŞ ZAMAN ETKİNLİKLERİ/ SOSYALLEŞME

Boş zamanlarınızı nasıl değerlendirirsiniz?

- Gerçekleştirilen ev içi ve ev dışı aktiviteler
- Birlikte zaman geçirilen kişiler, onlarla gerçekleştirilen aktiviteler
- Sürdürülen ilişkiler (akraba, arkadaş, komşuluk vb.)

7. HAREKETLİLİK

Evden ne sıklıkta ve hangi nedenlerle dışarı çıkarsınız?

- Hareketliliğin önündeki engeller ve zorlanmalar

8. SİYASİ KATILIM

Seçimlerde oy kullanır mısınız?

- Oy verirken göz önünde bulundurulmuş kriterler
- Siyasi parti, dernek, vakıf, kooperatiflere katılım

9. EVLİLİK (görüşme yapılan kişi evliyse)

Ne zaman evlendiniz?

- Eşle tanışma ve evlilik kararı almaya ilişkin bilgiler
- Eşe ilişkin bilgiler
- Eşler arası roller ve sorumlulukların paylaşımı, karar alma süreçleri

10. EBEVEYN OLMA (görüşme yapılan kişinin çocukları varsa)

A. Çocuklarınızın yaşlarını ve cinsiyetlerini öğrenebilir miyim?

- Çocuklara dair tanımlanan öncelikler, gereksinimler, destekler ve zorlanmalar
- Çocuklara dair sorumlulukların eşler arasında paylaşımına dair bilgiler
- Çocukların geleceğine dair istekler, beklentiler ve planlar

Sorularıma verdiğiniz yanıtlar için teşekkür ederim. Son olarak eklemek istediğiniz ya da sormak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

EK 2 ETİK KURUL İZİNİ

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Sayı : 35853172/ 431-2106

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DEKANLIĞINA

Fakülteniz Sosyal Hizmet Bölümü öğretim üyesi **Doç. Dr. Sema BUZ** danışmanlığında doktora programı öğrencisi **Arş. Gör. Çağrı ÖNGEN** tarafından yürütülen "**Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk: Sosyal Politika Yansımaları**" başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **23 Mayıs 2017** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Rahime M. NOHUTCU
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

09.06.2017
900/2626

EK 3 ORJİNALLİK RAPORU

 <p style="text-align: center;">HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih:17/05/2021</p> <p>Tez Başlığı : Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk: Sosyal Politika Yansımaları</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 176 sayfalık kısmına ilişkin, 17/05/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2 'dir.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☐ 5 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">17/05/2021</p> <p>Adı Soyadı: Çağrı Öngen Köse</p> <p>Öğrenci No: N13249425</p> <p>Anabilim Dalı: Sosyal Hizmet</p> <p>Programı: Sosyal Hizmet</p> <p>Statüsü: ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;">_____ (Unvan, Ad Soyad, İmza)</p>